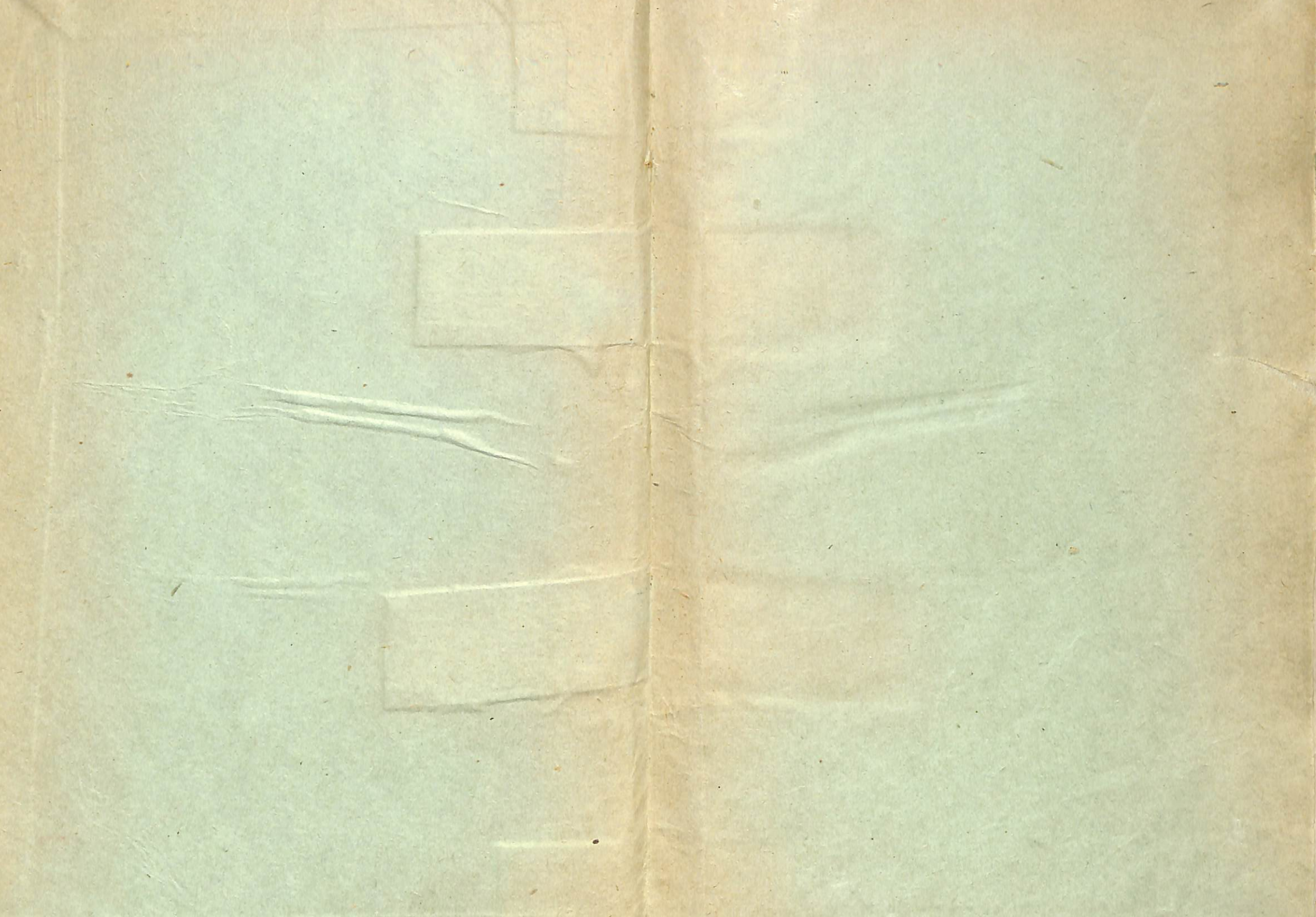

8836

281.6g

F - 49

9/2

12

04 NOV 2009

281.69
P-49

ԲԵՆԻԿ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ԻՆՉՈՒ ՀԵՌԱՑԱՆՔ

(1911 թ. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱԿԱՆ ԸՆՏՐՈՒԹԵԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐԸ)

ԹԻՖԼԻՑ
ՊԱՐՄԱՆ ՎՐԱՑ ՀՐԱՏԱՐԱԿԱՆ ԸՆԿ.
1912

10 4 MAR 2013

8836

Նուիրում եմ

Վրաստանի և Իմերեթի Հայոց
Թեմի Կաթողիկոսական Պատգա-
մաւոր Երդուեալ-Հաւատարմատար
Ազնուամեծար պ. Յովհաննէս
Սպենդիարեանին:

3885-55

ԱԶՆՈՒԱՄԵՆԱՐ ՏԷՐ

Պ. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՍՊԵՆԴԻԱՐԵԱՆ

Իր հիւանդագին վիճակով, իր հոգեվարքի նշաններով յայտնի հայ ապերժանիկ ազգի մէջ Ղէօզինէսի դամբարանին են որոնում մեր օրերում խօսքի և գործի մէջ ներդաշնակ, մտքի ու սրտի անարատութեամբ ազնիւ անձրին։

Վրաստանի և Իմլէթի հայոց թեմի ընտրեալ պատուիրակները բացարձակ վստահութեամբ Ձեզ պատգամաւոր ընտրելով՝ հաւատում էին, որ Դուք այն սակաւներից էք, որոնց կարելի է գործ յանձնել, ասպարէզ հրաւիրել ազգի և եկեղեցու բարոյական շահերի պաշտպանութեան համար։

Ձեր հակառակորդներն իսկ ողջունեցին Ձեր ընտրութիւնը։

Նախքան պատգամաւորի ընտրութիւնը Դուք ձեր մտքերն ու դաւանանքը ի լուր հայ աշխարհի յայտարարեցիք ու երբ Ձեզ պատգամաւոր ընտրեցին, Դուք հաւատարիմ մնացիք ընտրող ժողովրդին, ազգային եկեղեցուն և ինքներդ՝ Ձեզ։

Եւ Ձեզ տեսայ իշմիածնում հոգու այն տառապանքով ու անքուն գիշերների տագնապով լի օրերում մաքառելիս անիրաւութեան դէմ ի պաշտպա-

նութիւն հայ ժողովրդի գարաւոր իրաւունքներին:

Այնպէս եւ Ձեզ շատ լսեցի և՛ ուրիշների հետ և՛ առանձին, ուր Ձեր հոգին էր խօսում. ամենայն նենգութիւն ու սուտ իր մերկացումովն ապշեցնում էր Ձեզ՝ որպէս միամիտ մանկան, որի հոգին դեռ չէ թունաւորուել կեանքի կեղծիքով. ամենայն չարութիւն Ձեր զայրոյթն էր շարժում, մեր ամենայն իրաւացի զայրոյթ հակառակորդների դէմ, որի մէջ ատելութիւնն էր խառնւում, շարժում էր Ձեր մեծահոգութիւնն ու ներողամտութիւնը և ես յիշում էի Մեծ Մարդու անմեռ խօսքերը. «Այլ ինձ քան լիցի փոխանակել զիմ տխտացեալ ոչխար ընդ այլում առողջ գազանի...»:

Ես Ձեզ ուսումնասիրում էի այն տխուր ու անմոռաց օրերում և ուրախ լինում թէ՛ Դէօզինէսի լապտերով կարելի է դեռ մարդիկ գտնել հիւժուած կորաքամակ ազգի այլասերման մէջ:

Եւ ահա այդ լաւ յիշողութիւններով այս գրքոյկը, որ պատմական անցքի ճշգրիտ նկարագիրն է, Ձեր և մեր միւս 26 ազնիւ ընկերների, հայ մարդկանց ապրումներն են, ես Ձեզ եմ նուիրում:

Խորին յարգանքով, սիրով և օրհնութեամբ առ պատուական անձդ, մնամ՝

Խոնարհ աղօթարար՝
Քենիկ վարդապետ

ԻՆՉՈՒ ՀԵՌԱՑԱՆՔ

Նամակներով ու բանաւոր հարցումներով պաշարել են ինձ. ամենքն են հարցնում «ինչո՞ւ հեռացանք». ամենի երեւակայութեան առջև արձանացած կանգնած է մի պատմական անցք՝ մեր ելքը Մայր Տաճարից, որ տարակոյսներով, ապշութեամբ, գոհութեամբ ու հիացմունքով ամենի սիրտն է լցրել:

Այդ հարցումներին միանուագ պատասխան, այդ զգայացունց (сенсація) անցքին լուսաբանութիւն գրելու համար եմ գրիչ վերցնում:

Ինձ թւում է թէ իրաւունք չունիմ լռելու, ինչպէս և իրաւունք չունի լռելու մէն մի պատգամաւոր, որ ինձ նման մտածեց ու գործեց, որի նման ես մտածեցի ու գործեցի: Պատմական անցքը թիւր մեկնիչների լեզուից ու թիւր մեկնութիւններից ազատելու համար՝ բարոյական պարտք է ընկնում մեզ վրայ, որ խօսենք, որ պատմենք, որ լուսաբանենք մեր ազգին, մեզ ընտրողներին իրերի իսկական վիճակը, դուրսն ու ներսը, երեսն ու աստաւը, որպէսզի գալիք ծանր ու դաժան օրերին անդատապարտ մնանք Աստուծոյ, ազգի և պատմութեան առաջ: Հայրապետի համազգային ընտրութեանը մենք

մօտենում էինք աշխատող, արթուն, գործունեայ մտքի տագնասլով, բորբոքուն, ջերմ զգացմունքով, որոնք անյողդողդ կամեցողութեամբ արտայայտուեցան և պատմական անցքն յառաջ բերին: Ապա ուրեմն խնդիրը լուսաբանելու համար, մեզ պաշարող հարցերին պատասխան տալու համար, հարկ է զրել ի՞նչ և ինչպէս էր մտածում, խորհում մեր միտքը, ինչպէս էր զգում մեր սիրտը, ի՞նչ էր կամենում մեր կամքը:

Եւ ես որոշեցի այդպէս էլ լուսաբանել գործը, անթաքչելի առնելով ինչ որ զգում, մտածում, կատարում էի:

Բաց եմ անում սիրտս, փռում եմ խոհերս անցքով հետաքրքիր անձերի առաջ, ուր պատմական դէպքըն իր պայծառ ու աղօտ շողերով է անդրադառնում, որպէս առարկան՝ հայելու մէջ:

Տիգրանակերտի, Արղնիի և Չնքուշի առաջնորդ գերապատիւ տէր Զաւէն եպիսկոպոսն՝ օգուտ քաղելով իր անձնական ծանօթութիւնից ինձ հետ, բարեհաճել էր Արղնի վիճակի հոգեւոր ներկայացուցիչ կարգել ինձ համազգային ընտրական ժողովին, առանց հրահանգ տալու, առանց խղճիս ու գիտակցութեանս վրայ բռնանալու, լոկ ցանկութիւն ու վստահութիւն տածելով թէ արժանաւորագոյն անձի կը տամ քուէս «ի պայծառութիւն Հայաստանեայց եկեղեցւոյ»:

Մարմնի տկարութիւնն, որ ինձ անկողին էր ձգել այդ օրերը, ստիպում էր, որ հրաժարուիմ մասնակցելուց. սակայն էջմիածնից քաշուած սինօդական և բարեկամական հեռագրերը, ինչպէս և Տփլիսի գա-

ղափարակիցներիս յորդորները յիշեցնում էին ինձ պարտքս, որի գիտակցութիւնն ոյժ տուաւ ինձ յաղթել մարմնի տկարութեան և մեկնիլ դէպի ս. էջ-

ՍՈՒՔԻԱՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

Պատգամաւոր Ս. Էջմիածնի միաբնակութեան

միածին: Եւ ես ճանապարհ ընկայ Արղնիի և Բալուի վիճակների աշխարհական պատգամաւոր բժ. պ. Արտաշէս Շիւեանի հետ:

Երկաթուղու գնացքի օթեակում ինձ պաշարել

էին պէս-պէս խոհեր. մի ծանր պատասխանատուութիւն լեռ քարի պէս ծանրացել էր վրաս: Յանձն էի առել մի անձն գտնել արժանի կաթողիկոսութեան, որից միայն կախուած է հայոց չարատանջ եկեղեցուն և ապաբախտ ազգի դառն վիճակի ամոքումն, կիսաքանդ գործերի վերաշինութիւնը, կիսամեռ հաստատութիւնների վերակենդանութիւնը:

Այս անգամ ոչ իբրև լոկ խորհող, այլ իբրև պատասխանատու անձն, մանրակրկիտ քննութեամբ աշխատում էի լուութեանս մէջ գիտակցութեանս լուսով, պատմութեան օգնութեամբ, իրականութեան պատկերով լուսաբանել ինձ համար մի վերջին անգամ, թէ ի՞նչ պաշտօն, ի՞նչ սրբազան դեր ունի Հայոց Հայրապետը, որպէսզի ըստ այնմ արժանաւոր անձն որոնէի մեր սրբազան դասի մէջ այդ գերագոյն կոչման համար:

Երևակայութեանս դաշտի վրայ շարք-շարք կանգ առան մեր ազգային եկեղեցական գործերը, բոլոր հաստատութիւնները, աւանդ, բոլորն էլ տխուր պատկերով, խախտուած, շեղուած իրենց դիրքերից, բոլորն էլ վտանգի բերանում:

Ահա դպրոցներն իրենց տնտեսական, ուսումնական և բարոյական կողմերով: Եկամուտները նուազ, եղածն անհարազատ ձեռքերում, կտակները քանդուած, անձեռնմխելիին ձեռք մխուած:

Ուսմունքները թերի, առանց կարգաւորութեան ու ամփոփման, լոկ տեսութիւններ առանց գործնական օգուտների. քանի դպրոցա՝ այնքան ուղղութիւն, քանի ուսուցիչ՝ այնքան ծրագիր ու գիտութիւն, կարծես դրանք մի ազգի դպրոցներ չեն, կարծես

դրանց նպատակն է հազար ու հակասական ուղղութիւններով դաստիարակել մի գալիք սերունդ, որի մէջ հասկացողութեան ու գաղափարական դաւանանքի միութիւն չլինի, որպէսզի էլ աւելի պառակտուի այն պառակտուած, խաղաղութիւնը կորցրած ազգը, որ հայ է կոչւում, այն ալեկոծ ծովը, որ հայկական կեանք է կոչւում:

Ուսուցիչները (հարկաւ վերապահութեամբ) թերուս և անկիրթ, որոնցից շատերը իրենց կոչման յարմար ասպարէզները թողած՝ դպրոց են մտել թիւրիմացութեամբ: Ուսուցանում են՝ ինչ որ պէտք չէ, չգիտեն կամ չեն ուսուցանում՝ ինչ որ պէտք է: Չկայ դաստիարակութիւն, չկան կամ քիչ են դաստիարակներ և անդաստիարակ աշակերտները բիրտ են իրենց շարժմանց ու ձևերի, խօսքի և ճիշտայայտութեանց մէջ: Այդ պատճառով և ուսանող սերնդի մէջ յարգանքն է մեռնում դէպի մեծը, մեծերի մէջ սէրն է մեռնում դէպի փոքրը. լաւագոյն կապերը ծնողների և որդոց մէջ, ուսանողի և ուսուցանողի մէջ, այր ամուսնու և կնոջ մէջ խզւում, խորտակւում են: Մեռնում է ընտանեկան և համայնական կեանքը, դժբանքում՝ եսական անհատականը. մեռնում են իդեալները, դարգանում է նիւթապաշտութիւնը, որ հիասթափութեամբ ու յուսատեսութեամբ թունաւորում է կեանքը, որ շատ յաճախ ջահիլ մարդու ինքնասպանութեամբ է վերջանում:

Ամենից աւելի այդ «եկեղեցական ազգային» կոչւող վարժարաններում պակասում է քրիստոնէական կրօնի ուսմունքը, որ ոչ այլ ինչ է. եթէ ոչ ոգևորութիւն ազնիւ զգացմունքներով. բարու, գեղեցկի,

ճշմարտի, հաւատի, յուսոյ, սիրոյ, ներողամտութեան, զթութեան, վեհանձնութեան, հեղութեան Սելովամի աւագանը, որի յուզուած ջրերի մէջ սրտով ախտա-
ժէտները ապաքինուել կարող են: Սակայն անպատ-
րաստ կրօնուսոյցների շնորհիւ (վերապահութեամբ)
օր աւուր ցամաքում է աւագանը. կրօնական բարձր
զգացմունքը՝ որ ամենաբարձր պօէզեան է մարդու
մէջ, օր աւուր լուծ է, աշակերտներն անծանօթ են
մնում Աւետարանի գաղափարներին և գալիս է հե-
թանոսական խաւարը իր ժանտ ատելութեամբ սպա-
նելու ուսանող սերնդի մէջ լաւագոյն սէրը, որ եր-
ջանիկ ու գոհ ապրելու միակ պայմանն ու առհա-
ւատչեան է:

Վարժարաններն աչքիցս հեռանում ու ինձ յան-
դիման են գալիս հայ քահանայութիւնն ու վանակա-
նութիւնը, իրենց ներքին ու արտաքին կեանքով, ի-
ենց վարք ու բարքով և նիստ ու կացով, իրենց կալ-
ուածներով ու դատարաններով:

Որպէս հրդեհուած հոյակապ քաղաք, որի շուք
ու փառքից միայն միջնաբերդի աշտարակներն են
մնացել, շէնն անշէն, ապառն անապատ դառած, ուր
վարդենու թփի տեղը օձեր են սողում, ուր եղնիկ-
ների փոխարէն աղուէան ու կարիճն են բուն դնում:

Անպատրաստ ու անգէտ քահանայութիւն, դա-
լար ու ջրաւէտ վայրերին անծանօթ հովուութիւն, վա-
նական պարիսպների մէջ քար կտրած վանականու-
թիւն, (վերապահութեամբ). կոճղի պէս անմիտ, գա-
զանի պէս անչիզհար հայրութիւն. աստուածաշա-
տութեան փոխարէն, ոսկի հորթի պաշտամունք, լեռ-
նացած անիրաւութիւն, հեթանոսական հալածանք ու

ատելութիւն. արիւնըռուշտ Բահաղ ու անպարտ գո-
հերի ճենճեր, անլուր խարդաւանանք ու նենգութիւն,
անորակելի զրպարտութիւն ու սողացող չարութիւն,
գողութիւն ու աւարտութիւն, կաշառառութիւն ու
կաշառատութիւն և նման գործեր այն համրացած
տաճարներում ու վանքերում, ուր ամեն բան կայ,
բացի Քրիստոսն ու քրիստոնէութիւն:

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

Պատգամաւոր Ս. Էջմիածնի միաբանութեան

Այս տխուր, սրտմաշ պատկերի դիմաց ականջիս
հասնում է հոգեվարք ժողովրդի դառն բողբոջը, որ իր
հովիւների դէմն է ազադակում. երկնքից Տիրոջ բո-
ղբը, որ մարգարէի բերանով է խօսում. «Ո՛հ, հո-

վիւր որ կորուսիք զխաշինս արօտին իմոյ, ասէ Աստուած»։ Սակայն «աչք են և ոչ տեսանեն, ականջք են և ոչ լսեն և ոչ իմանան»։

Ահա և հայ ժողովուրդը՝ ատելութեամբ և անմիտ կուսակցութեամբ փեռեկուած, եկեղեցուց ուծացած, հաւատով պաղած, չարութեամբ լի, ստախոսութեամբ ճոխ, խաբէութեամբ հարուստ, աղքատութեամբ խեղճ, տգիտութեամբ անճարակ, հոգով ու մարմնով ախտաժէտ։ Ինչպէս մի բաղմաստեղն ծառ, որի արմատը կռծող որդն է մտել, որի ճիւղերից տերէն է անժամանակ դեղնում ու թափւում, որի բարձունքում աւերիչ որոտն ու կայծակն են սպառնում։ Եւ ոչ ոք բժիշկ, ոչ ոք օգնական, ոչ ոք խրատիչ ու պաշտպան։

Այս տխուր, հիւանդոտ կացութեանը դեղ ու դարման անողը մի կոչմանուր կաթողիկոս կարող է լինել, որ ըմբռնելու, սիրելու եւ կամենալու կարողութիւն ունենայ։ Այս ծանր լուծը տանելու համար հասարակ, սովորական մահկանացուներից բարձր մէկը պիտի լինի, հերոսական գործերու ընդունակ և յարմար։

Արդի կաթողիկոսը պէտք է ըստ տնտեսականին՝ տնտեսագէտ, հաշուագէտ մէկը լինի, որի աչքից զեղծարարները խուսափել չկարողանան. նա պէտք է իրեն ոտորադրեալ վարժարաններից մտաւոր պատրաստութեամբ բարձր լինի, որ ազգի բարձրագոյն, միջնակարգ ու ստորին կարգի դպրոցները պատշաճ ծրագրով ու անսայթաք ղեկավարել կարողանայ՝ ըստ մտաւորականին և ըստ դաստիարակչականին։

Նա պէտք է քրիստոնեայ մարդ լինի, քրիստո-

նէութիւնն ու Աւետարանն ըմբռնող մի հեղինակութիւն, որ Յիսուսի աւանդը անաչառ պահպանի ու տարածէ։ Նա պիտի փրկէ մեզ տգէտ ու անհաւատ հովիւներից, պիտի վանէ ատելութիւնը, նախանձը, հալածանքը եկեղեցու գաւթից, նա պիտի սիրոյ օրինակ լինի, արդարութեան քարոզ, վեհանձնութեան տիպար, անշահասիրութեան ջատագով, աշխատասիրութեան քաջալեր, կենդանի խօսքով հզօր։ Նա պիտի կարող լինի վսեմագոյն գաղափարների շուրջը խմբել, ստեղծել մի նոր հոգեորականութիւն, Աւետարանի հունձի համար ընտիր մշակներ, ազգի պահպանութեան համար՝ անձնուէր պահապաններ, հոգևոր պատերազմի համար՝ սպառազէն հոգևոր զինուորներ։ Նա պիտի վերականգնէ իր ուխտին դրժած 17 դարեայ Մայր Աթոռը, որ մոխրակոյտ է դառել։ Նա պիտի իր հեռատեսութեամբ ու բարոյական բարձր հեղինակութեամբ տիրող արքաների և կառավարութեանց վրատահութիւնը շահի յօգուտ հայ ազգի և եկեղեցու պահպանութեան։

Արդի Հայրապետի գործն ու կոչումն այս պիտի լինի։ Եւ ես բաց արի օրացոյցն ու սկսայ կարգալ հայոց սրբազան եպիսկոպոսների անունները, որոնք աշխտեղ յարմարագոյն անձերին, որոնց կարելի լինի Աստուծոյ տաճարի մէջ, հայ ժողովրդի առջև անդատապարտ խղճով հայրապետացու առաջարկել։

Աւագագոյն ու կրտսեր եպիսկոպոսների շարքն եկաւ ու մտքիս առջևով անցաւ. ամենքն էլ իրենց առաւելութիւններն ունեցող անձեր էին, ամենքն էլ պիտանի իրենց յարմար տեղերում, մի ընտիր կաթողիկոսի ձեռքի տակ, բայց ոչ կաթողիկոսացու։

Մէկը սրտով բարի է, բայց կամքով թոյլ, մշտ-
քով տկար. միւսը մտքով զօրեղ է, կամքով ուժեղ,
բայց հաւատով տկար ու սրտով չար. երրորդը հասարակ
մահկանացուի և մոլորուածի պէս կուսակցական ու
ծայրայեղ փառասէր. չորրորդը՝ եկեղեցական կոչուե-
լու յարմարութիւնը չունի. հինգերորդը՝ զօշաքաղ և
արծաթապաշտ և այլն:

Այս փայլուն, ամբոխի բերանով փառաբանուող
շարքից աչքս ընկնում է ամբոխից նախատուածների
վրայ, որոնք իրենց մի քանի բարձր յատկութիւննե-
րով հերոսներին են նման:

Երեքն են դրանք՝ Կարապետ եպիսկոպոս, Սու-
քիաս արքեպիսկոպոս, Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օր-
մանեան. երեքն էլ կենդանի նահատակութեան պսա-
կով պսակուած, ամբոխի նախատիքով ձաղկուած,
ստախօս արեղաների չար լեզուով բամբասուած, չա-
րամիտ աղաների թքով օծուած: Ինձ թւում է թէ
Պարթև Սահակը, Խորենացի Մովսէսը, Փարբեցի Ղա-
զարը, քարկոծուած մարգարէները, սղոցուած առա-
քեալները, ինքն Յիսուսը ժպտում են սրանց երեսին:

Եւ ես մտքերս խաղաղելով, անդորր հոգով,
հանգիստ խղճով ուխտում եմ Աստուծոյ և ազգի ա-
ռաջ վկայել իմ ձայնով ու քուէով թէ սրանք են
յարմարագոյնները հայոց հայրապետական գահի հա-
մար:

Այս մտորումներով, այս վճռով ես էջմիածին եմ
հասնում:

* * *

Մտնում ենք վանքի գաւիթը: Աշխարհական
պատգամաւորներին հրաւիրում են ձեմարան, ուր

նրանց համար սենեակ է պատրաստուած: Ես մնում
եմ կանգնած ու մտքամոլոր. ուր գնամ: Մի ծանր
թախիժ, որ էջմիածնի պարսպի մէջն է իջել միշտ
հոգուս վրայ, որից ազատուել էի մի քանի ամիս,
նորից երևաց և իր ցուրտ ու ճնշող գիրկն առաւ
ինձ: Երեակայեցէք որ ձեր պատանեկութեան և լա-
ւագոյն երիտասարդութեան 30 տարին անցած լինի

ԱՆԱՆԻԱ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍ
Առաջնորդ Ծամախու բեմի

ձեր հայրենի օջախի մէջ, որի հետ կապուած
էք միացող վշտերի, սակաւ ուրախութիւնների, ո-
գևորող գաղափարների, թեւաւոր մտորումների հիւ-
սուածքով, և երբ վերադառնաք օտարութիւնից ու ձեզ
չընդունեն, պատսպարուելու անկիւն չտան... Սակայն

388555

պէտք էր քարացումից ելնել և ես շարժուեցի դէպի
 Յուսիկ վարդապետի բնակարանը: Հարկաւ ընկերս
 ընդունեց ինձ, թէև հիւրեր ունէր արդէն: Այստեղ
 էլ մի նոր անակնկալ լսեցի, բայց արդի էջմիածնի
 համար սովորական բան. պատգամաւորների ամբող-
 ջութիւնը երկու բանակի էր բաժանուած արդէն. մե-
 ծամասնութեան խորհրդակցութիւնների համար վա-
 րիչներն յատկացրել էին մատենադարանի դահլիճը իր
 յարմարութիւններով. փոքրամասնութեան համար հարկ
 չի համարուել խորհրդարան տալ և սա իր ցերեկ ու
 գիշերուայ խորհրդածութեանց համար օգտուել է
 Յուսիկ վարդապետի հիւրընկալ բնակարանութիւնից և
 խորհրդարան դարձրել նրա բնակարանը: Ուրեմն ես
 հիւանդ հալովս աղմուկի և անքուն գիշերների մէջ
 պէտք է անցկացնէի օրերս: Հարկ էր հոգալ այս մա-
 սին և ես վաճառի բակը դուրս գալով հանդիպեցայ
 կարգադրիչների ժողովի անդամներից մի երիտասարդ
 վարդապետի և խնդրեցի, որ իրենց նախագահին
 յայտնէ ինձ մի բնակարան տալու: Վարդապետը սի-
 րով յանձն առաւ կատարել, բայց ես ոչ պատասխան
 ստացայ և ոչ սենեակ: Հարկ էր հաշտուել եղածի
 հետ և պարտականութիւններ կատարելու ետևից
 ընկնել: Նախ և առաջ պարտաւոր էի Տէր Տեղակալին
 ներկայանալ. նորին բարձր սրբազնութիւնը պաշտօ-
 նական քաղաքավարութեամբ ընդունեց ինձ, մինչև
 իսկ առաջարկեց նստել, առողջութիւնս հարցրեց: Եւ
 ես՝ որ կարօտ էի հայրենի տան մի տաք խօսքի, էջ-
 միածնի ցրտութեան մէջ, այդքանով էլ շատ դո՛ւ ե-
 եղայ և ջերմապէս շնորհակալ՝ Տէր Գէորգ սրբազա-
 նից:

Դուրս եմ գալիս Տէր Տեղակալի բնակարանից,
 աչքիս դիմացն է ելնում իր հսկայ հասակով, իր շու-
 շանագեղ գլխով էջմիածնի «Անպաշտօն Պատրիարքը»՝
 Սուքիաս արքեպիսկոպոսը, որ յետ ու առաջ քայլե-
 լով շրջում է Տաճարի զանգակատան առջև: Վեց
 տարի շարունակ աչքս տեսել է պաշտօնական աս-
 պարէզների փակ դռներից դուրս մնացած այդ առիւ-
 ծասիրտ արքեպիսկոպոսին, Օրէօլի և Օրէնբուրգի
 աքսորականին, շրջելիս նոյն տեղում. ու ինձ թւում
 է մի վայրկեան թէ հնաւուրց նախնիք, հողերի ծո-
 ցումը հանգչող յաւերժայիշատակ հայրապետներ պա-
 հակ են կարգել նրան էջմիածնի դռների վրայ և նա
 ուխտեալի անձնուիրութեամբ, նազովրեցու համբե-
 րատարութեամբ հսկում է, որ Լուսաւորչի այգին
 աղուէսներ չմտնեն ու չապականեն: Մօտենում եմ
 Արհուն, համբուրում աջը, ընդունում օրհնութիւնը
 և քայլերս ուղղում դէպի օթեանս. մտքերիս հոսան-
 քին անձնատուր լինելով:

Առջևս է ելնում, կարծես լեռնանում, մի հողա-
 թումբ և ձայն տալիս. «Կանգ առ»: Եւ ես կանգնում
 եմ իզմիրլեան կաթողիկոսի յաւիտենական հանգստի
 առջև. «Աստուած ողորմի քեզ, հայրապետ Հայոց, քո
 դատաստանը քաղցր անի. քո մեղքերիդ մուրհակը
 ջնջի անպահանջ թողնելով: Քեզ համար բարեխօս
 լինի Գէորգ Մեծագործը, որի հարկանութեամբ յա-
 ւիտենական բնակութիւն հաստատելու մեծ պատիւն
 ունիս: Յիշում եմ ինչպէս մի օր քո նախորդը՝ «Հայ-
 րիկն Հայոց» Գէորգ Չորրորդի գերեզմանի սրնար-
 քումը կանգնած ոգևորութեամբ խօսում էր իր անու-
 շիկ բարբառով. «Գերեզմաններ կը խօսին, մեծ մարդ-

կանց գերեզմաններ կը շարունակեն խօսել ու խորհուրդ տալ աս գերեզմանից Գէորգ կաթողիկոսի ձայն կուգայ ինձի ու կասէ՝ խնամէ իմ ճեմարան, իմ սանիկներուն ուրար տուր և ես արժանի համարելով ձեզի աս ուրարները կուտամ ու կը հրաւիրեմ ծառայելու ազգին իբրեւ եկեղեցու սպասաւորներ»։

«Բայց Վեհափառ Տէր, ձեր երկուսիդ օրերում ճեմարանցիք հալածական փախան. տեսնո՞ւմ, լսո՞ւմ էք արդեօք. Սուքիաս արքեպիսկոպոսը դեռ պարապ շրջում է ձեր շիրմի-քով, սա ճեմարանի անդրանիկ տեսուչն ու անձնուէր պաշտպանն էր. Կարապետ եպիսկոպոսը՝ ճեմարանի լաւագոյն սաներից, դեռ հոչակում է որպէս հայրապետասպան, ճեմարանի ոսկեբերան ուսուցչապետ Օրմանեանը իթըր փողոցի տնակում կալանաւոր է... Աստուած ողորմի քեզ Վեհափառ Տէր, Աստուած քո դատաստանը քաղցր անի»։

Յառաջ եմ շարժւում դէպի ժողովի սրահը, ուր ընդհանուր խորհրդակցական ժողով պիտի լինի։ Ամեն մի քայլափոխում նոր տպաւորութիւն եմ ստանում, երփներանգ, մէկ մէկի յաշորդող, մէկ մէկի ետեից վազող, յուզուած ծովի ալիքների նման։

Տաճարի ներքին խորանի ետեւ Վաղաշապատցիների մի ստուար խումբ է կանգնած, դէմքերը դէպի մատենադարանի հրապարակն ուղղած, ուր պատգամաւորների բաժան-բաժան խմբակներն են փափսում, և տաք-տաք խօսում են։ Նրանցից մինը՝ մի վաթսրնամեայ տղամարդ, խօսում է բարձր ձայնով, խօսում է վշտով ու զայրոյթով։ Ականջիս են զարկում հետեւեալ խօսքերը. «Ախր էս Էջմիածնի քարը քարի

վրայ խի՞ս մնացել. էս ի՞նչ անաստուածութիւն ա, հարամ ընի դրանց ուսումը, իրենց գլխին խռով կենայ. ըստրոնք են ազգի պատգամաւորները, էս աննամուս, անխիղճ հոսհոսները։ Ախր մեզնից լաւ էլ ո՞վ ա՞գիտում մեր վարդապետ-եպիսկոպոսներին. Կա-

ՂԵԻՈՆԴ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

Պատգամաւոր Էջմ. միաբանութեան, լուսարարապ. Մ. Տաճարի

րապետ եպիսկոպոսը մեր աչքի առաջն ա մեծացել, վարդապետ ու եպիսկոպոս դառել, մենք ենք գիտում թէ նա ինչ մարդ ա, հմի էս անաստուած. . թուղթը մուռտառում, հոգիները սևացնում են ու թուռցիկ թուղթ են տպում ու ցրւում, թէ Կարապետ եպիսկոպոսը բողոքական ա, ֆարմասօն ա. ը՛ր՛... ձեր խիղճը մեռնի, ձեր խիղճը. աղա, պատուի, էդ

մոռացած մարդկանց գրած թուղթը, պատուտի թող
կորչի...»:

Եւ խմբից մի երիտասարդ իր ձեռքումը եղած
թուղթը պատուտում ու վրան թքելով ցփնում է ոտ-
քերի տակը:

Մինչ հետաքրքրութիւնն ինձ տիրել էր և ուզում
էի իմանալ, թէ բանն ինչումն է, ուշադրութիւնս
գրաւեց մի հայ հեղինակի, մի գրող պատգամաւորի
ձայնը հակառակ կողմից. «ադա, բեր է, էն թերթե-
րիցն էլ բեր, ուզողներ կան, բաժանէք, տարածէք,
կանչում էր հայոց «վիպասանը» իր ընկերներից մէ-
կին»:

Հասկանալի էր, որ կատարւում էր մի աղտոտ
զրպարտութիւն, մի պրովակացիա այն մեծ սրբա-
վայրում, ուր իբր թէ միայն ճշմարտութիւն պիտի
լսուէր ու խօսուէր: Մօտենում եմ ընկերներին, ու-
զում եմ իմանալ բանն ինչումն է և նրանք տալիս
են ինձ մի օրինակ թուղթիկ, գաղտագողի հրատա-
րակութիւն, ուր ոմն Վ. Յարութիւնեան» իր հոգու
մէջ մթերուած առատ դառնութեամբ ստեղծել, շա-
րահիւսել, յերիւրել է մի ամբողջ առասպել թէ՛ Կա-
րապետ եպիսկոպոսը գաղտնի բողոքական է և գեր-
մանական բողոքական մի ընկերութեան հետ դաշն է
կապել հայոց եկեղեցին բողոքական դարձնելու: Այս-
պէս ուրեմն «կղերական» Կարապետ եպիսկոպոսը
այդ օր թունդ ազատամիտ է դառել և «բողոքական». և
հայ ազգի ոչ-կղերական ազատամիտները, սօցիալիստ-
ները վրդովուել են, ժամաշապիկ են հագել և թուղ-
թիկ են տարածում «Կղերականութեանը» դաւաճանող
Կարապետ եպիսկոպոսի դէմ:

Ո՞վ է այդ «Ս. Յարութիւնեանը». մի՞թէ Սամ-
սոնը. ոչ, այդ անկարելի է, պնդում եմ ես. Սամ-
սոնն այդչափ ընկնել չի կարող, թէկուզ Էջմիած-
նում. անտարակոյս այդ անունով օգտուել և իր
խօսքին արժէք տալ է կամեցել պրովոկատորը: Այդ-
պէս էլ եղաւ. դոյն վայրկենին մօտեցաւ մեզ մի
սիրելի պարոն և ասաց թէ՛ այդ կեղծանուն գիրը
տպագրուել է Ալէքսանդրապոլում, հեղինակը մի ցած
անձնաւորութիւն է. սրան առարկեց մի նորեկը թէ՛
«սխալւում էք, գրուել ու տպուել է Էջմիածնում»:

Ես վերջ ի վերջոյ չիմացայ թէ ով է հեղինակն
այդ պարսաւագրի, և ոյք են տպագրել. այդ այնքան
էլ հետաքրքիր չէր ինձ համար: Բայց ես մի կսկիծ,
մի մրմուռ գագաթի հոգուս մէջ, որ Էջմիածինը, Յի-
սուսի իջած ու սիրած սրբավայրը՝ ըստ տեսեան ս.
Լուսաւորչի, դարձել է ստութեան քարոզարան, զըր-
պարտիչների բնակարան, պարսաւագրողների և պար-
սաւագրերի շտեմարան. գողերի պատսպարան:

Մի տարի յառաջ Էջմիածնի վարիչները թոյլ
տուին որ մեռելաթաղի պատգամաւորները ժողովուեն
ձեմարանում ու հայրապետասպանութեան արատ
փաթաթեն անմեղների վզին, գողալով. «Կորչի Կա-
րապետ եպիսկոպոս, կորչի Բենիկ վարդապետ,
դրանք սպանեցին մեր իգմիրեանին». մի տարի յե-
տոյ Էջմիածնի վարիչների աչքի առաջ, հայրապետա-
կան ընտրութեան խորհրդաւոր օրերում, անբարեխիղճ
անձեր պարսաւագիր են տարածում Կարապետ եպիս-
կոպոսի դէմ: Ես յիշեցի թէ երկու տարի առաջ էլ
նոյն անձերի ծափերով բեռնաւորուած «Մեծ» գա-
հակալը պարսաւագրեր էր թելադրում վարդապետնե-

ըին իրենց կարգակիցները դէմ... Ծ, ես շատ բան յիշեցի ու կսկծագին ցաւեցի թէ Լշմիաժինը ինքն է վարկաբեկում իր արժանաւոր որդոց, ինքն էլ Մայր չէ խանդակաթ, այլ նախանձի ու փառասիրութեան ծարաւից խելագարեալ մի առիւծ, որ իւր ձագերին է յօշոտում, առանց ըմբռնելու, թէ ինքն իր կործանումն է պատրաստում:

Հեռացայ խմբից, ուղղում էի բարձրանալ օթեւանս, որ պատրաստուելիմ ժողովի գնալու, երբ սանդուղիները վրայ երեք երիտասարդ, ինձ խալառ անծանօթ, ճանապարհս փակեցին և նրանցից մէկը վրդովուած ու հե ի հե յայտնեց թէ «հոսհոսները» «Փթութեան օճախ» վերնագրով մի պասկուիլ են տարածում Օրմանեանի վրայ և ժողովուրդը սաստիկ վրդովուած է և ուղղում է քարկոծել այդ չարագործներին:

— Ուրեք էք, չգիտեմ, տղերք, բայց ես ձեզ խնդրում եմ, ոչ ոքի չդիպչէք. թողէք որ խաչահանները քարշ տան անմեղներին դէպի Գողգոթայ: Կըզան օրեր, որ դրանց թմրած խիղճը կը զարթի ու ամօթահար կը կարդան՝ յիշաւի այս մարդիկը Աստուծոյ որդիքն էին: Հեռացան մեղմացած և ես պատրաստուելով իջայ ժողով գնալու:

* * *

Փառաւոր դահլիճ՝ որ հիմնադիր և բարեգործ Աւան-Խլզբաշեանին, ինչպէս և նախաձեռնողին, պատիւ է բերում, նոր մատենադարանի դահլիճն է: Մուտքի դիմացը, դահլիճի ճակատի կողմում առանձին սեղանի առաջ տեղաւորուած է համազգային ժողովի ընտրեալ դիւան: Կենդրոնում բազմած է նախագահ

Սամսոն Յարութիւնեանը, աջ կողմից՝ փոխ-Նախագահ Գէորգ Զուբարը, ձախից՝ մի փառաւոր մօրուք, որ պատկանում է Մանկունու ներկայացուցիչ Յակոբ Աշոտ եպիսկոպոսին, ժողովի՝ կարծեմ, պատուաւոր ատենապետին: «Կարծեմ» եմ ասում, որովհետեւ ուր մարդկանց մէջ միայն մօրուքն է աչքի ընկնում, որպէս արժանիք, այնտեղ նրանց դերն ու կոչումը դժուար է ըմբռնել: Շարունակութեան վրայ տեղ են գրաւել քարտուղարները.

Դահլիճի երկայնութեամբ լուսամուտների առջև նստած են «փոքրամասնութեան» պատգամաւորները. այս կողմը լոյս է ու ցուրտ: Հակառակ կողմում դահլիճի մեծ մասը բռնել են «մեծամասնութեան» պատգամաւորները. այս կողմը տաք է, վառարաններն են վառուած, բայց խաւար է: Պատգամաւորների թիկունքի կողմում յոտնկայս կանգնած են ճեմարանի ուսանողներն, աշակերտները և կողմնակի անձինք. եւ որովհետեւ ես ուշացել էի և շարքերում տեղ չգտայ, ուստի գնացի և դիւանի թիկունքի կողմից, թղթակիցների մօտ տեղ բռնեցի:

Դահլիճը խաղաղ չէ, խօսում են, փափսում, հռհռում, տեղտեղ ծխում. համազգային վեհաժողովի չի նման, այլ հայկական սովորական ժողովների:

Նախագահը յայտարարում է օրակարգի առաջին խնդիրը. այսինքն պէտք է ժողովն զբաղուի կաթողիկոսական «թեկնածուների» արժանիքների խնդրով և կարողանայ քառանուն ցանկը կազմել: «Փոքրամասնութիւնը» «թեկնածու» չունէր, այլ «ընտրելի» միայն. այս մասն առաջարկեց իր ընտրելիների և մեծամասնութեան «թեկնածուների» խնդիրը երկուս-

տեք ընտրուած յանձնաժողովի խորհրդակցութեանց յանձնել, որոնք աւելի արագ և դիւրին կերպով կարող են համաձայնութեան և որոշ եղբակացութեան գալ, ապա արդիւնքը զեկուցանել ընդհանուր ժողովին: Փոքրամասնութիւնը անհրաժեշտ է համարում յանձնաժողովը, որորհետեւ անկեղծօրէն ցանկանում էր իրաւախօս լինել ու համաձայնութեան գալ. իսկ այդ հնարաւոր էր միայն յանձնաժողովով: Մեծամասնութիւնը հակառակ էր յանձնաժողովին ու պահանջում էր «թեկնածուների» մասին խօսել ընդհանուր ժողովում, ուր անտարակոյս ոչ մի խելօք գործ կատարել չէր կարելի, այլ կիրք ու կռիւ պիտի բորբոքուէին: Մեծամասնութեան մէջ կային տաճկաստանցի «գլուխներ», որոնք առարկում էին թէ յանձնաժողովը կարեւոր չէ «վասն զի անիկա կը ձգձգէ խնդիրը, մինչդեռ ընդհանուր ժողովին մէջ աւելի շտապ կըլլայ գործը»: պարզ էր թէ այդ իմաստունը կամ յետին միտք ունէր, այսինքն համաձայնութեան չգալու անբարեմիտ ցանկութիւն և կռուի սէր և կամ այնչափ տկարամիտ էր, որ չէր ըմբռնում թէ յանձնաժողովներով խնդիրներ մշակելն աւելի արագացնում է, այլ ոչ յերկարում գործը:

Համաձայնութեան կամ թեկնածուների խնդիրը բաւական ալեկոծում էր մեծամասնութեանը, որոնք իրենց ճշոցներով ու բացականչութիւններով պարզապէս երկիւղ ու անհանգստութիւն էին արտայայտում: Փոքրամասնութիւնը այս շփոթութիւնը հասկացաւ իսկոյն թէ հակառակորդները վախենում են Օրմանեանին ցանկի մէջ մտցնելուց, որին կարող է նպաստաւոր լինել յանձնաժողովը. մինչդեռ ընդհանուր

ժողովի մէջ շատերն ստիպուած պիտի լինէին խղճի ձայնը խեղդել իրենցում սպառնական հայեացքների ազդեցութեան տակ:

Նկատելի էր մի բան, որ նախագահն ընդհանրապէս ղեկավարում էր մեծամասնութեան հաճոյքը և

ԿԱՐԱՊԵՏ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

Առաջնորդ Աստուծոյ (Արքեպիսկոպոս)

ժպտուն ներադամութեամբ էր վերաբերւում դէպի մեծամասնութեան ձայնը, խօսքը, աղմուկն ու անկարգութիւնը և խիստ՝ դէպի՝ փոքրամասնութիւնը, որ առանց այն էլ քիչ էր խօսում և հանդիսատեսի դերումն էր:

Նախագահի այս տրամադրութիւնն աւելի շեշտուեց հետեւեալ օրուայ ժողովում, երբ լիազօրութեանց խնդիրն էր քննուում: Ես կը կամենայի որ այդ դերում մի տաճկաստանցի լինէր, այլ ոչ մեր Սամսոն Յարութիւնեանը կամ նրա նման ուսեալ, հանրածանօթ մի իրաւաբան գործիչ, որովհետեւ մերոնց՝ ուսեալների վրայ ընդհանրապէս և պ. Սամսոնի վրայ՝ մասնաւորապէս ես լաւ կարծիք ունիմ ու կը սիրեմ պահել:

Թէև հիւանդ էի ու խօսելու անկարող, բայց եռացող անիրաւութեան պատկերի առաջ չկարողացայ զսպել ինձ ու պարտք կատարելու ցանկութեամբ խօսք խնդրեցի պ. Նախագահից:

Ոտքի ելայ թէ չէ՝ կարծես մրրիկ անցաւ մեծամասնութեան վրայով, շշուկ, ժխոր, քրտփրտ: Վերջին ընտրութիւնների ժողովական պատկերները, որ Տաճկաստանի պատգամաւորները ցուցահանդէս էին դնում Էջմիածնում, ինձ քաջ ծանօթ էին, ուստի և առանց պաղարիւնութիւնս կորցնելու խօսքս սկսեցի: Ես մտադիր էի պաշտպանել յանձնաժողովի խնդիրը և հրաւիրել ժողովի ուշադրութիւնը այն հակասական առարկութիւնների վրայ, որոնցով փայլում էր մեծամասնութիւնը, որոնց վախճանական եզրակացութեան յարմար օրինակը գայլի ու գառան յայտնի առակը կարող էր լինել:

Դեռ նոր էի սկսել, երբ դէպի վայելչութիւն և արդարամտութիւն հրաւիրող մի շեշտ ուղղեցի համագային «Վեհաժողովին» ասելով՝ «ազնիւ եղէք ընդունելու...» և խօսքիս կէսը շրթունքներիս վրայ սառած մնաց. բարձրացաւ մի աղմուկ, մի ժխոր.

հետն էլ նախագահի անընդհատ զանգահարութիւն: Մանրիկ մարդկանց «վեհաժողովը» իր սովորական բռնութեանը դիմելով՝ պատրուակ գտաւ ինձ լռեցնելու, որովհետեւ ես ասել էի «ազնիւ եղէք»: «Հա, ուրեմն մենք անազնիւ ենք, ինքն է անազնիւ, չենք ուզեր, քարոզ չենք ուզեր, հոս Թիֆլիզի բորսան չէ, դասախօսութիւն չենք ուզեր»:

Եւ այս խուժանային աղմուկի ու բռնութեան մէջ ստորագոյն դերը յանձն էր առել Էջմիածնի մի վարդապետ, մինչև իսկ Սինոդի անդամ, որ մոռացութեան տալով իր կոչումն ու դիրքը, հանդէս էր դրել իր ներքին մարդը, որին միայն . . . կարող էր նախանձել: Նա ինձ հայհոյում էր և ես լուռ էի. նա համբերութիւնից հանել էր Յուսիկ վարդապետին, որ զայրոյթի թափով նրան դիմեց, անուանեց արժանին ու դուրս դնաց:

Երբ կատաղութեան փրփուրը նստեց ես անվրդով շարունակել կամեցայ. Պարոններ, դուք կամ սխալ էք հասկանում, կամ չհասկանալ էք ձեռնում. ազնիւ եղէք, չի նշանակում թէ անազնիւ էք, ինչպէս որ «բարի եղէք» չի նշանակում դուք չար էք: Ես կամեցայ ձեր լրջութիւնը հրաւիրել խնդրի վրայ:

Պ. Նախագահը շատ ճարպիկ կերպով դարձաւ դէպի ժողովը. «Լռեցէք պարոններ, հայր սուրբն իր խօսքը յետ է առնում»:

— Երբէք, կանչեցի ես, ես չեմ վիրաւորել, որ խօսքս յետ առնեմ, այլ միտքս եմ պարզում:

Այնուամենայնիւ ինձ թոյլ չտուին խօսելու հայոց ազգի «ազատամիտները»:

Ի՞նչ էի ուզում ասել. ահա թէ ինչ. «Ձեզնից մինը հպարտութեամբ շեշտեց թէ մեծամասնութիւն էք, հետեւեալ եթէ յանձնաժողով կազմուի՝ երեք ներկայացուցիչ դուք պիտի ունենաք և միայն մէկը՝ փոքրամասնութիւնը, ծածկաստանի այդ ջանիլ վարդապետն էլ ոգևորութեամբ խօսեց մեծամասնութեան ուժեղութեան գիտակցութեամբ, և դուք ծափեր զարկիք, առանց մտածելու, որ ծափերը շատ յաճախ ճշմարտութեան շուրջը չէ, որ որոտում են։ Շարունակեցէք խնդրեմ նոյն չափն ու կշիւը և հետեւալ հանգամանքում և մենք գոհ կը լինինք։ Ձեզ համար պարզ է այժմ որ սակաւամասնութիւնը Ռուսաստանի հայութեան երկու երրորդ ձայնն է ներկայացնում, եթէ ի նկատի ունենանք նրանց հետ միացած և ծածկաստանի մի քանի ձայները, կերևայ որ փոքրամասնութիւնը ամբողջ հայութեան 2/3 մասն է ներկայացնում և մեծամասնութիւնը՝ 1/3-ը միայն։ Դուք շատ էք և այդ հետեւանք է մի անարդարութեան, որ ձեր թեմերը 5—6 հազար հոգուց են կազմուած և մերոնք 200000-ից—5 հարիւր հազարից, ձերն էլ մի ներկայացուցիչ է տալիս, մերն էլ։ Դուք բարոյապէս պարտաւոր էք ի հաշիւ աւանել մեր ժողովրդի թիւը, այլ ոչ փոքրամասնութեան թիւը։ Այլևս, Դուք եթէ չէք եկել միայն մի հոյակապ անձն սեպնելու, այլ եկել էք կաթողիկոս ընտրելու, դուք պարտաւոր էք գիտակցել, թէ կաթողիկոսը ձեզ համար չէ, որին ոչ մի նիւթական ու բարոյական աջակցութիւն չի ցոյց տալիս տաճկահայը, որի հետ իրաւական ոչ մի կապ չունիք։ Ասացէք խնդրեմ, էջմիածնի և առհասարակ Ռուսաստանի հայ եկեղեցու

ո՞ր տառապանքի օրերին բարոյական ու նիւթական աջակցութիւն է ցոյց տուել ծածկաստանի հայութիւնը։ Ի՞նչ պատասխանատուութիւն կարող են Ռուսաստանի հայերը բեռնել ձեզ վրայ, ձեր այն խոշոր իրաւանց փոխարէն, որ հանդէս է գալիս հայրապետական ընտրութեան ժամանակ. Ի՞նչ պահանջ կարող են անել ձեզնից այն երկու անյաջող կաթողիկոսների աւերածութեանց հանդէպ, որոնք դուք փաթթեցիք հայրապետական աթոռին ու Ռուսաստանի հայութեան վրին, ու զնացիք առանց յետ նայելու մինչև այժմ, որ եկել էք նոր հայրապետ տալու մեզ։ Ի՞նչ հաշիւ պիտի տաք մեզ, եթէ ձեր ընտրելի կաթողիկոսն էլ սխալանքի և անգիտութեան ճանապարհով դէպի անդունդն առաջնորդի Մայր Աթոռը, մեր դպրոցները, մեր հոգևոր ու կրօնական գործերը, որոնք առանց այն էլ աւերակ վիճակի մէջ են ձեր շնորհիւ։ Դադանիք չէ, որ սպառնական ձայներ են լսուում ձեր կողմից թէ՛ եթէ Ռուսաստանի հայոց ընտրելին անցնի, հերձուած պիտի առաջանայ, ծածկաստանցի հայերը կը բաժանուին։ Ինչո՞վ է արտայայտուելու այդ բաժանումը, երբ կապը բարոյական է, և այժմ դուք բարոյական ամենագորեղ կապը՝ սրտերի միութիւնը մեր մէջ կտրել էք ուզում, արհամարհելով Ռուսաստանի հայոց ցանկութիւնը առանց փափկանկատութեան։ Մի՞թէ Ռուսաստանի հայութիւնը Կիլիկիայի հայութեան հետ կապուած չէ, թէև Կիլիկիայի և էջմիածնի կաթողիկոսութեանց մէջ ոչ մի կապ չկայ։ Մի՞թէ դուք «հակակդերական ազատամիտներդ», հաւատում էք, որ մեր և ձեր կապը միայն հայրապետական ընտրութիւնն է։ Մի՞թէ

ոչ մի ուրիշ կապ չկայ մեր՝ հայադաւան հայութեան
և կաթողիկէ կամ բողոքական հայութեան մէջ։ Ռու-
սաստանի հայութիւնը հերձուածի, բաժանման ոչ մի
ցանկութիւն չի ունեցել և չունի, ընդհակառակն
ճաճկաստանի հայոց բոլոր թշուառ օրերին օգնու-
ման հասնողը Ռուսաստանցին է եղել. ձեր որբա-
նոցները, Սանասարեան և այլ վարժարանները, շին-
ւելիք Ղուկասեան ձեմարանը, Ռուսաստանցիք են
հիմնել ու պահում են միշտ նպաստելով, որ դուք
բարոյապէս և կրօնապէս կապուած մնաք իրենց հետ
նախ և առաջ ձեր օգտի, ապա ընդհանուր հայու-
թեան օգտի համար։

Հետեւեալ ձեր սպառնալիքն յանցանք է ձեզ
համար, ձեր բաժանումը՝ միայն ձեզ վնաս։

Սւելի կասեմ. Ռուսաստանի հայոց քնքշութիւնը
դէպի ձեզ դուք վիրաւորանքով էք փոխարինում։
Ուղիղ թէ սխալ Ռուսաստանի հայութիւնը պինդ է
սիրել մի արքեպիսկոպոսի, որին դուք փողոցների
ցեխերում տրորեցիք, և ուզում է նրան կաթողիկո-
սացնել, որին իր կարիքներին յարմար է համարում.
Թէև նա ձեզ պէտք չէ, թէև կաթողիկոսանալով նա
ձեզ կառավարելու չէ, բայց դուք ատելութեամբ
կամ ուրիշ հաշիւներով, որոնք յամենայն դէպս հա-
սարակական չեն, չէք ուզում նպաստել, որ Ռու-
սաստանի հայութիւնը այս անգամ գոնէ իր ցանկալի
հայրապետն ունենայ։ Վայելել այս ժողովրդի նիւ-
թական և բարոյական առատ բարիքը և ծայրայեղ
վիրաւորանք հասցնել և դեռ հերձուածով սպառնալ՝
կարի անքաղաքավարութիւն է և ամենագէշ բաժան-
ման առիթ. թէև Թիֆլիզ մտնելիս էլի ձեռք պիտի

մեկնէք փողոցելու նրանցից, որոնց այդչափ վիրա-
ւորում էք *)։

Ահա այս և սրանց նման խնդիրների առջև պէտք
է կանգ առնել, խորհել, մտածել և հաշտութեան ճա-
նապարհը բռնել, այլ ոչ թէ յենուել անարդար մե-

ԲԱԲԳԷՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

Առաջնորդ Գաղասիայի

ծամասնութեան վրայ, բաժանման հերձուածով վա-
խեցնել և ընտրել մի կաթողիկոս, Ռուսաստանի հա-
յութեանը հակառակ, որ այսպիսի պայմաններում ոչ
միայն ձեր և մեր կապը չի լինի, այլ սրտերի բա-

*) Ծանօթ. Այդպէս էլ եղաւ. ընտրութիւնից յետոյ Թիֆ-
լիզ մտան և ձեռք մեկնեցին։

ժանման անջրպետը, պատնէշը: Իսկ երբ մեր և ձեր սրտերը բաժանուած են, էլ արժէ խօսել հաւատի կամ հայրապետութեան կապի վրայ:

Այս խնդիրները վրայ իրաւախոհ լինելու համար անհրաժեշտ եմ համարում յանձնաժողով կազմել, որովհետեւ ընդհանուր ժողովում միայն կրքերը պիտի բաղխուին, եզրակացութեան չպիտի յանգիք և ազգային վեհաժողովը մանրաժողով պիտի դարձնէք»:

Ահա, ինչ որ խեղդեցին կոկորդոմս, ինչ որ այժմ պարտք եմ համարում ասել ի դիտութիւն Ռուսաստանի հայութեան և ինձ ընտրող վիճակի:

* * *

Հետեւեալ օրն է. էլէքտրական լոյսի շողերով ցօղուած նստած են ազգային պատգամաւորները: Դիւանի նախագահը բաց է անում ժողովը՝ յայտարարելով թէ այդ ժողովը պաշտօնական ժողով է, ուր պիտի պատգամաւորների լիազօրութիւններն ստուգուին: Տէր տեղակալը թուղթ է գրել ու տեղեկագրել թէ նախարարութիւնն արտօնել է համազգային ժողովին ստուգել պատգամաւորների լիազօրութիւնները:

Իրաւամբ հարց բարձրացաւ թէ ժողովը պաշտօնական ճանաչելու համար հարկ է, որ ինքը՝ տ. Տեղակալը բանար այդ ժողովը, ուր ներկայ լինէր նաև Սինոդի դատախազը: Գնացին խնդրելու մէկին և միւսին. տ. Տեղակալը մերժեց գալ, օրէնքի ներկայացուցիչն եկաւ, մի քանի բոպէ նստաւ ու գնաց ու հասկացանք ոչ գալը, ոչ գնալը: Պաշտօնական ժողովն այս անգամ յայտարարեցին կիսապաշտօնա-

կան, փոքր ինչ յետոյ դարձաւ մասնաւոր ու վերջացաւ ամբոխականով:

Ժողովի ընթացքը պարզեց թէ ինչու տ. Տեղակալը հրաժարուեց ժողովից, ինչո՞ւ օրէնքի ներկայացուցիչը եկաւ ու չեկածի պէս գնաց, ինչո՞ւ պաշտօնականը մասնաւոր դարձաւ:

Առաջարկութիւն եղաւ այդ ժողովը ղեկավարելու համար նոր նախագահ և դիւան ընտրել. այս առաջարկութեան մէջ լռելեայն դժգոլութիւն էր արտայայտում նախագահի անաչառութեան դէմ: Սկզբունքով ընդունուեց առաջարկը, սակայն փափկանկատ և քաղաքավարի փոքրամասնութիւնը յարմար համարեց նոյն նախագահն ու դիւանն ընտրել և այս ժողովի համար: Պ. նախագահը սրտի գոհութեամբ շնորհակալ եղաւ ժողովականներից և այս նոր պատուի և «վստահութեան» համար:

Անցան օրակարգին: Անձնիւր պատգամաւորի լիազօրութիւնն ստուգելու համար մէկ ուղիղ և օրինական ձև կար. կարդալ պատգամաւորի անունն ու ընտրական վաւերական արձանագրութիւնը, քննադատելին քննել և տրամաբանական եզրակացութեամբ որոշումն անել ընդունելի կամ խոտելի համարելով պատգամաւորին:

Սակայն այսպիսի օրինաւորութիւնն ապօրէն գործերի քննութեան ժամանակ որպէս չափ ու կշիռ ընդունելը կարելի բան չէ ապօրինութեանց հեղինակների համար. ուստի և պ. նախագահը ճարպիկ պտոյտով խնդրից հեռանալով՝ այս ձևը տուաւ. քննել միայն քննադատելին, այսինքն ինչ որ ի լրոյ դիտեն որպէս քննադատելի: Յօժարեցան:

Փոքրամասնութեան ներկայացուցիչները՝ էապէս պ.պ. Սպենդիարեան, Ենգիբարեան, Զուբար, Զէր-քէզեան յառաջ բերին հետեւեալ ապօրինութիւնները. յայտնի է և ոչ ոքից գաղտնի չէ թէ Տաճկաստանի հայոց պատգամաւորները մի մասը ժողովրդից ընտրուած չէ, ուստի և ժողովրդի ձայն ու ներկայացուցիչ լինելու բարոյական ու իրաւական արտօնութիւնը չունի։ Ամենայն հայոց հայրապետութեան տ. Տեղակալի կողմից մի անուանացուցակ էր ուղարկուած Պոլսի պատրիարքական տեղապահ Մանկունի արքեպիսկոպոսին մասնաւոր նամակով, որպէսզի նա ժողովրդի ձայներն այդ անձինքներին տալ յաջողի։ Մանկունին այս ու՛ այն վիճակներին առաջարկել է այդ անձանց ընտրել, բարոյական ու իշխանական ճշդումն է գործ դրել, ժողովրդական ազատ, անբռնաբարելի իրաւունքն է ոտնհարել և միակողմանի մարդկանց մի ստուար խումբ է զրկել էջմիածին ժողովրդի անունով ընտրելու ի գահ հայրապետութեան այնպիսի թեկնածուների, որոնք՝ որչափ և յարգական լինին որպէս եպիսկոպոսներ, ժողովրդի ցանկալին չեն։

Այդ ցուցակի գոյութիւնը ի յայտ եկաւ Պոլսի պատրիարքութեան տեղապահ «իմաստուն» Մանկունու բերանով, ուսկից ճարտարութեամբ գաղտնի դուրս էր քաշել պ. Հ. Առաքելեանը և յայտնի դարձրել մամուլի միջոցով։ Հայրապետութեան տ. Տեղակալի կողմից հերքուեցաւ ցուցակի գոյութիւնը, սակայն կաթողիկոսական մի այլ թեկնածու՝ Նիկոմիդիոյ սրբազան առաջնորդը դարձեալ միամտութեամբ իր նամակովը լրագրութեան մէջ հաստատեց

թէ ցուցակի առաքումը ճիշդ է։ Ամենայն Հայոց հայրապետի տ. Տեղապահը՝ որ պաշտօնական և անպաշտօն գրագրութեանց մէջ վերին աստիճանի ճշտապահ է, Մանկունուց ստացած մի գիր մակագրութեամբ Սինոդին է յանձնել, ուր Մանկունին զեկուցանում է որպէս բարեկամ թէ՛ ինչ որ հնարն էր արեց, մի քանի պատգամաւորներ իր տնօրէնութեանց հակառակ խոյս տուին Պօլիս մտնելուց, ուր պիտի հրահանգէր նրանց. ափսոս որ իր տեղապահութեան օրերը համրուած են, այլապէս գիտէր թէ ինչպէս պիտի պատժէր նրանց։

Որպէս ապօրինութեան մի այլ ցնցող փաստ յառաջ է բերում ս. էջմիածնից՝ տ. Տեղապահի կողմից քաշած մի հեռագիր Պօլիս՝ տեղապահ Մանկունուն թէ ցուցակի մէջ սխալմամբ մտած չորս քահանաների տեղը (անունները կան), որոնք իրենց մարդիկը չեն, պէտք է դնել Յուսիկ, Եփրեմ եպիսկոպոսներին, Բագրատ, Բաբգէն վարդապետներին և ձայները առաջիններից յետ խլելով վերջիններին տալ։

Այս յայտնագործութիւնները լսելիս, մի անգամ ևս հաստատուեցայ հաւատիս մէջ թէ անսուտ են և յաւիտեանս ճշմարիտ ս. Աւետարանի խօսքերը՝ «Ձիթ ինչ ծածուկ որ ոչ յայտնեսցի»։

Բայց ինչպէս ընդունեցան այս յայտնագործութիւններն ու բողոքները ժողովի մեծամասնութեան կողմից և քննելու խնդիր դարձան թէ ոչ։

Փոքրամասնութեան ներկայացուցիչները պահանջում էին ապօրինութեամբ ընտրուած պատգամաւորների ընտրական գործն ու մերկացնող թղթերը

կարգալ: Մեծամասնութիւնը բարձրացնում էր իր ժխտը թէ «պէտք չէ, քուէարկեցէք»: Պ. Նախագահը մեծ պատրաստականութեամբ քուէարկութեան էր դնում օրինաւոր թէ ապօրինի ճանաչել պատգամաւորի ընտրութիւնը առանց գործը կարգալու: Ոտքի էր ելնում մեծամասնութիւնը կամ՝ իր թուով շատ ու անարդարութեամբ լի ձեռքը բարձրացնում էր ու ապօրինութիւններն օրինաւոր ճանաչում:

Այս պատկերի, այս իւրատեսակ բռնութեան առջև փոքրամասնութիւնը իր պատուին ու գիտակցութեանը տէր կանգնելով՝ բարուոք համարեց այնուհետև լուռ մնալ, լոկ հանդիսատես դառնալ և թողնել, որ լեռնացած անիրաւութեան բարձունքից սրընթաց թափով արշաւող մոլեգնեալ, պղտոր հեղեղը քանդելով, աւերելով հոսի մինչև վերջն ու ցամաքի, իր ետևից անմխիթար հեղեղատ, աւերակի քար ու քանդ տխուր պատկերը թողնելով:

Ի միջի այլոց փոքրամասնութիւնը շեշտեց Պալաքեան Գրիգորիս վարդապետի պատգամաւորութիւնը հետևեալ հիմունքներով. Պալաքեանը եկել է ընտրութեան որպէս Բուլղարիոյ թեմի առաջնորդ. Բուլղարիան Տաճկաստանի հայոց թեմ չէ. մինչև օրս Բուլղարիոյ կառավարութիւնը այդպիսի թեմ չի ճանաչում և ոչ մի առաջնորդ չի ընդունում: Չորս տարի է որ Պոլսի պատրիարքարանի և Բուլղարիոյ կառավարութեան մէջ այդ խնդիրը զրազրութեանց նիւթ է դառել, բայց ցարդ վերջնի մերժումով է յայտնի: Պալաքեան վարդապետին չորս տարի յառաջ Պոլսի պատրիարքարանը անուանել է Բուլղարիոյ հովիւ, բայց նա երբեք Բուլղարիոյ հողը կոխած չէ ու հայ ժողովուրդ

հոված չէ: Բացի այդ, նա Պոլսումն է և ազգային ժողովում պաշտօն ունի, միջդեռ սահմանադրութեամբ Բուլղարիոյ առաջնորդը միաժամանակ չի կարող ազգային ժողովում պաշտօն վարել: Իզմիրլեան կաթողիկոսը խաչի կոնդակ է տուել Պալաքեանին, ուր նա կոչուած է Բուլղարիոյ հովիւ. հովիւը առաջնորդ

ԲԵՆԻԿ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

Առաջնորդական ներկայացուցիչ Արդևի

չէ և թեմ ներկայացնելու իրաւունքից զուրկ է: Անցեալ կաթ. ընտրութեանն էլ Պալաքեանը ապօրինութեամբ է մասնակցել, այս անգամ էլ նոյն ապօրինութիւններն է գործում լոկ ոյժի ոյժով:

Բայց ի՞նչ օգուտ, հայ ժողովրդի անունն ի բերան «քաջ» պատգամաւորների մեծամասնութիւնը

ձայնի առաւելութեամբ օրինաւոր ճանաչեց Պալաք-
եան վարդապետին, ու մոռացաւ այն ժողովրդին,
որի ներկայացուցիչն էր նա, որ իր վարդապետի ե-
րեսը տեսած չէր:

Շատ հետաքրքիր էր և մեծամասնութեան վերա-
բերմունքը դէպի Ամերիկայի հայոց պատգամաւորը,
պ. Բերբերեանը:

Չերկարելու համար կարճ ասեմ. Ամերիկայի 16
գաղութի հայութիւնը Էջմիածնից կաթողիկոսական
ընտրութեանը մասնակցելու հրաւերն ստանալով, իր
«ազգային սահմանադրութեան» (որ հաստատուած է
Խրիմեան կաթողիկոսի կողմից) օրէնքների անշեղ
տրամադրութեամբ ժողով է կազմում և պատգամա-
ւոր ընտրում Բերբերեանին, որ Ամերիկայից շտա-
պում է Էջմիածին:

Ի՞նչ անցք է անցնում յետոյ, դեռ գաղտնիք է,
վաղուց պաշտօնանկ եղած մի վարդապետ յետոյ մի
նոր ժողով է անում, մի փոքր խումբ հայերով ընտ-
րում է Ամերիկայի պատգամաւոր մի ուրիշի, ինքն
էլ իբրեւ Ամերիկայի առաջնորդ վեր է կենում գալիս
Էջմիածին ու բերում իր ընտրած ապօրինի պատգա-
մաւորին:

Բերբերեանը սքանչելի մի ճառով դէպքերի յա-
ջորդական կարգով, սահմանադրութեան յօդուածների
հիմունքով ժողովրդի արդար իրաւունքի անունով
պահանջում է, որ ժողովն իր պատգամաւորութիւնն
օրինաւոր ճանաչի:

Սակայն նրա ձայնը անապատում հնչուող ձայնի
պէս անլուր մնաց, նա փոքրամասնութեան մէջն էր
նստած, որոնք արդար էի. համարում նրա պահանջը,

ուստի և Ամերիկայի հայոց իսկական պատգամաւորը
մերժուեց և կեղծ ու պատիրն ընդունուեց:

Ի դէպ. պէտք էր այդ ժողովումը լինել ու տես-
նել թէ ինչպիսի ինքնամոռացութեամբ «ժողովրդա-
վարական, ժողովրդասիրական» բանակը եռանդով ու
աւիւնով կոխկրտում էր Բուլղարիոյ և Ամերիկայի
հայ ժողովրդի իրաւունքը և պաշտպանում էր երկու
կղերական վեղարաւորների, որոնք ժողովրդական
ձայնը իր կողորդի մէջ խեղդող դահիճներն էին:

Եւ տարիներով «կղերական» հռչակուած փոք-
րամասնութիւնն էր, որ ժողովրդի իրաւանց պաշտ-
պանն էր կանգնել ինչպէս միշտ, սակայն հարկաւ ի
գուր...

Ի՞նչ ծիծաղաշարժ ու միաժամանակ բարոյապէս
զալուկ էին այն դէմքերը, որոնք հանդէս էին գալիս
այդ դիմակախաղի ժամանակը:

Ի՞նչ էր մնում փոքրամասնութեանը, բողոքել և
հեռանալ: Չնգուշի պատգամաւոր Գ. Ենգիբարեանը
ներկայացրեց իր բողոքը, Բեսարաբիոյ պատգամաւոր
Չուբարը ժողովն անուանեց «խայտառակութիւն»
և նախագահի վարմունքներն՝ անհանդուրժելի, թողեց
զիւանք և հեռացաւ, իր բողոքը գրելու:

Մեծամասնութեան մէջ, մեր հակառակորդների
բանակում երկու ազնիւ հակառակորդ տեսանք, ո-
րոնք իրենց ազնւութեան զօհն եղան մեծամասնու-
թեան բարեկամութիւնից զրկուելով. դրանք Աստրա-
խանի պատգամաւոր երիտասարդ իրաւաբան Ն. Սա-
թունեանն էր (որ դժբաղդաբար անկարող եղաւ մաս-
նակցել ընտրութեանը) և Եգիպտոսի պատգամաւոր
Վ. Թէքէեանը:

Ժողովը ցրուեց մեծամասնութեան կատարեալ
յաղթանակով, եթէ միայն այդպիսի յաղթանակը կա-
րող է պատուով պսակել յաղթականի ճակատը:

* *

Լիազօրութեանց ստուգութիւնները ժողովը հա-
կառակ կողմերի հաշտութեան նշոյլն իսկ ջնջեց: Այդ
ժողովում մեծամասնութիւնը հայկական այլանդա-
կութեան ճամբէն բռնելով՝ փքում էր իր թուական
ու բռնաւորական ոյժով և՛ իբրեւ մի հզօր ասպատա-
կող, յղփացման վայելքի էր նստած իր աւարի ու
կողոպուտի առաջ: Կոյր էր նա ու չէր նկատում թէ
ամենայն յղփացումն հիւանդութիւն ու մահ է բե-
րում, անիմաստ էր նա՝ որ չէր ըմբռնում թէ ար-
գարութիւնը ոչ մի բռնութեամբ սպանել ընդմիշտ
չես կարող:

Փոքրամասնութեանը տիրել էր մի խորին լռու-
թիւն. նա ապուշ էր կտրել լեռնացած սևաթոյր
անիրաւութեան առաջ: Նա դժուարանում էր ըմբռնել
թէ ինչպէս տաճկական բռնութեան դէմ հեծեծանք-
ներով, հոգու և մարմնի արիւնով բողբոջ այդ ճաճ-
կաստանի հայ քրիստոնեայ «եղբայրները», որոնց մէջ
կային նաև հայ քրիստոնեայ եպիսկոպոսներ, ընդու-
նակ էին թուական ու կուսակցական բիրտ ոյժին
յենուելով բռնանալ հայ ժողովրդի սակաւամիւսներ-
կայացուցիչները վրայ, այս՝ Կայէնի ձեռքն էր Աբել
եղբօր վրայ բարձրացրած: Ինչպէս կարող էր «լու-
սամիտ մտաւորականութիւնը» այդպէս կուրօրէն
ցանկալ, որ ազգի լուսաւորութեան գործը ղեկավա-
րող կաթողիկոսը կիսակիրթ ու ասիկալը անձերի մի-
ջից վերցուի:

Այն, ապուշ էր կտրել փոքրամասնութիւնը, լե-
ղուակապ լռութեան տուել իրեն, բայց այդ լռու-
թիւնը ոչ վհատութեան, ոչ հոգեկան անզօրութեան,
ոչ հաւատի տկարութեան, ոչ աղօտ գիտակցութեան
էր նշան. ընդհակառակն փոքրամասնութիւնն այդ
ժամանակ յիշեցնում էր ձմրան դաշտերը, որ ձիւնի
սպիտակ, թանձր սաւանով են ծածկուած, սակայն
որոնց խաղաղ ծոցում, կրծքի շերմոցում բոյսն ու
ընձիւղն են կենսաւորում, ուր կեանքն է կազմա-
կերպւում առողջ սաղմով ու մայր երկրի շնչով: Այդ
անբարբառ խաղաղութիւնը նման էր ծերութեան
ալիքն ու գէմքի խորշումները մէկ կողմ դրած ու
մանկացած ջինջ ու խաղաղ ծովի, որի վրայով անհոգ
ու սանձարձակ խնճոյքի սեղանի առաջ նաւի բաց
առագաստներով լողում էին կոպիտ ոյժի ներկայա-
ցուցիչները, առանց մի վայրկեան ըմբռնելու, թէ
հեռու չէ փոթորիկը, որ խաղաղութեան քօղովն է
ծածկուած:

Սակայն մեծամասնութեան մէջ եղան փոքրիշա-
տէ հեռատես անձեր, որոնք մեր պաղ ու զուսպ
լռութիւնից ցուրտ զգացին և կամեցան իրաւախո-
հութեան հողի վրայ համաձայնութեան սերմեր սփռել:

Երկուստեք կարգուեցան ներկայացուցիչներ. փոք-
րամասնութիւնից՝ Յովհաննէս Սպենդիարեան, Սամսոն
Չէրքէզեան, Թադէոս Զաքարեան, Արշակ Բաբեան,
Համբարձում Առաքելեան: Մեծամասնութիւնից՝ Թոր-
գոմ և Խորէն եպիսկոպոսներ, Մատթէոս վարդապետ,
Կարամանեան, Միքայէլեան: Սոքա զիւանի նախա-
գահի և անդամների ներկայութեամբ համաձայնու-
թեան խնդիր պիտի մշակէին փոխադարձ զիջողու-

թեամբ, արդիւնքը պիտի զեկուցանէին իրենց ընդհանուր ժողովներին ի տնօրէնութիւն,

Այդ խորհրդակցութեան մէջ սուտն ու խորամանկութիւնը, որ իրենց հետ բերած են եղել մեծամասնութեան ներկայացուցիչները, բաղխում են խելքի ու շիտակութեան հետ, որով զինուած էին միշտ փոքրամասնականները: Հարկ չկայ այդ մեծամասնութեան ղալը մօրհակների պատառոտումը նկարագրել: Միայն իբրեւ օրինակ, իբրեւ նմուշ կարելի է յիշել հետեւեալ երկխօսքը, որով Սեբաստիոյ առաջնորդ պերճախօս (ու զոյգ ընդ սմին մի այլ բան) Թորգոմ եպիսկոպոսը դիմում է փոքրամասնութեան.

— Զանճմ, վազ եկէք Օրմանեանից, ի՞նչ կուզէք անորմէ, արդէն 80 տարեկան զառամեալ ծերունի մըն է, ան ի՞նչպէս կրնայ կաթողիկոս ըլլալ:

— Սրբազան հայր, Օրմանեանը 80 տարեկան չէ, այլ 70 միայն, վրայ է բերում Չէրքէզեանը, եթէ Օրմանեանի տարիքի մէջ 10 տարի սխալ էք անում, ուրեմն նրա կեանքն ու գործունէութիւնը նկարագրելիս որչափ սխալ կանէք:

Չէրքէզեանը քրիստոնէութեան քարոզչին այս դասը տալիս անշուշտ կամեցել է ասել՝ «Ври, братецъ да знай мѣру»:

Ի՞նչ են առաջարկել մեծամասնութեանը փոքրամասնութեան ներկայացուցիչներն այդ ժողովում. շատ փոքր, շատ չնչին բան:

«Որովհետեւ խորապէս համոզուած ենք, որ Ռուսաստանի գրեթէ ամբողջ հայութիւնը Օրմանեան Սրբազանին արժանաւորագոյն ընտրելի է համարում և մենք զիտակցում ենք, որ նա է արժանաւորագոյնը,

ուստի մեր խղճի առաջ պատասխանատուութիւն ենք յանձն առել նրա ընտրելիութիւնը պաշտպանել, այդ իսկ պատճառով առաջարկում ենք նախ և առաջ քառանուն ցանկի մէջ մտցնել Օրմանեանի անունը. երեքը դուք զրէք, մէկը մենք և որովհետեւ ձայների առաւելութիւնն ունիք, ուստի և կարող էք քուէար-

ՅՈՒՍԻԿ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

Անդամ Սինօզի

կութեան ժամանակ սեպտեմբերին: Այս է մեր առաջարկութիւնը և այս հողի վրայ միայն հաշտութիւն կարող է լինել ու բանակցութիւնները շարունակուել»:

Յանձնաժողովը իր զեկուցումն անում է ընդհանուր ժողովներին: Զորից ընտրութեան նախօրեկի ե-

ընկոն է։ Մեծամասնութիւնն իր ժողովն է գումարել մատենադարանի դահլիճում, իսկ մենք խմբուել ենք Յոսիկ վարդապետի բնակարանում։

Լսեցինք յանձնաժողովի զեկուցումն. մեր հա-
կառակորդների տրամադրութիւնը հիմք ընդունելով,
ըմբռնեցինք, թէ մեծամասնութիւնը ոչ մի զիջումն
անելու չէ. նա ոչ միայն Օրմանեանին քառանուն
ցանկը մտցնելու չէ, այլ նոյնիսկ Սուքիաս ու Կա-
րապետ եպիսկոպոսներին. «ոչ Օրմանեան և ոչ օր-
մանական» ասել էին ոմանք։

Հարկ էր, որ մենք պատրաստ լինէինք. զգացինք
թէ նրանք իրենց վախճանական պատասխանը կարող
էին ուշացնել և մեզ յանկարծակիի բերելով տաճար
տանել ու ակամայից մասնակցել տալ ապօրինի ընտ-
րութեան. չէ՞ որ նախարարութեան հրահանգի մէջ
ասուած էր, որ տաճարումը եղող պատգամաւորը
ձեռնպահ մնալ չէր կարող։

Մտախոհ էինք մենք. տապնալի գիշերն էր մեզ
համար։ Մեր գիտակցութիւնն ասում էր թէ մեր
ընտրելիներն արժանաւորագոյներն են Լուսաւորչի
Աթոռը բազմելու համար. մեր խիղճը ձայնակից էր
մեր գիտակցութեան և ժպտում էր մեզ, երբ ծրա-
դրում էինք տեղի տալ կոպիտ ոյժին և հեռանալ ժո-
ղովից, գալիք օրերու ծանր պատասխանատւութիւնը
ձգելով յոխորտացող անիրաւութեան վրայ։ «Հեռա-
նալ տաճարից» ծանր էր հնչում շատերի համար և
վարանման մէջ ձգում։ Եւ մենք աշխատում էինք
համոզել իրար՝ անել թէ չանել այդ քայլը։

Համազգային ընտրական ժողովից հեռանալու
միտքն իբրեւ բողոք պարբերական դարձող անիրաւու-

թեան զէմ ծագել էր իմ մտքում դեռ մայիս ամսին
Էջմիածնում։ Ես դեռ երիտասարդ սարկաւազ էի,
երբ Խորիմեանի ընտրութիւնը եղաւ, ուր բռնութիւն-
ներ գործ դրուեցան, որոնց զէմ լռեցին խոհուն,
բայց անարի պատգամաւորները։ Որպէս բռնութեանց
զէմ բողոքողների՝ ինձ և Ղևոնդ սարկաւազին ժամա-
նակի բռնութեանց ղեկավարները վանքում բանտար-
կեցին։

Ես տեսայ Իգմիրլեանի ընտրութիւնը, թաղումը,
երբ նեղսամիտ պատգամաւորները բարոյական ու
Ֆիզիքական ճնշումներով խեղդեցին արդարութեան
ձայնը յանցագործներին, ապիկարներին «ի փառս»
հանելով և անմեղներին ու շնորհալիներին դահաւէժ
անելով ու զրպարտութեան պեղած գուբը գլորելով։

Այս դրութեան պտուղը դառնահամ եղաւ տա-
րաբաղդ ու կոյր ազգի համար. բարոյական, տնտե-
սական, կրօնական ու մտաւոր աւերակները բաժին
եղան հային, որ բուռի նման փլատակների վրայ հաս-
տատեց իր բոյնը, վայելով ինք զինքը և այս պատ-
կերի առաջն իսկ կուսակցական կարճամիտ տեսու-
թեամբ տարուող կոյրերը՝ նոր աւերակներ ինքի-
նակներն աւերակաց աշխարհում, կոյր, անսիրտ ու
անզիղջ մնացին։

Արդ, մտածում էի ինքս ինձ Էջմիածնի սիրուն
լճակի ափին մտքամոլոր շրջելիս. եթէ մօտակայ հայ-
րապետական ընտրութեանը դարձեալ կուսակցական
մի բազմութիւն խուժանական հոսանքով կը գայ, կը
լցուի Էջմիածին ու դարձեալ անձնական հաճոյքի
կամ շահի տեսակէտով կը կոխկրտէ արդարութիւն
ու ազգի վսեմագոյն շահերը, փոքրամասնութեանը

մի բան կը մնայ անելու. վեր կենալ, տաճարի մէջ շուռ գալ գէպի արեւմուտք «հրաժարիմք ի սատանայից և յամենայն խաբէութեանց և բռնութեանց նոցին» ասել և հեռանալ: Եղկելի, թմրած, անգիտակից ազգ է մեր զովական հայ ազգը. քո խօսքը, հայրենասիրական ճիշդ նրան չեն սթափեցնի իր մահաբեր թմրութիւնից: Պէտք է երկրաշարժի որոտ, ահեղ ցնցում, որ նա աչքը բաց անի ու տեսնի որ անդունդի բերանումն է պառկած մթան մէջ:

Իսկ այդպիսի որոտ ու ցնցում յառաջ կը բերէ միայն լրջմիտ փոքրամասնութեան հեռանալը տաճարից:

Ինչպէս մի գիւտ արած փութացի Սուքիաս սրբազանի մօտ, որ սենեկի դռանը նստած օրուայ թերթերն էր կարդում:

Սուքիաս սրբազանը իր փորձառութեան ու բնական խելքի ոյժով վայրկենաբար ըմբռնեց խնդրի կարեւորութիւնը և իրեն յատուկ շեշտով որոտաց. «Այո, ուրիշ ճանապարհ չկայ. ես միշտ պատրաստ եմ»:

Նոյն միտքս հաւանութիւն գտաւ և ընկերիս՝ Յուսիկ վարդապետի կողմից:

Տփլիս գալիս նոյն խնդիրն ես գեռ Մայիսին, հուսկ յետոյ նոյեմբերին արծարծեցի բարեկամաց շրջանում. նրբամիտ Չէրքէզեանը համաձայն էր այդ գործելակերպին. հակառակ էր ուզարմանք յայտնեց իմ մտքի գէժ մի յարգելի պարոն, որը բարեբախտաբար էջ միածնում իրերի դիմացը կանգնելով, յարեցաւ մեզ և մի սքանչելի ճառ և կոչ կարդաց մեր խմբի մէջ, հեռանալու համար:

Ահա այս խնդրի՝ տաճարից հեռանալու, բայց ոչ առանց բողոքի, ոչ լռելեայն, շուրջը սկսուեցաւ մեր ճառերը այն գիշերը՝ որը ես տաղնապի գիշեր եմ անուանում:

Դիմեցի մեր ամենօրեայ և գիշեր ուցերեկուայ նախագահին՝ որ այնքան էր ընտելացել զանգակին, որ զանգահարելով նիրհում էր շատ անգամ, Հ. Առաքելեանին և խօսք խնդրեցի:

Հաշիւ եմ տալիս ես հայ ազգին և զիս ընտրողներուն, ուստի և յիշատակեմ այստեղ ինչոր խօսեցի:

* * *

«Պարոններ, Ռուսաստանի հայոց մեծագոյն մասը թմրութիւնից արթնցածի թարմ գիտակցութեամբ այս ընտրութեանը մասնակցելու համար պատգամաւոր է ջոկել լաւագոյն ու լրջմիտ հայերին: Նա իր ընտրեալներին նախորոշումներով ու պարտաւորական հրահանգներով չի կաշկանդել, վստահ լինելով նրանց խղճի մաքրութեան, մտքի պայծառութեան ու անբիծ հայրենասիրութեան վրայ: Սակայն այդ ժողովուրդն ամենուրեք բռնն ցանկութեամբ յուսացել է՝ թէ իր ընտրեալները կը պաշտպանեն այն անդուգական արքեպիսկոպոսի ընտրելիութիւնը ի դահ հայրապետական, որին Պօլսի մոլեգնեալ ու վատարի խռժանը փողոցներում անարգեց, դառն ապերախտութեան արատն ընդունելով իր վրայ: Ընտրելի պատգամաւորները ժողովրդի ցանկութեան ընդառաջ գնալով՝ նախընտրական ժողովներում իրենց ճառերով բացարձակ արժանաւոր հռչակեցին Օրմանեան Սրբազանին և ընտրուեցին պատգամաւոր: Այժմ, երբ Օրմանեանի անունն իսկ քառանուն ցանկի մէջ դնելու

յօժարութիւն չունի հակառակորդ մեծամասնութիւնը, ձեզ մնում է մի բան՝ հաւատարիմ լինել ժողովրդին և ինքներդ ձեզ և չմասնակցել ընտրութեանը։ Այլապէս ի՞նչ հաշիւ պիտի տաք այն ժողովրդին, որին բարոյական խոստումն էք արել Օրմանեանի ընտրելիութիւնը պաշտպանել։ Ի՞նչ կը լինի ձեր ղրութիւնը, եթէ կոպիտ ոյժին տեղի տաք ու միանաք մեծամասնութեան հետ մի այնպիսի կաթողիկոս ընտրելու, որ ձեզ ուղարկողներին հակառակ լինի։ Ո՛չ, դուք այդ չէք անի, դուք ազնիւ էք, դուք կը հեռանաք այդ ժողովից։

Ձեզնից անբաժան պիտի լինին յանուն նոյն դադափարի էջմիածնի միաբանութեան և Տաճկաստանի հայ թեմերու այն պատգամաւորները, որոնք գաղափարով համամիտ են ձեզ ու Օրմանեան Սրբազանին համարում են արժանաւորագոյն կաթողիկոսացու։ Նրանք էլ պարտաւոր են խօսքի և գործի մէջ ներդաշնակութիւն պահել. այս նրանց բարոյական պարտաւորութիւնն է։ Ուրեմն նրանք էլ պիտի հեռանան ժողովից։

Բայց, պարոններ, Օրմանեանի անձնաւորութիւնը չէ, որի համար դուք այդպիսի անօրինակ պատմական քայլ պիտի անէք. այստեղ կայ երկու այլ զօրեղ հանգամանք, երկու խոշոր սկզբունք, որոնք Օրմանեանի անձից բարձր պիտի լինին մեզ համար, և որոնք այնուամենայնիւ ձեզ պարտաւորեցնում են հեռանալ ժողովից։ Առաջինը՝ ընտրական ապօրինութիւններն են, որոնց դէմ դուք պէտք է բողոքէք յանուն հայ ժողովրդի ընտրական ազատութեան։ Եթէ այսօր հայրապետական տեղակալը և Պոլսի պատրիար-

քական տեղակալը իրենց իշխանական դիրքով, իրենց գաւազանի զօրութեամբ կարող են ժողովրդին ազդարարել, որ իրենց ցանկացած անձերին պատգամաւոր ընտրէ, վաղը նոյնպէս մի ուրիշ զոյգ տեղակալներ նոյն խաղը կարող են խաղալ և ժողովրդի

ԳԱՐԵԳԻՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

Առաջնորդական ներկայացուցիչ Տիգրանակերտի

անունով իրենց մարդկանցը բերել տալ էջմիածին և ազգի ու եկեղեցու վզին իբրեւ կաթողիկոս փաթաթուիլ ու օրաւոր սառցնել ժողովրդին իր եկեղեցուց։ Եկեղեցու և ազգի ընտրական սկզբունքը փրկելու համար հարկ է բողոքել և հեռանալ։

Երկրորդ՝ պարոններ, երբ ես լսեցի, թէ մեր

հակառակորդներն ասել են, թէ «ոչ Օրմանեան և ոչ օրմանական, ոչ Սուքիաս, ոչ Կարապետ», ես ցնցուցի ու ընտրելիների անձերը մոռացութեան տուի. մտքիս մէջ կանգ առաւ մի ուրիշ նշանաւոր ծանրակրշիռ ու վտանգաւոր հանգամանք։ Ես հասկացայ, որ այս կաթողիկոսական ընտրութեան պայքար չէ, այլ երկու ուղղութեան ահեղ բաղխումն։

Մեր ցաք ու ցրիւ տառապեալ եկեղեցին, մականազուրկ ազգը դարերով պահել, փրկել ու բերել մեզ է հասցրել իր գոյութիւնը կենսակրթական-կուլտուրական ճանապարհով։ 20—25 տարի է, որ օտար հովերի ազդեցութեամբ մեր կեանքի մէջ բուսաւ մի ուրիշ ուղղութիւն, որ դարաւոր ուղղութեանը հակառակ ուղղութեամբ կամեցաւ վարել ազգի և եկեղեցու գործերը, հայկական կեանքն ու հաստատութիւնները էլ աւելի կարճ ճանապարհով, էլ աւելի արագութեամբ ու թափով բարձրացնելու, բարուղեւու խոստումն անելով։

Այս նոր ուղղութիւնը՝ որ իրեն ազատամիտ անունը տուաւ, ես անուանում եմ «ազգային մոլորութիւն»։ Հանգամանքների բերմունքով նա յաջողեցաւ հայ ազգն ու եկեղեցին իր հայրապետով հանդերձ հանել իրենց շաւղից և դնել իր ճանապարհի վրայ առանց կանխատեսութեան, թէ այդ ճանապարհը անդունդով է վերջանալու։

Մենք՝ «խաւարամիտներս», «կղերականներս», ինչպէս սովոր են մեզ կոչել մոլորեալները, ականաջից տեղի տուինք, անկիւններ քաշուեցանք կամ վրտարուեցանք ասպարէզներից։ Նոր ուղղութիւնը ծովացաւ ու իր գիրկն առաւ նոյնիսկ բազմաթիւ հո-

գեորականների, մանր ու խոշոր, որոնք ոյժ տուին նոր անուղիղ ուղղութեան։

Եւ մենք գրեթէ քսան տարի ականատես ու ականջալուր եղանք սոսկալի անկման. մեր աչքի առջ կանգ առաւ հետեւեալ տխուր, սրտաճմլիկ պատկերը՝ միացող հայ գիւղ ու քաղաք, անտէր որբերի բանակ, վարժարաններ՝ անիմաստ ու անբովանդակ, աղքատութիւն անօրինակ, բանդերը հայ ծաղիկ երիտասարդութեամբ, վանքերն՝ աւազակութեամբ լի. եկեղեցականութիւնը՝ հաւատից, ժամերը՝ ժողովրդից թափուր։ Բարի վարկ ունէինք օտարների առաջ, այն էլ կորցրինք, մեր ազգային պատիւն էլ վրայ տալով։

Այս արիւնոտ ու փոշոտ պատկերից հայ ժողովուրդը կշտացել է, թմրութիւնից սթափուել և ձեզ ղրկել է այստեղ այնպիսի կաթողիկոս ընտրելու, որ շեղումից հանէր հայ ազգն ու եկեղեցին։ Օրմանեանը անձի անուն չէ այլևս նրա համար, այլ կենսակրթական ուղղութեան անուն, որի հետ բաղխուելու է եկել մի անգամ ևս մոլորութիւնը։

Եթէ դուք այժմ էլ տեղի կտաք մոլորեալներին ու զօրեղապէս չէք բողոքի նրա դէմ, նա էլ աւելի կը հաստատուի իր մոլորութեան մէջ և աւելն էլ աւելի կը շարունակուի։ Իսկ տեղի չտալու համար, գալիք օրերու սխալ գործերն ու անարժան կաթողիկոսութիւնը չքաջալերելու համար, դուք պարտաւոր էք մի փառաւոր նահանջով յետ քաշուիլ այս ընտրութիւնից։ Ազգը ձեզնից գոհ կը մնայ, մոլորեալները գինարբութիւնից կը սթափուին, անարժան թեկնածուները կը ցնցուին։

Մէկ ճանապարհ կայ մեր առջև պատուով ցան-

ուած՝ «հեռանալ ընտրութիւնից».

Այս իմաստով խօսեցին մեր լաւագոյն ընկերները, որոնց ես «մատեան գունդ էի անուանում. Յովհաննէս Սպենդիարեան, Սամսոն Չէքէղեան, Աղէքսանդր Քալանթար, Գէորգ Չուբար, Գարեգին Ենգիբարեան, Բժ. Շիւեան, Խաչատուր Աֆրիկեան, Տէր Եղիշէ Գեղամեան, Համբարձում Առաքելեան, Արշակ Բաբեան:

Հաճութեամբ կը շարէի այստեղ նրանց ճառերը եթէ իջմիածնում մտադրութիւն ունեցած լինէի լրագրութեանը յանձնել այս նկարագիրը և միտս պահած լինէի:

Այս ուղղութեամբ գործելուն նպաստաւոր եղան ժողովրդի ականաւոր անձերից հէնց այդ օրն ստացուած հեռագրերն ու նամակները, որոնք ժողովրդի տրամադրութիւնն էին ցոլացնում մեր առջև. «հեռանալ ապօրինի ժողովից»: Եկան և օրուայ թերթերն ու բերին նոյն տրամադրութիւնը. ի դէպ. աչքի ընկան Ստեփան Մալխասեանի տաք ու կտրուկ յօդուածը «Մշակում», Սպանդար Սպանդարեանինը՝ «Սուրհանդակում»:

Եւ մենք՝ առանց Աւետարանի վրայ ուխտ անելու, վճռեցինք պարտք կատարել: Փութացինք բողոքը կազմել ու ստորագրել և պատրաստ կենալ:

Հարց դրուեց բողոքը տալու ձևի և ժամանակի վրայ. ես առաջարկեցի այն ձևը և ժամանակը, որ ընդունեց ժողովը որպէս լաւագոյնը և վայելուչը, ինչպէս և կատարուեց: Հարկ զգացուեց մեր կատարելիք քայլի մասին նախապէս յայտնել պետութեան ներկայացուցչին, որպէսզի թիւրիմացութիւններ յա-

ուշ չգային. ժողովիւ այդ բանը յանձնեց Սպենդիարեանին և Չուբարին:

Մենք դեռ սպասում էինք մեծամասնութեան պատասխանին. գրեթէ միաձայն որոշել էին գաղտնի քուէարկութեամբ մերժել փոքրամասնութեան առաջարկը և ոչ մի զիջումն չանել: Խնդիրը վերջացած էր մեզ համար. վճիռն անդառնալիք եւ մենք ուշ գիշեր պառկեցանք քնելու հանգիստ ու անդորր խղճով, բայց ոչ ուրախ, մտքի ալեկոծութիւնիցն ու ժաթափ:

* *

Առաւօտ է. արեւն ելեր ու աշնան աղքատ երկնքի ամպեղէն ցնցոտիների պատառուածքներից վար իջեցնելով իր շողերը՝ աղօտ լոյս է ցօղել խաւար ու տխուր իջմիածնի վրայ: Լուրջ փութկոտութեամբ թողինք մեր անկողինները, իջանք բնակարաններից, հասանք վանքի բակը, մատենադարանի հրապարակը, որոնք ժողովրդով ու պատգամաւորներով են ամբոխուած:

Մեր վճիռն այլեւս գաղտնիք չէր. խօսք ու զրոյցի, ցաւ ու տրտունջի նիւթ էր դարձել այն հրապարակի վրայ: Ժողովուրդը՝ որ բակ էր կապել 16 դարեան կաթողիկէի շուրջը, որ տխուր բայց գոհ էր մեզնից, կարծես հայկական դարաւոր բնազդով պարզապէս էր տաճարը, որ անիրաւութեան հեղեղը տարերական ոյժով նրա դռներիցը ներս չհոսի, անարժան ընտրութեան լուրը մուրճի ծանրութեամբ չհարուածէ Լուսաւորչի դրած հիմնաքարը: Չէ՞ որ ամեն անգամ՝ երբ ատելութեամբ կուրացած հայելը «Աստուածակառոյց Մեծի Աթոռոյն» հիմքին են դիպչում անիրաւութեան մուրճով, շարժուում է տաճարը,

ճշում են հիմքերը Մասեաց սարերի, ձորերի մէջ ուրոտ ու արձագանք փռելով, դղրդում են սեղանները, շրջում են խաչերն ու աւետարանները նրանց վրայ, ս. Միլոռնը արտասուքի խոշոր կաթիլներով պղպշակներ է հանում իր երեսին կաթսայի մէջ ու խուլ հեկեկանքներով եռում, կանթեղները կամարներից վար են թափւում. զանգերն իրենց իրենց ահաւոր թաղման զօղանջով են որոտում, սեւթոյր ամպերով ծածկւում է Մայր Էջմիածնի երկինքը, ծոցերը որոտմունքով լի, արգանդը կայծակներով յղի, հրեղէն գետերով հոսում են փայլակները ահ ու սարսափ, ահեղ զարգանդ թափելով հայ ազգի թշուառ մնացորդի վրայ, որ հայոց աշխարհի սրտում, Մայր Էջմիածնում է հիւսել իր բոյնը ու պատսպարուել աշխարհի արհաւիրքներից։

Այս ամենը տեսնում, լսում, զգում են սակաւ ընտիրներն ամեն անգամ, երբ ինքնասպան ու ուշաւորոյս ազգի կոյր հարուածը «Լուսաւորչայ հիմքն է» բախդում ու տաճարի կաթողիկէից քարեր են թափւում։ Եւ ահա նա, հայ ժողովրդի հաւատով մնացորդը ինքն իր անձով պարիսպ քաշել, բակ է կապել Մայր Տաճարի շուրջը ու թոյլ չի տայ, որ անիրաւութիւնը տաճարի ներսը հոսի ու հարուածէ Լուսաւորչահիմն հաստատութիւնը։

Բայց նա մի լեռնաշարժ հեքով գլորում է վար իր հոգու վրայ ծանրացած վէմ քարը, երբ նկատում է թէ՛ մի փոքրիկ՝ բայց հարազատ բանակ կայ հոգով սպառազինուած, որ կը մտնի Տաճար «զբարուոք պատերազմն» կը պատերազմէ, կը պաշտպանէ հայրենի տան սրբութիւնն ու պատիւը, կը պարտուի նիւսա-

լաւութիւնի, կընկնի տաճարի շէմքի վրայ, բայց յաղթական կը մնայ և կապրի պատմութեան ու հայ ժողովրդի սրտի մէջ անդատապարտ անունով։

Եւ ժողովուրդը քանդեց իր պարիսպը, մեկուսացաւ՝ հանդիսատեսի վիճակն ընդունուելով։

ՏԻՐԱՅՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

Նեւեկայացուցիչ Բեռնարտիոյ առաջնորդի

Այլ պատկեր էր մտտենապարանի հրապարակում, ուր ժողովրդից մեկուսացած, ցաք ու ցրիւ խումբ-խումբ կանգնած էր խստապարանոց հզօր՝ պատգամաւորների մեծամասնութիւնը, իր թուական ոյժի գիտակցութեամբ փարաւոնացած, որ պատրաստ է երկաթապատ կառօք և երկվարօք վրայ հասնել անիրաւութեան երեսից փախչող Իսրայէլին և Վարմիր

ծովի ալիքները տակը թաղել նրան։

Ընդդիմադիր բանակի ականջին հասել էր մեր վճռի ձայնը, մեր ծրագրած նահանջի լուրը, բայց միայն բաղիւն էր նրա լսելիքն ու փակ դռնից յետ դարձել, առանց նրա մտքին ու սրտին հասնելու։ Նա չէր հաւատացել թէ սակաւաթիւ հակառակորդը այդպիսի քայլ կանի, ու կարծել էր թէ մեր տկարութիւնը ծածկելու ու հակառակ բանակում շփոթութիւն յառաջ բերելու նպատակով սուտ լուրեր ենք հնարում ու թեւաւորելով թոցնում։ Իրաւունք ունէին. վասն զի երբ էք տեսել որ ստույգամբ ու կեղծիքով օրօրուողները շիտակ խօսքին, համարձակ ու ճակատով գործերին հաւատան. երբ էք տեսել որ կոպիտ ոյժին յենուածները բարոյական յաղթանակին հաւատան։

Սակայն ժողովրդի դէմքից դէպի մատենադարանի հրապարակը հոսող ատելութիւնն ու արհամարհանքը իբրեւ ձմրան պաղութիւն սողոսկելով մտաւ մեծամասնականներից ոմանց սիրտը և ստիպեց որ լրջանան, առանց գինու արբեցութիւնից ու շքի դան։ Եւ երբ համոզուեցան թէ տարածուած լուրերը փախչող նապաստակներ չեն, Յովնանի գգմենու նման թողմեցան, սալացած պաղեցան ձմրան ջրերու նման ու իրենց յանցագործ ծրագրներով լի գլուխները աւրել կորցրած արեւածաղկի նման կախ ընկան երկրահայեաց։

Ժամի 9-ին պարտաւոր էինք զանգի ձայնով հաւաքուիլ վեհարան և ախտեղից կարգաւորեալ շարքով իջնել Մայր Տաճար, քառանուն ցանկի շուրջն ընտրութիւն կատարելու։ Ժամն անցել է, լուռ է

զանգը, հղօրների ներկայացուցիչները վազում են պետական ներկայացուցչի, դատախազի և տ. Տեղակալի բնակարանները «արհամաբուած» փոքրամասնութեան վճռի մասին գեղուցանելու, խորհելու, ելք հնարելու։ Ոմանք էլ մեր ներկայացուցիչներից ոմանց հրաւիրում են նորից իրաւախօս լինելու, յորդորելու որ ծրագրած քայլից յետ կենանք։

Սակայն Յովհաննէս Սպենդիարեանի բերանով մեզնից լսում են. «Մենք գիտէինք, որ պատգամաւորներից շատերի ընտրութիւնը ապօրինի է, բռնադատիկ, հակաժողովրդական, սակայն այդ ճշմարտութեան վրայ դեռ տարակուսում էինք մինչև երեկ երեկոյ։ Լիազօրութիւնների ստուգութեան երեկուայ ժողովը փարատեց ամենայն կասկած և մեզ բացարձակապէս համոզեց, որ այս պատգամաւորական ժողովը ապօրինութիւններով է հարուստ և ժողովրդական-եկեղեցական իրաւանց ու սկզբունքների խախտումովն այլանդակուած։ Երեկուանից մեզ համար կաթողիկոսացու անձերը երկրորդական են դառել, մենք նրանց վրայ էլ չենք մտածում։ Մենք բողոքում ենք ճշդումներով կարգուած՝ այլ ոչ ժողովրդական քուէներով ընտրուած պատգամաւորութեան դէմ և հեռանում ենք և մեր վճիռն անդառնալի է։ Սկսել էք շարունակեցէք և տարէք ձեր յաղթանակը, ձեզ պատկող դափնիների վրայ աչք չունինք մենք»։

Մինչ բանակցութիւնները շարունակուում էին, մենք իմացանք հետեւեալը. նախընթաց գիշեր մեծամասնութիւնը ժողով է կազմել լսելու իր ներկայացուցիչներից մեր առաջարկը. քառանուն ցանկի մէջ մեր կողմից գէթ մի հատիկ ընտրելի ընդունել։

Խնդիրը քուէարկութեան են դնում է միաձայն, առանց մի քուէի, մերժում են ամենայն զիջում և հաշտութիւն։ Ի դէպ, այդ մի քուէն յօգուտ համաձայնութեան տուել է մի վարդապետ, որի անունը յայտնագործել և էջմիածնի հալածանքին ենթարկել, վիճակակից դարձնելով ինձ, չեմ կամենում։ Սակայն ժողովի և մեծամասնութեան ղեկավարները փութացել էին հաւատացնել մեզ, թէ իրենք շատ են աշխատել համերաշխութեան օգտին, բայց յաջողութիւն չեն գտել։ Այսպէս էին ուզում իրենց ուղղամտութեան մէջ համոզել մեզ այն ղեկավարները, որոնք գործով համաձայնութեանը սե քուէ էին տուել։ Եւ սրանք ազգի պատգամաւորներն էին, երկու օր առաջ Մայր տաճարի մէջ Աստուծոյ և հայ ժողովրդի առաջ Իջման սեղանի սրբութեանց զիմաց երդում տուած, որ ճշմարտութեամբ, ուղղամտութեամբ, Աստուծոն, ազգին և կայսերական օրինաց հաւատարմութեամբ պիտի խորհին, գործեն, և արժանաւորագոյնին ընտրեն։

Սակայն ես շարունակեմ. և այդ շարունակութեան մէջ պիտի երևայ, որ մեր երգմնակեր «ազնիւները» երդուել և ուխտել էին շարան-շարան խաբէբայութիւններից մանեակ հիւսել իրենց բարձր վզերի համար. այդպէս են երդուում այն մարդիկ, որ սուրբ գործին անսուրբ խորհուրդներով են մերձենում.

Պատմեցին մեզ նաև, որ քառանուն ցանկը կազմելիս, մեծամասնութիւնը գրով և Աւետարանով ուխտ է կնքել միաձայն, (հարկաւ առանց մեր մասնակցութեան) 91 ձայնով երկանուն ցանկը գաղանաբար

քուէարկելիս ընտրել որպէս առաջին թեկնածու Դուրեան եպիսկոպոսին, իսկ երկու երկրորդներին Մեսրոպ և Սուրէնեան սրբազաններին տալ 60 և 50 քուէ։

Թէ ինչպէս հաւատարիմ մնացին և այս ուխտին, թէ ինչ արժէք ունեցաւ Աւետարանը այդ «ազնիւների» համար, այդ մասին յետոյ։

Ի դէպ. ում էին ընտրում «ուխտեալները» ի դահ հայրապետութեան... Ձէ, լռեմ լաւ է, առանց այն էլ լեղիով ու քացախով խառն է այն բաժակը, որ «սրբազան հայրերս» տարիներով շրթունքներիցս չեն հեռացնում։

Ժամի 11-ն էր. իրարանցումը դադարեց, զանգը մեզ վեհարան հրաւիրեց։

Այդ զանգի ձայնը սովորական ղօղանջը չէր ինձ համար. քսան տարի ականջս շարունակ լսել էր էջմիածնի զանգերի մերթ ուրախ ու կայտառ, մերթ տխուր ու մեկամաղձիկ ղօղանջը. բայց այս անգամ նման չէր նա և ոչ մի անգամուայ. նա աղօթքի հրաւիրակ չէր և ոչ թմրութիւնից արթցնող կոչնակ, այլ նա մի ահագանգ էր կարծես, կայծակներից փոխ առած որոտ, անիծամօր ողբ ու հառաջ, վայող բուռի վայնասուն շեշտով։ Ես փախչում էի այդ ձայնից, շտապում վեհարան, որ էլ չլսեմ այն ձայնը։

Ի դէպ. այդ ղօղանջին ներդաշնակ մի մարդկային ձայն լսուեց պատգամաւորների միջից. մի պատգամաւոր տղայ հրամայական շեշտով կանչում էր իր ընկերներին «բժ. Կ. լսեցէք, ինչ որ ասի նրան լսեցէք»։

Պատգամաւորներից մի խղճմիտը բայց անարին

հարցնում է ընկերին. — Աղբար, աղիկայ վո՞վ է, որո՞նք
կուզեն որ լսենք կոր, ի՞նչ բժիշկ է, պատգամաւոր
մըն է:

— Չէ, աղբար, անիկայ պատգամաւոր մը չէ, էհ
շտէ, ակուայ կարկրտնող մըն է, բժիշկ կըսեն, անոր
ալ պիտի լսենք եղեր, հասկցա՞ր:

— Էհ ի՞նչ ընենք, աղէկ, անոր ալ լսենք, ի՞նչ
ընենք աղբար, ի՞նչ...

Այս խօսակցութեան հետ մտքիս մէջ զուգորդ-
ւեցաւ մի դէպք, որ երեկ երեկոյեան տեղի ունե-
ցաւ. վշտով, ցասմամբ, յուսահատ զայրոյթով ու
զղուանքով լի մտնում է մեր ժողովը մի տաճկաս-
տանցի հայ վարդապետ, մի բարեխիղճ, արդարակո-
րով հայ եկեղեցական ու դրան ետևից սկսում է իր
խօսքը ծանր հեքով.

— Այո, այսպէս, կը տեսնա՞ք, եղբայրներ, ինձի
կըսեն շուտով Տաճկաստան պիտի յետ դառնաս ես,
հոն կը տեսնենք քո հաշիւդ: Ինձ սպառնալիք կու-
սան, սակայն ես չեմ վախնար, ես ճշմարտութիւնն
ուրանալու ախտը չունիմ, չեմ կրնար, կուզեն կեան-
քըս առնել հոգ չէ: Եւ մենք պաղած աչքերով նա-
յում էինք այդ անուշ վարդապետին ու տաք սրտով
սիրում նրան:

Այսպէս «ուխտաւորների» «երդմնակերներ» բա-
նակը հրաման ու սպառնալիք սփռելով իր շուրջը,
խղճի և խոհականութեան ձայնը խեղդելով իր մէջ,
գնում էր վեհարան ահազանգի ելևէջով:

* *

Դէպի վեհարանի պարտէզը տանող դարպասից
ներս մտնելով աշխարհիկ պատգամաւորները թեքւում

էին դէպի ձախ և ուսած կարգով շարւում դուրսը
սալայատակի վրայ. հոգևորները դէպի աջ թեքուե-
լով՝ բարձրանում էին վեր և մտնում վեհարանի ար-
տաքին դահլիճը:

Ես էլ մտայ: Դահլիճը լիքն է վեղարաւորներով,
վերարկուներով, ոսկի, արծաթ շողակնազարդ լանջա-
խաչերով, շքանշաններով: Այս բոլորի մէջ պակաս են

Մ ՌԻՇԷ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

Առաջնորդական ներկայացուցիչ Բալուխ

մարդն ու քրիստոնեան, որ զարդարէին այդ ամենը,
փայլ տային վեղարին ու վերարկուին, խաչին ու
նշանին, որոնք այնքան նսեմ, անարժէք են, երբ չա-
րախորհուրդ գլուխներ, հպարտ պարանոց, ատեցող
կուրծք են զարդարում:

Ո՛րքան քիչ մարդ կար այդտեղ, քրիստոնեայ մարդ, Աւետարանի ուխտաւորների այդ հոյակապ կաճառի մէջ:

Աչք ածեցի այդ հաւաքածուն, այդ տարօրինակ զանգուածը, որ հայոց եկեղեցու հոգևոր գինուորութիւն է կոչուում: Մի գինուորութիւն, որի գինուորների հոգիների մէջ ոչ մի նմանութիւն, մտքի, զգացմունքի, կամքի, արտաքին ձևերի ու շարժմանց մէջ ոչ մի ընդհանուր մարզանք չկայ: Այս մեկուսացած սրտերի հանդիսարանում կը տեսնէք քովէքով կանգնած կամ նստած անարգին ու պատուականին, ուխտաւորին ու առաքինուն, դաւաճանին ու հաւատարմին, տգէտին ու գիտունին, բթամտին ու սրամտին, գողին ու անձնուէրին, ստահակին ու կարգապահին, աւագակին ու հովուին, հալածողին ու հալածեալին, տիրանենգին ու տիրասիրին, դաժանին ու սիրողին, խաչահանին ու առաքեալին, Յուդային ու Յովհաննիսին:

Աշխարհիս բոլոր հաստատութեանները, ընկերութիւնները, աղէկ ու վատ, օգտակար ու վնասաբեր, իրենց գործին, փեշակին յարմար աիպեր այստեղից կարող էին ջոկել ու տանել և գոհ մնալ:

Այսպիսի եզրայրութեան մէջ բնական է, որ արտաքին վայելչութիւն էլ չի լինի, պատկառանքի շեշտը ջնջուած կը լինի:

Մի ընդհանուր հայեացքից, մի սրատես գիտողութիւնից դուք այդ բանը կընկատէք: Նայեցէք, ահա ներս է մտնում մի եպիսկոպոս. շատ գէմքեր առելութեամբ են ծովում, շատ գլուխներ իրենց սոնու վրայ շուռ են գալիս, շատ շրթունքների վրայ

ժպիտ է ծաղկում, շատ հասակներ յարգանքով ծաւում են, շատ բերաններ են բացում գովքի ու պարսաւի համար: Տեսածից յետոյ բարուդ կը համարէք փակել ականջներդ, որ բերաններից ուղղակի ականջները հոսող փափսոցը չլսէք:

Եւ այս բոլորը մի Մայր եկեղեցու որդիք են. սիրտդ քամում, աղիքներդ գալարում, հոգիդ արիւնոտում, միտքդ դալկանում, աչքդ արցունքով է ծովանում ու ողբերգու մարգարէի վիշտն է ցցում զանգիդ ու սրտիդ մէջ. «Ո՛ տայր ինձ յանապատի դոյզն օթեանս... Եւ լաբեցին զլեզուս իւրեանց իբրև զաղեղն. ստութիւն և ոչ հաւատք զօրացան ի վերայ երկրի, զի ի չարեաց ի չարիս ելին և զիս ոչ ծանեան, ասէ Տէր: Իւրաքանչիւր յընկերէ իւրմէ զգոյշ լերուք, և յեղբարս ձեր մի յուսաք, զի ամենայն եղբայր խաբելով խաբէ...»:

Մտնում է ձեր առիւծը՝ Սուբիաս արքեպիսկոպոսը, իր օրերին յատուկ կարգապահութեամբ ողջունաբեր գլուխ է խոնարհում. նստածներից ոմանք փորձում են անշարժ մնալ, բայց նա իր ծակող, պահանջում և նրա այդ հայեացքին չզիմանալով ակամայից վեր են կենում ոմանք ու գլուխ խոնարհում:

Դանիւլի վերին կողմը, բազմոցի վրայ տեղ գրաւելով նա որոտագին ձայնով դիմում է զիմացը նրստած Մեսրոբ սրբազանին նուրբ հեգնանքի և դողացող զայրոյթի շեշտով:

— Մեսրոպ սրբազան, դուք անշուշտ կիմանաք, ճշմարիտ է թէ Տէր Նախարարի թղթի մէջ ասուած է, թէ տաճար մտնող պատգամաւորները այլևս դուրս

գալու իրաւունք չունին և առանց ձեռնպահ մնալու պարտաւոր են մասնակցել ընտրութեանը:

Մեսրոպ սրբազանը շփոթուեց ու մի շփոթ, անորոշ պատասխան տուաւ:

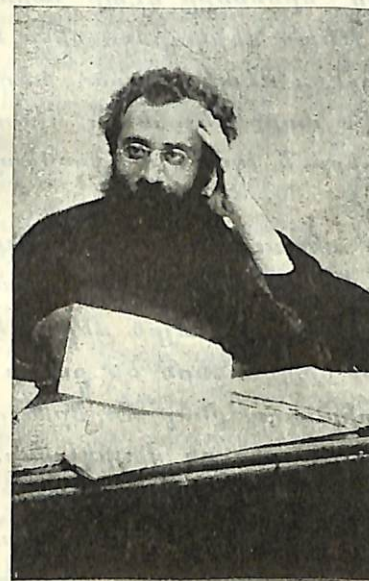
Ինձ այնպէս թուաց թէ այդ խօսակցութիւնը անախորժ վախճան կարող է ունենալ, ուստի մօտեցայ Սուրբառ սրբազանին, զեկուցի թէ այդ մասին թող անհոգ լինի, մեր ներկայացուցիչները՝ Յովհաննէս Սպենդիարեանը և Չուբարը իրաւախօս են եղել պետութեան ներկայացուցչի հետ և լսել են նրանից թէ ժողովի բացման ժամանակ, նախքան ընտրութեանց անցնելը, դժգոհ պատգամաւորները եթէ կամենան կարող են թողնել ժողովը:

Տիրեց լուռութիւն և մի վարդապետ պատգամաւորների անուները կարգալով, «աջ, ձախ», «աջ, ձախ», հեգելով կարգի հրաւիրեց ամենքին, պահանջուած կարգով Տաճար իջնելու: Աւելորդ կոկորդաբանութիւն:

Շարքի գլուխ անցան առաջին զոյգը՝ Տ. Տեղակալն ու պետութեան ներկայացուցիչը: Նրանց ետեւից գնում էր Երուսաղէմի պատրիարքութիւն և Աղթամարի կաթողիկոսութիւնը ներկայացնող մի զոյգ՝ մի վարդապետ և մի քահանայ: Երուսաղէմի պատրիարքական և Աղթամարի կաթողիկոսական տեղապահները եպիսկոպոսական և արքեպիսկոպոսական դասի մէջ արժանաւոր ոք չէին գտել ու իրենց ձայները տուել էին մի վարդապետի և մի քահանայի վայելչութեան դէմ գնալով: Ինքնուրոյնութիւնից ձեռք քաշած պատրիարքներն ու տեղապահները ուրիշ ընտրութիւն անել չէին կարող:

Հուսկ յետոյ գնում էին Սինոդի անդամները Էջմիածնի միաբանութեան ներկայացուցիչները, առաջնորդներն ու վիճակների ներկայացուցիչները:

Դուրսը սանդուղքների վրայ հոգեւորական պատգամաւորների շարքի վերջից միացան աշխարհական պատգամաւորները և այսպիսով հայ ազգի 122 ներկայացուցիչ Էջմիածնի զանգերի հրաւիրական ղօղան:

ՏԻՐԱՅԻՐ Ծ. ՎԱՐԴԱՊԵՏ

Բաբեղի առաջնորդական տեղապահ

Չով երկուստեք ծովացած ու լայն ճանապարհ բացած ժողովրդի միջով անցան ու Մայր տաճար մտան Լուսաւորչի գահի համար արժանաւոր գահակալ, հայ ժողովրդի համար արժանընտիր հովուապետ, հայ հոգեւորականութեան համար կարող զեկավար ընտրելու:

Տաճարի յետին դասում, կամ գաւթում, ուր հայ ժողովուրդն է աղօթում աստուածաշատութեան ժամանակ, խաչաձև շարուած են սեղաններ և աթոռներ։ Մուտքի կողմում բազմում է ժողովի նախագահ՝ Տէր Տեղակալը երեսը դէպի իջման ս. սեղանը. աջ կողմից ըստ աւագութեան տեղ են բռնում հոգեւորականութեան պատգամաւորները երեսները դէպի արեւելք և հիւսիս։ Ձախ կողմից նստում են աշխարհական պատգամաւորները երեսները դէպի հարաւ։ Դիմացը նստում է պետութեան ներկայացուցիչը երեսը դէպի արեւմուտք, թիկունքը դէպի իջման սեղանը. նոյն դիրքով նստում են փոքր ինչ հեռու Սինոդի դատախազը, ատենադպիրը և երկու պաշտօնեայ։ Դռներն ամուր փակուեցան։

Երբ ամենքը տեղաւորուած էին, ոտքի ելաւ Տ. Նախագահը, ոտքի ելանք ամենքս։ Ս. գործն աղօթքով է սկսում. Տ. Տեղակալն «հայրն մերն» է կարդում, երկու վարդապետ սաղմոսներն են քաղում, եպիսկոպոսները հատրնտիր աղօթքներ են մրմնջում։

Խորհրդաւոր է ու սուրբ վայրկեանը. «Ձգործս ձեռաց մերոց ուղիղ արա ի մեզ, Տէր, և զգործս ձեռաց մերոց յաջողեա մեզ»։ «Հովիւ քաջ, Հովիւ, բարի և յաւիտենական, նայեաց և այց արա բանաւոր հօտի քո, զոր ժողովեցեր առ քեզ զթութեամբ քով։ Զի քո առաջի կամք, Տէր, և ողորմութեանցդ և զթութեանցդ ակն ունիմք. զամենեսեան օրհեա, զամենեսեան իրամաստնացո, զամենեսեան լուսաւորեա և ամենեցուն պարգևեա գերկնից արքայութիւնդ»։

Թւում է քեզ թէ սուրբ սեղանների վրայ դրուած, որմերից ու սիւններից կախուած սրբոց պատ-

կերները կենդանանում են, իջման տեղում արձանանում է ինքը Յիսուսը, կաթողիկէն ընտիր նախնեաց հոգիներով է լցւում այս աղօթքը, խնդրուածքը, ուխտը լսելու։ Թւում է թէ հրաշք պիտի կատարուի. փրկչի ձեռաց շարժումով հրեշտակը պիտի մօտենայ պատգամաւորներից շատերին, հրեղէն սրով նրանց կուրծքը պիտի պատուի, հանէ սիրտը, մաքրի, ազատի ատելութեան մամուռից, գէշ զգացմունքների թանձր փոշուց. թւում է թէ լոյսի մի ճառագայթ պիտի ցոլայ հրեշտակի լուսաշող ճակատից ու ընկնի աղօթող պատգամաւորների գանգի մէջ մթնած իմաստութիւնը լուսաւորելու։ Թւում է թէ ահա հրեշտակը ունելիով մի շիկացած կայծ է վերցնում ու մօտենում պատգամաւորների շրթունքներին, որ նրանք մաքրուին ստից ու ճշմարտութիւն խօսին։

Այո, այդ սքանչելի աղօթքների անուշութեամբ սպասում ես որ հրաշք պիտի կատարուի. վայրկեանապէս ի չիք պիտի դառնան անհամաձայնութիւնները. եղբայրութիւն, սէր, արդարութիւն պիտի կապէ սրբացած հոգիներին և ամենքը արժանաւորապէս ընտրելիների անուններ պիտի տան. իսկ անարժանները մէկ կողմ՝ իբրև ցնցոտի հանելով իրենցից փառասիրութիւնը կը հրաժարուին կաթողիկոսական թեկնածութիւնից և համեստութեան փայլն ընդունելով՝ հիացմունքի և գովքերի առարկայ կը դառնան անձանց պատիւ շահելով։

* * *

Սակայն լուռ են ամենքը. էլի նոյն ատելութեամբ պաղած դէմքեր. էլի նոյն սնափառութեամբ վարագուրուած աչքեր, որ գալիք օրերը չեն տես-

նում, էլի Բելիարի ու Բահադի երկրպագութիւն տա-
ճարի մէջ, ինչ որ դուրսը:

Հրաշքը բարուն, գեղեցկին, ճշմարտին հաւատա-
ցողի համար է կատարւում, այլ ոչ սոսկ կոկորդով
ձեւական աղօթքներ մրմնջացողների համար:

Եւ ես տեսնում եմ, թէ ինչպէս Յիսուսը սեղա-
նից իջնում, ուղղում է իր քայլերը դէպի դուռը, ես
լսում եմ նրա ձայնը, վշտից դողացող աւաչը. «Եթէ
ոք կամի դալ գկնի իմ, ուրասցի զանձն իւր և բարձ-
ցէ զխաչ իւր և եկեսցէ գկնի իմ»: Բոլոր սուրբերը՝
պատկերների շրջանակները դատարկ թողնելով իջ-
նում ու հետևում են նրան: Նրանք դուրս են գնում,
նրանք էլ չեն կարողանում, չեն կամենում բնակիլ
այն տաճարի մէջ, ուր անարդարութիւն, սուտն ու
բռնութիւնն են ծով կապել: «Արդ, թողեալ լիցի
տունդ ձեր տւերակ»:

Այլևս դատարկ էր տաճարը մեզ համար, նրա
ազնիւ բովանդակութիւնը թողել էր նրան. ինչպէս
մի ցուրտ, աներդ, անդուռ գերեզման, որից պէտք
էր փախչել, հեռանալ վաղաժամ...

Եւ ահա երբ ժողովի բացման ճառը վերջացնում
է Տեղակալ սրբազանը, վեր է կենում տեղիցը ալե-
զարդ Սուքիաս արքեպիսկոպոսը, կանգնում մի եր-
կու վայրկեան ձախ ձեխքը կախ, աջովը մեր բոլորը
սեղմած կրծքին: Տիրում է մի գերեզմանական լուռ-
թիւն կենդանի մարդկանց այս ընդարձակ գերեզմա-
նոցում: Արձանացած զիրքերով, զսպուած շնչով, պա-
ղած աչքերով ու ամիւրեքան նայում են ամենքը թէ
ի՞նչ կը լինի:

Այդ լուռութեան ու քարացման մէջ հայոց եկեղե-

ցու աւագագոյն արքեպիսկոպոսը՝ կարծես իբր դա-
րերի հայութեան ուրուական, հանդարտ ու վեհ քայլե-
րով շարժւում է յառաջ, կտրում է յետին շարքը
թիկունքից, դէպի իջման սեղանը պտոյտ գործում,
խոնարհ երկրպագութիւն անում, ապա թիկունքը
դէպի արևելք և դէմքը դէպի սրբազան Տեղակալն
անելով՝ խոնարհ գլուխ է տալիս, կանգնում է նրա
առաջ, և սկսում իր հակիրճ ճառը վշտից, յուզմուն-
քից թափ առած շեշտերով:

Երևակայութեանս առջև կանգ է առնում Սինա-
յի բարձունքներից պատգամներով իջնող Մովսէսը,
որ վկայութեան խորանի առաջ Ոսկէհորթի պաշտա-
մունքն է տեսնում և յանդիմանութիւնը շրթունքնե-
րում դառնում է Ահարոնին. «Զի՞նչ արար քեզ ժո-
ղովուրդ, զի ամեր ի վերայ դոցա զանհնարին մեղ-
սրդ»:

Կանգնում է Աւետարանի Աւետաբերը և «վայե-
րը» շրթունքներում որոտում է յանդիմանաբար.
«Տուն իմ տուն աղօթից կոչեսցի և դուք արարէք
զդա այրս աւագակաց»:

Սուքիաս արքեպիսկոպոսը՝ իր խօսքը վերջացնելով՝
խոնարհութեամբ մատուցանում է մեր բոլորը սրբա-
զան նախագահին և իր քայլերը դէպի դուռն է ուղ-
ղում: Ոտքի են ելնում էջմիածնի արքեպիսկոպոս-
ներ, եպիսկոպոսներ, վարդապետներ և աշխարհական
պատգամաւորներ թուով 28, երեսուն երկու ձայնով,
մի մի հայեացք են ձգում գլխիկոր մեծամասնու-
թեան վրայ, մօտենում շարքով խոնարհ գլուխ տա-
լիս Տեղապահ սրբազան հօրը և Սուքիաս սրբազանի
հտեից դէպի դուռը գնում:

Այդ տեսարանի առաջ մեծամասնութիւնը ցընցւում է, ոմանք ջղային ցնցումներ են ունենում, ոմանք արտասւում. սակայն շուտով զսպում են իրենց ջղերն ու արցունքը. սպառնական հայեացքներից ցուրտ է փչում ու սառույց դարձնում անցունքը ծովացած աչքերում, չորացնում հետքը լացողների այտերի վրայ:

Դրան ետեւից մի հայեացք եմ փռում զնացողների և մնացողների վրայ. առաջինները՝ շատ աննշան բացառութեամբ, բարձրագոյն կրթութեան, փորձառութեան տէր, լուրջ անձեր, վերջինները մի տարօրինակ խառնուրդ թերութեան և տգէտների՝ շատ աննշան բացառութեամբ: Այս մեծամասնութեան զանգուածին իբրև գլուխ և ղեկավար մնում են երեք ուսաստանցի անձեր, բարձրագոյն կրթութեան և դիրքի տէր անձեր: Միտս են գալիս այն առասպելական կենդանիները, որոնց մարմինը և պոչը կամ ձկան է, կամ չորքոտանու, բայց որոնց ուսերի վրայ մի մարդկային գեղանու գեղեցիկ գլուխ դրուած: Ու ես ցաւում ու ափսոսում եմ, որ այդ խառնիճաղանձ մարմնի, այդ զանգուածի այլանդակ ուսերին, որպէս գլուխ բազմած էին երեք յարգելի գէմքեր ի միաս իրենց անուան:

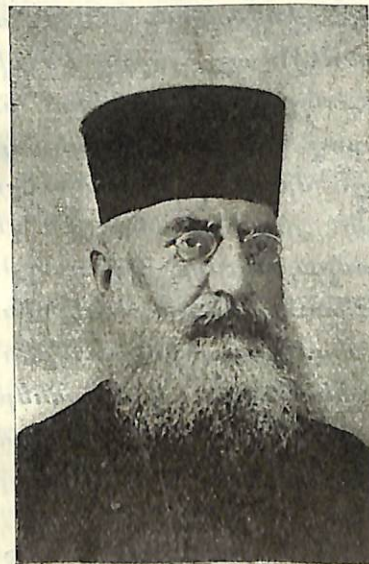
Կտրում եմ հայեացքս այդ տխուր տեսարանից, այդ վատերի հանդիսարանից ու մի անգամ ևս միտս է գալիս հինաւուրց իմաստունի խօսքը. «Տեսեալ ի ստորինս խառնակ դամենայն,

Զփիճակ մարդկան յաւերժ ի մթան,

Զվատաց կայտուիլ, զլաւաց կական

Կրօնքն ի սրտէս անկանին կործան...

Լայն բացւում է աւագ դուռը մեր առջև. Սուրբիաս սրբազանին շէմքի վրայ տեսնելիս սրտի տրոփիւնով սպասող ժողովրդի հազարաւոր բերանից «կեցցէն» է թռչում: Խեղճ ժողովուրդ. նա պատեւրազմի դաշտից վահանը ձեռքին յետ դարձող յաղթական զինուորներին չէր, որ «կեցցէ» էր կանչում, այլ վահանի վրայ արիւնոտ սրտով ընկած հաւատարիմ:

ԵՂԻՇԷ Ա. Բ. ԳԵՂԱՄԵԱՆ,

Առաջնորդական Գեղարարացոյցի Զնգուցի

ներին և գոհ էր և մխիթարուած: Նա յաղթականների համար պահում էր իր արհամարհանքն ու պատուհասող լուրթիւնը:

Ժողովրդից շատերը ծունկ իջան Սուրբիաս արքեպիսկոպոսի առաջ, համբոյրներ տալով նրա ձեռքե-

րին ու վերարկուի քղանցքներին: Նա մխիթարում էր ժողովրդին, սիրտ էր տալիս, նա շեշտում էր թէ պարտական էին ժողովրդի դարաւոր իրաւունքները պաշտպանել, ինչպէս որ կարող էին:

Այս տեսարանի առաջ քարերն իսկ կը շարժուէին, խեղճ, տառապեալ ժողովուրդ: Խորապէս զգացուած էի և ժողովրդին ձայնակցելով կարծես նրա կողմից մտքիս մէջ այս գոհացողական էի ուղղում Սուքիաս արքեպիսկոպոսին. «Ապրիւս յաւետ, հայր սրբազան, քո մէջն այդ շեշտն եմ սիրում, այդ հզօր շեշտը, որ հեռագրալարի սիւներու նման հպարտ ու հաստատ շարքով կանգնած են կեանքիդ ճանապարհի վրայ: Տար այն մինչև գերեզման: Այդ շեշտերի շարքը կառաջնորդէ յետնորդ սերնդին դէպի քո օրհեալ շիրիմն ու դամբարան, որ մշտաբարբառ ու խօսուեն կը մնան նրա համար այն ժամանակն իսկ, երբ ձիւնի ու ցեխի տակ կորած ու ճամբէն կորցրած անարժէք կաթողիկոսների գերեզմաններին այցելութիւն ոչ ոք կը գայ: Գերեզմաններ, որ լուռ ու համր կը մնան, որպէս յաւիտենական անբարբառ մոռացութիւն»:

Բոլոր բողոքաւորները թուով 28 շրջապատուած էին ժողովրդով: Այդ մեր մայր ժողովուրդն էր ու մենք նրա գրկում: Ա՛խ, ինչպէս ջերմ, ինչպէս տաք էր այդ զիրկը, ինչ գուրեկան՝ նրա գուրգուրանքը. այո՛, այդ արհամարհուած, մեր մայր ժողովրդի զիրկն ու գգուանքը վշտի վայրկեաններում...

Ի գէպ է պատմել և հետևեալ կարևոր միջանկեալը:

Երբ տաճարից դուրս էինք գալիս Էջմիածնի

աւագ միաբաններից մինը, Բարդուղիմէոս սրբազանը ձեռքերը դէպի գնացողներին շարքը տարածած ու վրդովուած ձայն էր տալիս. «Տօ, կացէք է, տօ յո՛ւր էք գնում, տօ հլա մի գնաք է»: Սակայն մենք չէինք կարող մնալ, մանաւանդ թէ չգիտէինք թէ ինչ ունի իր մտքումը Բարդուղիմէոս սրբազանը: Միայն նկատեցինք, որ նրա առջև սեղանի վրայ մի ինչ որ սպիտակ շորի մէջ մի բան կար փաթաթած դրած, որ գրքի ձև ունէր: Իմացանք յետոյ հետևեալը. մեր հեռանալուց անմիջապէս յետոյ Բարդուղիմէոս սրբազանը ներկայացնում է ժողովին մի բողոք հետևեալ բովանդակութեամբ: Հայոց եկեղեցու հիմնական օրէնքներով այն եպիսկոպոսը, որ կաշառքով է ստացել եպիսկոպոսական աստիճանը, ոչ միայն կաթողիկոս լինել չի կարող, այլ եպիսկոպոս իսկ չէ: Ժողովի նախագահ Տեղակալ Գէորգ արքեպիսկոպոսը ոչ միայն չի կարող կաթողիկոս լինել, այլ եպիսկոպոս իսկ չէ, որովհետև նա 1500 արծաթի կաշառքով է ստացել եպիսկոպոսական աստիճանը Մանկունու միջնորդութեամբ: Ահա փաստաթուղթը, Գէորգ սրբազանի ինքնածեռագիր նամակը:

Այս յայտարարութիւնը զգայացունց — սենսացիօն դէպք է, խաղք ու խայտառակութիւն Բարդուղիմէոս եպիսկոպոսի կողմից: Չենք ուրանում, որ Բարդուղիմէոս սրբազանը ճշմարտութիւններ ասել զիտէ. բայց նրա այս անօրինակ և անտեղի յայտարարութիւնը համարում ենք սխալանք: Չէ՞ որ այդ 1500 բուբուլ պատմութիւնը այլ կերպ է ներկայացնում Սուրէնեան սրբազանի կենսագրութիւնը կազմող Իփէկեան քահանան: Կարծում ենք ընտրական ժողովը

արձանագրութիւն պիտի կազմէր այդ վրդովեցուցիչ անուանարկութեան համար և Բարդուղիմէոս եպիսկոպոսին ծանր պատասխանատուութեան պիտի ենթարկէր։ Սակայն զարմանում եմ, որ լռութիւնն է եղել այդ բողոքին պատասխան։

* *

Մինչ պատգամաւորներին մեծամասնութիւնը Մայր Տաճարում քառանուն ցանկի շուջն ընտրութիւն էր կատարում, մենք հաւաքուեցինք մեր ժողովարանը մեր նահանջը վերաքննելու, մէկ անգամ ևս իրար տեսնելու, մտքեր փոխանակելու և մեկնելուց, ցրուելուց առաջ հրաժեշտի փոխադարձ ողջոյններ տալու և առնելու։

Մեր այս խորհրդակցութեանը եկան ժողովի հրաւիրանօք Տ. Տ. Սուքիաս, Անանիա արքեպիսկոպոսները, Մայր Աթոռի լուսարարապետ Ղևոնդ եպիսկոպոսը։ Աղէքսանդր Քալանթարը մի տաք ճառով ի դէմս մեր ամենի շնորհակալութիւն յայտնեց իշմիածնի այդ աւագագոյն անդամներին, մասնաւորապէս Սուքիաս սրբազանին, որ այդ պատմական օրը՝ մի անգամ ևս արհամարհելով իրենց անձին զալիք անախորժութիւններն ու հալածանքը արդի հոգևոր վարիչներից և ազգային մոլորութիւնից, մի պատմական ճշմարտութիւն շեշտեցին, որ դարերով հայոց եկեղեցու մէջ անշէջ կանթեղի պէս է վառուել, այսինքն՝ թէ հայ եկեղեցին կղերական չէ ու ոչ եկեղեցականը կղեր, այլ ժողովրդական միայն և ընտիր եկեղեցականը միշտ ժողովրդի հետ, ժողովրդից անբաժան։

Ազգն իր պատգամաւորներին բերանով այսօր

ցնծազինս շնորհակալութիւն է յայտնում իր այդ պատկառելի որդեսէր հայրերին, որոնք պատմական նահանջի մէջ գլուխ և առաջնորդ եղան յաւէտ անմոռաց մնալու համար հայ ժողովրդի սրտում, անմեռ՝ հայոց բազմաշարժար եկեղեցու պատմութեան մէջ։

Բոլոն ծափահարութիւնները, որոնց տարափիտակ խորհրդարան ընդունուեցան սրբազանները, վերստին որոտացին ու ծածկեցին ներբողոքի ճառը։

Սուքիաս արքեպիսկոպոսը ի դիմաց իր և իրեն հետ միախորհուրդ սրբազան եղբայրների շնորհակալութեան խօսք արտասանեց ազգին ի դէմս նրա ներկայացուցիչների, յորդոր կարգալով միաժամանակ հաւատարիմ մնալ ազգի և եկեղեցու վսեմագոյն շահերին, հաւատարիմ ճշմարտութեան և հայրենաւանդ հայրենասիրութեան, որոնցից երբէք յետս չընկրկել, երես չդարձնել, զօրեղապէս հաւատալ թէ դրանք են, որ վտանգների, կարճաժամանակեայ տանջանքների և պարտութիւնների միջից անցկացնելով տանելու են մեզ դէպի իսկական յաղթանակը։

Տկարութեան պատճառով անկարող էր եղել մեր ժողովարան գալ Տ. Յովհաննէս արքեպիսկոպոս Շիրակունին. պարտք համարեցի առաջարկել, որ մեր որդիական շնորհակալութիւնը մատուցանւի նաև սրբազան Յովհաննէսին։ Ժողովը հաճութեամբ խնդրեց պ. պ. Յովհաննէս Սպենդիարեանին և Սամսոն Զէրքէզեանին պատգամաւորութեամբ գնալ Շիրակունի սրբազանի բնակարանը մեր գոհութիւնը մատուցանելու համար։

Այնուհետև պատգամաւորներից շատերը խօսք

բացին անմիջապէս հեռանալու արդի էջմիածնից, ուր հայկական հիւանդութիւնը հաւաքուել, պալար է կապել: Սակայն այդ անկարելի եղաւ. հարկ համարուեց մնալ մի գիշեր ևս, երեկոյեան հաւաքուել, ուսումնասիրութեան խնդիր դարձնել Հայոց եկեղեցու արդի տխուր վիճակը, գալիք օրերում բռնելիք մեր դիրքը: Եւ մենք մնացինք:

Մինչև երեկոյ ազատ էինք, ելանք շրջելու վանքի բակը: Մի նոր տեսարան. ժողովուրդը միաբանական շէնքի պատերի տակն է հաւաքուել. Տաճարում Հայոց կաթողիկոս են ընտրում. նա՝ այդ հայ ժողովուրդը, որ սովոր էր առաջներումը ժամերով քաղցած մնալ, մեխուած ու շունչը բռնած Տաճարի դռանն սպասել թէ երբ կը բացուին դռները և ի՞նչ անուններ կը տան ներսից պատգամաւորները, այս անգամ թողել էր Տաճարը, հեռացել ու շրջապատել կանգնել էր այն շէնքը, ուր փոքրամասնութիւնը ժողով էր արել:

Տխուր էր ժողովուրդը, մտածկոտ ու մռայլ:

— Այժմ ի՞նչ էք անելու, դիմում են ինձ շատ բերաններ միասին, երբ փորձում եմ խիտ շարքերը կտրել անցնել, դէպի լիճը գնալ, էջմիածնի լաւագոյն անկիւնը, որ նրա պարսպներիցը դուրս է, այնտեղ մտորումների աշխարհում փոքր ինչ հանգիստ առնելու:

Զի յաշողում. ժողովրդի շարքերը խտանում և ինձ մի նեղ մանեակով պաշարում են:

— Էլ ի՞նչ պիտի անենք, ի՞նչ կարող ենք անել. արինք ինչ որ պարտական էինք անել: Կարծում եմ մեզ մի բան է մնում անել. մեզ ընտրող ժողովրդին

խօսքով ու գրչով մեր արարքների և հայոց եկեղեցու արդի վիճակի վրայ տեղեկութիւն ու հաշիւ տալ: Այնուհետև մենք ազատ ենք, մեր խիղճն հանգիստ. ազգն ինչպէս կուզէ թող հոգայ իր մասին:

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՍՊԵՆԴԻԱՐԵԱՆ (երդ. հաւատ.)

Պատգամաւոր Վ Բաւսանի եւ Իմեւեթի

— Հա, մենք էլ հէնց այդ էինք խնդրելու. մենք վաղարշապատի և շրջակայ գիւղերի ժողովուրդներս էջմիածնի հալը լաւ գիտենք, շատ լաւ էլ ճանաչում

ենք էն սրբազաններին, որոնցից մինը կաթողիկոս են ուզում ընտրել ու կապել մեր վզին: Մենք այդ տեսակ կաթողիկոս չենք ճանաչի ու մեր անելիքը կանենք: Բայց մենք ձէն չունինք, որ բղաւենք ու աշխարհի չորս կողմը ցրուած հայերին հասկացնենք թէ ինչ անիրաւութիւն են կատարում հայ ազգի գլխին: Դուք գրչի տէր էք, պիտի գրէք, հասկացնէք:

Ես խոստացայ ու բանը չերկարացնելու համար խնդրեցի ճանապարհ տալ ինձ: Տուին, բայց մի տաք ջահիլ ականջիս հետեւալ սպառնալիքը զարկեց կատակաբար.

— Հայր սուրբ շան, թէ որ սուս ես կացել, մին էլ յէջմիածին գաս ոչ հա, չանք հմի սրբազաններն են քեզ փախցնում էս տեղից, հմի էլ մենք կը փախցնենք թէ որ սուս ես կացել ու յետ եկել: Ես հեռացայ ու ժողովուրդը նոյն ու նման հարցերով խնուեց միւս պատգամաւորների շուրջը:

Մինչ այս, մինչ այն, Տաճարի դռները բացւում և ազգի հզօր պատգամաւորները թերթերի թղթակիցներին հաղորդում են, որ քառանուն ցանկը մտած թեկնածուներն են Դուրեան, Սուրէնեան, Մեսրոպ և Ստեփան սրբազանները: Գլխիկոր պատգամաւորները անցնում են համրացած ժողովրդի առջևով, առատօրէն վայելելով նրա լուռ, բայց պերճախօս արհամարհանքը:

Սկսում է ճաշը. սեղանատան զանգը հրաւիրում է պատգամաւորներին ճաշի. ես մասամբ տկարութեան, մասամբ էլ հոսհոսական խեղկատակութիւններից անվրդով մնալու համար, ճաշի չէի գնում: Պատմեցին ինձ թէ այդօր յաղթական մեծամասնու-

թեան տրամադրութիւնը ճնշուած է եղել սեղանատանը. երևի մտածելիս են եղել թէ իրաւունք ունին ազգի հացն ուտելու նրանք, որ ազգի գլխին օյին են խաղում:

Սակայն այդ տրամադրութիւնը փոխելու դիտումով, ղեկավար ոյժերը ճգնել են ճառերով փայլ տալ տխուր իրականութեանը և ընկերների դէմքին, լքումից հեռու պահելով նրանց. չէ որ մի օր էլ կայ վախճանական նպատակի օրը:

Ի միջի այլոց ճառել է Սեբաստիոյ Թորգոմ եպիսկոպոսն ու ասել. «Իզմիրլեան Հայ ազգին կամքն է, Դուրեան՝ Հայ ազգին սիրտը, իսկ Սուրէնեան սրբազան... կեցցէ Սուրէնեան սրբազան»:

Ափսոս այնտեղ չէի. արժէր ասել. АХЪ ТЫ ФОКУСНИКЪ! Հայ ազգը երբ է կամեցել, որ Իզմիրլեանը 300,000 հայ կոտորել տայ, երուսաղէմի վանքի միաբանութիւնը ստոր ինտրիգներով պառակտէ, մոլորուածների ոյժով կաթողիկոս դառնայ: Ազգը երբ է ցանկացել, որ Դուրեանը Հայոց եկեղեցին միտինգների սրահ, թատրոնի բեմ, ծխարան, ծեծկռտարան, հայհոյարան դարձնի. ազգը երբ է կամեցել, որ Իզմիրլեան ու Դուրեան Ռուսաստանի հայութիւնից յանուն Տաճկաստանի որբերի հաւաքած 22,000 ըուրլին բաժանեն թայֆայական տղաներին, թէ գնացէք մէկիս կաթողիկոս ընտրեցէք, միւսիս՝ պատրիարք: АХЪ ТЫ ФОКУСНИКЪ!...

«Իզմիրլեան ազգի կամքն է, Դուրեան՝ ազգի սիրտ», իսկ Սուրէնեան սրբազանի համար էլ մի խօսք չունի որ դնէ, միայն կեցցէն է կպցնում: Յամենայն դէպս Սուրէնեանը, որ ազգի ոչ կամքն է, ոչ

սիրտը, ոչ միտքը, ձեր գովական իզմիրլեանից ու
Դուրեանից բարձր է, խաբեբաներ, նա գոնէ ոչ ազգ
է ջարդել տուել և ոչ որբերին է կողոպտել:

* *

Վերջին երեկոն է, վերջին գիշերը, որ պիտի
անցկացնենք էջմիածնում: Հաւաքուեցանք հայ եկե-
ղեցու իրականութիւնը և մեր բռնելիք դիրքը պար-
զելու մեզ համար և մեզ ընտրող ժողովրդի համար:
Իւրաքանչիւր ոք պէս-պէս խնդիրներ դրաւ ժողովի
առաջ, որոնց շուրջը խորհրդածութիւններ եղան: Զոր
օրինակ՝ մենք և մեզ ընտրող ժողովուրդը, գլխաւո-
րապէս ինչպէս պիտի վերաբերուենք այն կաթողի-
կոսին, որ ոչ միայն մեր ընտրածը չէ, այլ նոյնիսկ
հակառակ հայ ժողովրդի ցանկութիւններին. ի՞նչ բա-
րոյական, տնտեսական, մտաւոր վիճակի մէջ են
այժմ մեր վարժարանները, վանքերը, կալուածները,
թեմական ու փոխանորդական հաստատութիւնները և
վերջապէս ինքը էջմիածինը: Էջմիածինը՝ որպէս դե-
կավար ազգի, ի՞նչ ֆիզիօսոմիա ունի: Ի՞նչ է պա-
հանջում, ակնկալում ազգը արդի կաթողիկոսից և
ի՞նչ կարող է անել մի կաթողիկոս, որ ինքնուրոյնա-
բար գործ ըմբռնելու և բարեկարգելու կարողութեան
մէջ տկար լինի: Եւ այլն:

Այս խնդիրների շուրջը երկար ու ձիգ խորհրդա-
ծութիւններ, կարծիքների փոխանակութիւն, շփումն
ու բաղխումն եղան. գրեթէ ամենքը մինչև ուշ գիշեր
իրենց մտքերն ու հայեացքներն էին պարզում զանա-
զան տեսակէտներով: Գլխաւորապէս ճառում էին և
իրերի դրութիւնը լուսաբանում Տ. Տ. Կարապետ և
Բաբգէն եպիսկոպոսները, Պ. Պ. Յովհաննէս Սպեն-

դիարեան, Աղէքսանդր Քալանթար, Հրանտ Վարդա-
դապետ, Սամսոն Չէրքէզեան, Գարեգին Ենգիբարեան,
Խաչատուր Աֆրիկեան, Տ. Եղիշէ Գեղամեան, Տիգրան
Գոյումճեան, Գէորգ Զուբար: Այդ երեկոյ մեր ժո-
ղովն էր եկել նաև Եգիպտոսի պատգամաւոր Վահան

ՍԱՄՍՈՆ ՉԷՐԿԷԶԵԱՆ (ազնուական)
Պատգամաւոր Ղարաբաղի

Թէքէեանը, որ նոյն հարցերով հետաքրքրւում էր և
խնդիրներ արծարծում դրութիւնը ըմբռնելու համար:
Մէկ մէկ յառաջ բերելն այդ բոլոր ճառերն ու
լուսաբանութիւնները իմ ծրագրից դուրս է և մա-
նաւանդ իրենց մանրամասնութեամբ չեմ կարող յի-
շել: Միայն այս կարող եմ ասել թէ քննադատու-
թեանց և յայտնագործութիւնների պատկերն ու

եզրակացութիւնը շատ տխուր և յոյժ ցաւալի էր հայոց եկեղեցու համար, որին վտանգից ազատել կարող են միայն կաթողիկոսի լուսաւոր միտքը, քրիստոնէական սիրտը, հայրենասիրութեան ոգին և համապատշաճ կամքը, որոնց միայն օգնութեան կարող է գալ ազգը իր ազգային խարխուլ տունը վերանորոգելու յուսով:

Հետաքրքիր շեշտերով կանգ առան մի երկու խնդրի վրայ մի եկեղեցական անձն, որի անունը տալ դժուարանում եմ, խեղճին հալածողների ճանգը չձգելու համար և Յովհաննէս Սպենդիարեանը: Ես կաշխատեմ այդ երկու ճառարխօսների մտքերն ամփոփել այստեղ, յառաջ բերելով և իմ առարկութիւնները այդ յարգական անձերին:

Ահա այդ մաքուր և կեղեցականի խօսքը, ուր փայլում են արդար զայրոյթը, տրամաբանութիւնը և միաժամանակ անփորձութիւնը:

«Խնդիր դրուեցաւ թէ ի՞նչ դիրք պիտի բռնենք մենք և զմեզ ընտրող ժողովուրդը մեզմէ ոչ ընտրուեալ կաթողիկոսի մը հանդէպ. ըստ իս պարզ տրամաբանական մտածողութեամբ մը խնդիրն ինքնըստինքեան դիւրաւ կը լուծուի. գլխաւորապէս Ռուսաստանի հայութիւնը, որի համար է էապէս Մայր Աթոռի կաթողիկոսը, ենթադրելի կաթողիկոսացունելին անարժան է նկատած. հետեւեալ ընտրուելէն ետքը, հակառակ այդ ժողովրդի ցանկութեան և ապօրինաբար ընտրեալը չի կրնար նոյն ժողովրդի կողմէն օրինաւոր կաթողիկոս ճանչցուիլ: Ապօրինաբար ընտրուած կաթողիկոսի մը օրինաւոր ճանաչել ընտրուելէն ետքը կը նշանակէ քաջալերել և ապագային ոտնձգութիւններն ու անարժանութիւնները Մայր

Աթոռը կործանելու համար. կարելի չէ յարգական հիւր ընդունել տանդ մէջ անձ մը, որ կամքիդ հակառակ, բռնութեամբ մտեր է տունդ, այլապէս միշտ անարժան և բռնաւոր հիւրեր կունենաս, որոնք տունդ թալանի պիտի տան: Կարճ խօսքով ըսեմ, այդպիսի կաթողիկոսը մեզ հեռացողներու և մեր ժողովուրդին համար ընդունելի ըլլալ չի կրնար»:

Ժողովի մեծ մասը միայն լուրթեամբ պատասխանեց այդ պատճաբանութեանը, սիրելով հանդերձ ճառողին. եղան էլ, որ առարկեցին և հակառակ կարծիք յայտնեցին:

Ահա և իմ կարծիքը իր ամփոփման մէջ. «Ապօրինի ժողովի դէմ, ազգի իրաւունքների բռնաբարութեան դէմ բուռն բողոք յայտնել, նոյնիսկ ընտրական ժողովը թողնել հեռանալ մեր խիղճը՝ խղճահարութիւնից, մեր անունը յետնորդների, գալիք օրերի և պատմութեան դատաւարտութիւնից գերծ պահելու համար, մեր իրաւունքն էր և պարտիք: Սակայն ընտրութիւնից յետոյ, ով էլ լինի ընտրեալը, մենք պարտք պիտի համարենք ընդունել և ճանաչել հայոց ընդհանրական կաթողիկոս, որովհետեւ այդ պարտքը դնում է մեզ վրայ եկեղեցու և ազգի բարձրագոյն և հեռաւոր բարիքը, շահը. եթէ այդպիսի ընտրեալը չարիք իսկ լինի, այդ չարիքը պիտի տանենք համբերութեամբ, առաւել մեծ չարիքի մէջ չընկնելու համար: Մենք կը պահպանենք մեր մի բարոյական իրաւունքը, որն սրբազան պարտք է, արդարամիտ քննադատութիւն խօսքով ու գրչով, որոնք պիտի շօշափեն հայրապետի ազնիւ գործերը ի քաջալերութիւն հայրապետին և ի հաշտութիւն գահակալի ու ժողովրդի

և տգեղ, ազգամիտ գործերը, որոնք պիտի սանձուին ժողովրդով»:

Էջմիածնի կալուածական-տնտեսական խղճալի վիճակի վրայ ծանրացան խորհողները և այդ կործանարար կացութեանը վերջ դնելու միջոցներ առաջարկուեցան:

ԳԷՈՐԳ. ՉՈՒԲԱՐ (երդ. հաւատ.)
Պատգամաւոր Բեստարարիայի

Մասնաւորապէս կանգ առաւ այդ խնդրի վրայ Տփլիսի պատգամաւոր Յովհաննէս Սպենդիարեանը սրտացաւ շեշտերով և անկման էական պատճառը գործունէութեան սխտեմի—եղանակի պակասութեան մէջը նկատեց:

Եւ կաշխատեմ այդ խոհական ճառողի խօսքն ամփոփել այստեղ:

«Որքան բարձր լինի մտաւոր և վարչական կարողութեամբ հայոց եկեղեցու հայրապետը, այնքան աւելի կը բարգաւաճեն մեր ազգային եկեղեցական հաստատութիւնները, որոնց ներկայ ողբալի վիճակը մեր առաջ դրած է իբրեւ անցեալ սխալանքների դառն իրականութիւն»:

Հայոց եղեցին հարուստ է իր անշարժ արդիւնաւէտ կալուածներով, բայց ի՞նչ օգուտ. նրա հաստատութիւնները հազիւ քարշ են տալիս իրենց գոյութիւնը, չկարողանալով սահմանուած տարեկան ուղորմելի բիւդձէտը անգամ լրացնել:

Ի՞նչ է պատճառը:

Տնտեսական կառավարութեան մէջ չկայ որեւէ սխտեմ և շահագործման նպատակայարմար եղանակ. չկայ տէր, այն, ինչոր ուսուր ասում է ДОБРЫЙ ХОЗЯИНЪ, այդ պատճառով էլ եկեղեցապատկան կալուածների տուած արդիւնքը շատ չնչին, որով էջմիածինը իր կառավարութեան և պետական հարկերի ծախսն անգամ չէ կարողանում ծածկել:

Գանձասարի, Մարցի, Հաղարծնի, Խօթավանքի և այլ էջմիածնապատկան կալուածների անտառները և հողերը տասնեակ հազար դեսետին տարածութիւն ունին, որոնք Կերմանիայում կամ Ֆրանսիայում մի փոքր, բայց հարուստ իշխանութեան համբաւ կը վատաւէին. բայց մեզանում այդ եկեղեցական հաստատութիւնները թողնուած են անխնամ, ճակատագրի կամքի անօրէնութեանը: Չէք հաւատալ, եթէ ասեմ,

որ այդ կալուածները մի քանիսը, ինչպէս յիշեցի, պետական հարկի ծախսն անգամ չեն կարող հայթայթել և այդ հարկերը տարեցտարի իրար վրայ դիպուելով այժմ մի պատկառելի գումար են կազմում, որ իբրև պարտք ծանրացած է հայոց եկեղեցու բիւզնէտի վրայ:

Որքան մեզ յայտնի է, այդ կալուածները մի երկուսը պետական գանձարանը որոշել է աճրդի հանել և վաճառել պետական հարկը ստանալու համար:

Պէտք է այցելել և տեսնել այդ վանքերը ու նրանց հարստութիւնները համոզուելու համար թէ ինչ յանցաւոր անհոգութիւն է ցոյց տալիս էջմիածինը նրանց կառավարելու և շահագործելու մէջ: Կան հարուստ վանքեր, որոնք իջկանելու տեղ անգամ չունին և եկուորը կամ ուխտաւորը բաց երկնքի տակ է մնում, ինչպէս Հաղարծինում, և կան վանքեր՝ ուր թէև մի սղորմելի հիւրատուն կայ, բայց այնտեղ այնպիսի առասպելական ապականութիւն է տիրում, որ մի օր մնալը անգամ անհնարին է, ինչպէս Սևանի յայտնի մենաստանում:

Մի քանի տարի առաջ Թիֆլիզում հայ մասնագէտ գիւղատնտեսներից և իրաւաբաններից կազմուած մասնաժողովը Սինոդի անդամ Բարգէն վարդապետի նախագահութեամբ՝ քննութեան առնելով եկեղեցապատկան կալուածների ներկայ անկերպարան և ողբալի վիճակը՝ ներկայացրեց Սինոդին զբաւոր գեկուցում, թէ ինչ պէտք է անել, որպէսզի հայ եկեղեցական կալուածները լինին արդիւնաւէտ և շահաւէտ, բայց այդ գեկուցումը մնաց ձայն բարձառոյ յանապատի:

Եկեղեցապատկան կալուածների արդիւնաւէտ շահագործութիւնը կարող էր ոչ միայն նիւթալէս ապահովել մեր կրթական հաստատութիւնների վիճակը, այլև բազմացնել նրանց թիւը: Իւրաքանչիւրիս յայտնի է, թէ ինչ զբոլթեան մէջ է գտնուում գիւղական դպրոցը մեր հայաշատ գաւառներում:

ԹԱԴԻՈՍ ԶԱՔԱՐԵԱՆ (բժշկապետ)

Պատգամաւոր Ծամախու

Կան հարիւրաւոր գիւղեր, որոնք չունին ոչ մի դպրոց և ժողովուրդը խաւարի մէջ է խարխալում մեր լուսաւոր XX դարում: Կրթուած և լուսաւորուած եւրոպացու համար դրանք ապշեցուցիչ փաստեր են: Իսկ հայ եկեղեցին ունի անհուն հարստութիւն, միայն կարգ ու սխտեմ չկայ, որով կարելի

լինէր կենդանացնել եկեղեցու մեռած ստացուածքը
և ծառայեցնել այն ազգի կրթիչ պէտքերին:

Բայց ով կարող է ըմբռնել և իրագործել այդ
կարևոր ծրագիրը, որից կախուած է հայ ժողովրդի
մտաւոր բարգաւաճումը և առաջադիմութիւնը եթէ
ոչ գլխով եւ եռանդով կարող հայրապետը իր ողջամիտ
և գործունէայ խորհրդականներով:

Կունենայ արդեօք մի օր էջմիածինը այդպիսի
հայրապետ:

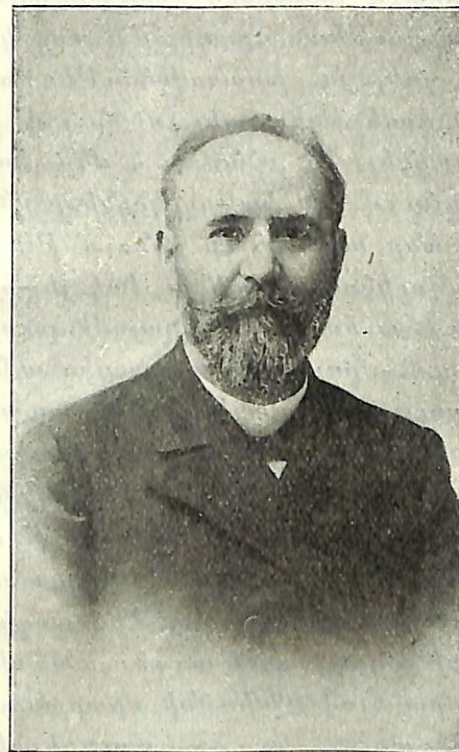
Այս ճառով պատկերաւորուած տխուր ու ճշգրիտ
նկարագրի առաջ ունկնդիրներէից շատերի դէմքերը
ներքին վշտից թուամած կախուեցան:

* * *

Ժողովի նախագահի թոյլտուութեամբ խօսքի հեր-
թըն իմն էր: Շատ անգամ եմ սրտի կսկիծով կամե-
ցել ի լուր՝ մասամբ թմրած, մասամբ միակողմանի,
մասամբ անտարբեր հայ ժողովրդին այդ խօսքը
բարձրաձայն ասել, կանչել ու անկարող եմ եղել:
Այժմ առիթը կար. Յովհաննէս Սպենդիարեանի ճառը
ինձ համար մի կոչ էր, որ ես պարտքս կատարեմ,
որ մատնացոյց անեմ այն վէրքը, որ թագնուել է
միշտ հիւանդ եկեղեցու բուժման շուրջը խորհուրդ-
ներ կազմող ազգայինների աչքից:

«Պարոններ, մի քանի անգամ վերջին երկու կա-
թողիկոսների օրով, ընտրութեանց, օծման, թաղում-
ների առիթով ազգը ներկայացնող պատգամաւորնե-
րը էջմիածնում ժողովներ են կազմել, խելք-խելքի են
տուել՝ թէ ինչպէս բարեկարգեն այն եկեղեցին, որ
ըստ ամենայնի անբարեկարգ վիճակի մէջն է ընկած:
Խորհրդակցութիւնների արդիւնքը արձանագրուում էր

ամեն անգամ և իբրեւ դիմումն, առաջարկութիւն,
խնդիր՝ պահանջի շեշտով ներկայացուում էր կաթողի-
կոսին: Բարեկարգութեանց ծրագիրը ամփոփում էր
կալուածական, դպրոցական, շինարարական և մասամբ

ԱԼԵԿՍԱՆԴՐ ԲԱԼԱՆԹԱՐ (խմբագիր)

Պատգամաւոր Տիգրանակերտի

դիւանագիտական խնդիրներ: Ի դէպ. եկեղեցու ան-
բարեկարգ վիճակը, անկումը իբրեւ իրողութիւն ըն-
դունող պատգամաւորները լռելեայն ընդունում էին,
որ այդ կաթողիկոսները եկեղեցու դրութիւնը ոչ

պարզապէս հասկանում և ըմբռնում էին և ոչ շնորհք ու կարողութիւն ունէին հաստատութեանը դարման անել: Եւ ահա ազգը յանձին իր պատգամաւորների (որոնց ուղարկել էր ընտրելու կամ թողելու համար միայն) պարտք է համարում իբրեւ խորհրդական մարմին բարեկարգութեան ծրագիրներ տալ կաթողիկոսներին: Այս լռելայն խոստովանութեամբ հանդերձ սկսում էին գովել, ներբողել, մամուլով երկինք ու երկիր գրգռացնել, թէ աննման է մեր կաթողիկոսը. իսկ երբ մեռնում էին կաթողիկոսները անարտասուք լացն ու շիւանք աշխարհ էր բռնում թէ անօրինակ աննման կաթողիկոս կորցրինք: Իսկ յետոյ... յետոյ նրանց թողած աւերակների վրայ մի լուրջ հայեացք փռելիս, լուռ, մոռացութեան տալիս ամեն ինչ կամ նոյնիսկ սկսում վատաբանել սակաւ առ սակաւ:

Պատգամաւորների մատուցած ծրագրերը մնում էին վեհարանի փողով մէջ, կամ կաթողիկոսի դռնակի տակ որպէս մեռեալ տառեր, որ յարուսթիւն չունին, իսկ կաթողիկոսները մի բարոյական հիւանդութեամբ, լոկ տրտունջներով խուսափում էին ազգի և պատգամաւորների առաջ յանձն առած պատասխանատւութիւնից բամբասելով էջմիածնի միաբանութեանը, որոնք իբր թէ տգէտ, խաւար մարդիկ են. ուստի հայրապետները մարդիկ չունին գործի գլուխ դնելու համար, այդ պատճառով գործ չի լինում: Մինչդեռ հէնց այդ կաթողիկոսները իրենք տգէտ մարդիկ էին, անկարող եկեղեցի կառավարելու, իրենց շուրջը անախանձաբար խմբելու բաւականաչափ լուսամիտ կրօնաւորներին և ասպարէզի վրայ դնելու: Ընդհակառակն նրանք պէս-պէս գէշ միջոցներով, գէշ հա-

շիւներով պառակտեցին էջմիածնի կրօնաւորների մնացած սակաւ միաբանութիւնը, կարող միաբաններին միջնադարեան տղեղ հալածանքով ցած ու ցրիւ արին, փախցրին, զգուեցնելով կարգաթող անել տուին և մնացին իրենք էջմիածնի խաւարի մէջ նըստած, որ դրսի մոլորութիւնների ամպերով էլ աւելի էր թանձրանում:

Այս տխուր վիճակը, այսինքն եկեղեցու կրօնաւորութեան օրաւոր մեռնելը, նուազելը, անկումը, դարմանալի կերպով վրիպում էր պատգամաւորների աչքից:

Այսօր էլ կարծես նոյնն եմ տեսնում. մինչդեռ իմ խորին համոզմունքով հայոց եկեղեցին այժմ միայն մի բարեկարգութեան է կարօտ. պէտք է ժամանակի ոգու համեմատ ժողովրդավարական թափով և քրիստոնէական կրօնի ոգևորութեամբ լի կրօնաւորական մի միախորհուրդ բանակ կազմել և ասպարէզ հանել:

Հայոց եկեղեցին այժմ հունձ ունի. դուք խօսում էք, որ արտը կծղել է, թափւում է, բայց մոռանում էք, որ մշակ չունիք: Դուք պատերազմ ունիք ձեր առջև, ճակատամարտի դաշտի դիրքերն էք որոշում, կռուի ծրագիր էք տալիս հեռուից ու մոռանում էք, որ դուք կռուող զինուոր չունիք: Դուք ուզում էք ձեր ամբողջիւնը պահպանել գիշերուայ յարձակումներից ու մոռանում էք, որ պարիսպների վրայ ու դարպասների առջև դնելու զինեալ պահապաններ չունիք: Եղածները մեծ մասով անզէն, ապիկար, կուսակցական գինիով հարբած, վարձկաններ են, որոնք շատ անգամ աչք ու ունքով են խօ-

սում ձեր ամբողջեան թշնամիների հետ:

Եւ քանի զուգ մի համար եկեղեցի ունիք ու այսպիսի հոգեորականութիւն, որպիսին մենք ենք, ձեր ծրագրերը, խորհուրդները կը մնան իբրեւ մեռնող ձայն անասլատում, որ արձագանք չունի:

ՀԱՄԲԱՐՉՈՒՄ ԱՌԱՔԵԼԵԱՆ (խմբագիր)
Պատգամաւոր Լիւմ եւ Կօուց անապատաց

Այսքանից յետոյ, ես դառնում եմ շատ յարգելի պ. Յովհաննէս Սպենդիարեանի ճառին:

Միանգամայն ճշմարիտ է տնտեսական այն նկարագիրը, որ մեր առջեւ բաց արաւ պ. Սպենդիարեանը: Էջմիածնի կալուածական փոքրիկ թագաւորութիւնը մի լէշ է, որի վրայ անգըղներն են հաւաքուել: Այդ զրուծեան պատճառը յարգելի լուսաբանողը սիստեմի պակասութիւնն է համարում: Անտարակոյս սիստեմը ամենայն կազմակերպած գործունէութեան շարժիչ ոյժն է, շոքին է, որ բարդ մեքենան իսկ կանոնաւոր, նպատակայարմար ու ներդաշնակ շարժողութեան մէջ է դնում: Բայց ի՞նչ կարող է օգնել շոքին՝ եթէ մեքենաները ծռմռուած, կոտորտուած, իրարից մեկուսացած ու ժանգոտ կտորների մի կոյտ են ներկայացնում:

Ի՞նչ կարող է անել սիստեմը տգէտ, անշիգեար, կուսակցական, շողոքորթ, խաբեբայ անձերի աշխարհում:

Էջմիածնի կալուածական զրուծիւնը ես լաւ գիտեմ, գիտեմ մասնագէտի նման: Այն էլ գիտեմ, որ այդ կալուածները, եկամուտները կառավարելու համար բաւական լաւ սիստեմ կայ, կանոններ ու օրէնք, պետ. օրէնք: Բայց ոյք են այդ օրէնքների, այդ սիստեմի վրայ հսկողները, գողերը, մեծ մասով գողերը:

Ահա ձեզ մի իշխանաւոր, մի սրբազան անձն, որ օրինական սիստեմի վրայ հսկողն է և հէնց ինքն էլ կալուածների կառավարիչ: Օրէնքի բարձր ատեանը տալիս է նրան պաշտօնական ժապաւինեալ մատեան, ուր ամենայն ճշտութեամբ պիտի արձանագրուի ելքն ու մուտքը: Կալուածքի թ. 8 տունը վարձու տրուած է տարեկան 1200 ռուբլիով: Մուտքի մէջ գրուում է թ. 8 տնից ստացուեց 600 ռուբլի

միայն, որովհետև 6 ամիս անբնակ էր, վարձող չունենալու պատճառով: Մինչդեռ 6 բոլե անբնակ չի եղել. վարձող հրէան ամենայն սիրով պատրաստ է վկայել, թէ յիրաւի 6 ամսուայ վարձ է վճարել այն կրկնակի շահով, որ 1500 բուբլիանոց տունը նա վարձում է 1200-ով և երկրորդ, որ գաղութած 600 բուբլուց էլ մի 50 բուբլու ընծայ կը ստանայ, որպէս բարեկամական առհաւատչեայ:

Ահա ձեզ մի ծախքի հաշիւ. կալուածքի շէնքերից մինը մի 2000 բուբլիով կարկտնուում է, բայց օրէնքի ներկայացուցիչը, գործադրող սուրբ անձը պատրաստ է գրել՝ շինեցաւ ի կալուածի տուն նոր և ծախք եղեն 18,000 բուբլի:

Ահա ձեզ դիցուք վանքի ագարակի կառավարիչ մի վարդապետ: Թերթեցէք ժապաւինեալ մատենանը և դուք կը տեսնէք այսպիսի մարգարիտներ ելքի բաժնում. «խոչկոր մի գայլք կերին», «գառ մի շունք կերին», «Ձենեցիք երինջ մի և քանդի ճարպն ի փորին հոտեալ էր, ուստի արկինք շանց» և այլն. փորձեցէք գաղտնիքն իմանալ, գնացէք մի օր ճաշի հայր սուրբի մօտ, լաւ կոնծել տուէք ու խօսեցրէք և նա ձեզ կը բացատրի թէ ոյք են այդ «շունք» այդ «գայլք», որ կերել են այդքան խոզ ու խոչկոր:

Ահա ձեզ մի անտառապահ. յանդուգնի մէկը համարձակուել է գողութիւնը, անբարեխղճութիւնը մերկացնել: Գողը վաղում է կեդրոնը, քննիչ է գալիս, օրէնքի և սիստեմի ներկայացուցիչը, և ինչ էք կարծում ի՞նչ է լինում. գողը պաշտպանւում է, յանդուգն մեղադրողը որպէս զրպարտիչ մեղադրւում, բայց առանց պատժի մնում: Եւ այլն և այլն և այլն,

անվերջ, անչափ, անսահման:

Արդ, որ կատարեալ սիստեմը կարող է օգնել այն հաստատութեանը, որ անբարեխղճ, անօրէն մարդկանց ձեռքն է ընկել:

Ուրեմն փրկութեան համար մէկ ճանապարհ կայ. հաւատ, պատուասիրութիւն, ժողովրդասիրութիւն

ԱՐՏԱՇԷՍ ՇԽԵԱՆ (բժշ.)

Պատգամաւոր Արդմի եւ Բալուի

ունեցող փոքր ի շատէ բարեխղճ անձեր պիտի հրաւիրել, պատրաստել և հոգևոր կոչումն տալ ու գործի վրայ դնել: Ուրիշ խօսքով հոգևորականութիւն պատ-

րաստել, եղած լաւերը խմբելով, նոր լաւերը բերելով, անպիտաններին սանձելով:

Այլապէս գողութեան և անբարեխղճութեան սիստեմը կը սպանէ ամեն ընտիր սիստեմ, էջմիածնի խաբեբան կը գայ Թիֆլիս կալուածներ բարեկարգելու վրայ խորհրդակցութիւն անելու և կերթայ էջմիածին ապացուցուած հզօր գողին պաշտպանելու ու մտքումը ազգի վրայ ծիծաղելու և այսպէս անվերջ:

Իսկ մզգը. մզգը... մզգը... մզգն էլ հէնց դրանցից է գոհ, շողոքորթող գողերից ու անտարբեր դէպի իր եկեղեցու շահն ու նրա հալածական պաշտպանները:

Իսկ պատգամաւորները... ծրագիր են կազմում քցում վեհարան, որ մէկէլ կաթողիկոսի թաղմանը գան, նոր ծրագիր կազմելու համար:

Ահա այս էր իմ խօսքը մօտաւոր, որի վրայ մի քանի օրինակ աւելացրի որ ընթերցող ազգը իրազեկ լինի դրութեանը և ուշքի գալով իր գլխին գալիքը, իր եկեղեցու վիճակն իմանայ ու դարման տանի, եթէ միայն, այդ ազգը ուշքի գալ կարող է:

Ժամի 2-ն էր մեր նախագահն սկսել էր նիրհել ու յիշեցնել մեզ էլ թէ քնելու ժամանակն է և մենք վերջին գիշեր քնեցինք Ս. էջմիածնի հովանու ներքոյ:

* *

Առաւօտն է, կաթողիկոսական ընտրութեան առաւօտը: Մեծամասնութիւնը կաթողիկոս ընտրելու համար Մայր Տաճար պիտի մտնի. իսկ մենք պատրաստ ենք ճանապարհ ընկնելու, ցրուելու, ժամ ա-

ռաջ հեռանալու էջմիածնից, ուր կուտակուած անիրաւութեան երեսից այնքան սրտմաշ օրեր ու գիշերներ անցուցինք: Մեզ էլ չէր հետաքրքրում այն ընտրութիւնը, այն ընտրեալ անձնաւորութիւնը, որի շուրջը անարդարութիւնը, բռնութիւնն էր ծով կապել: Անսուրբ խորհուրդներով, կուսակցական ոգով ընտրեալը կարող է կաթողիկոս լինել, բայց սրբազան անձնաւորութիւն չէ, Աստուծոյ եւ ազգի ընտրեալը չէ, ուստի և ընտրութիւնն էլ մեզ չէր հետաքրքրում:

Մեզնից ոմանք մեկնեցին դէպի Երևան, ոմանք դէպի էջմիածնի կայարանը:

Կառք նստանք բժ. պ. Արտաշէս Շխեանի հետ և Երևանի ճանապարհը բռնեցինք. Վաղարշապատից դուրս գալուց առաջ իջանք մեր բարեկամներից մէկին մնաք բարով ասելու, յետոյ իջանք Ս. Հռիփսիմէի վանքը, ուր եկան մեր ընկերներից Տիրայր, Հրանտ վարդապետները, պ.պ. Սպենդիարեան ու Չէրքէզեան, վանահօր՝ պատուական Դարեգին վարդապետի հիւրասիրութիւնը վայելեցինք, մտանք վանք, ուխտ արինք ու աղօթեցինք, Ս. Կոյսերին նուիրած «Անձինք նուիրեալք» անոյշ շարականը երգեցինք անցած դարերի վերյուշերով, ներկայի տխուր շեշտերով, գալիք օրերի առկայծող յոյսերով ու ճանապարհ ընկանք:

Մինչև երկաթուղու գնացքի մեկնիլը մէկ ժամից աւելի ժամանակ ունէինք: Ուստի իջանք Երևանի անմաքուր հրապարակը ճանապարհի համար մանր-մունր բաներ գնելու:

Խանութներում մեզ հանդիպող ծանօթ ու ան-

ծանօթ հայեր, որոնց արդէն յայտնի էր մեր մեկուսանալն ընտրութիւնից, յայտնում էին մեզ իրենց անկեղծ գոհութիւնը, իրենց երախտագիտութիւնը, իրենց համակրանքը:

Մեկնում ենք դէպի կայարան. այնտեղ նոյն հա-

ՎՐԵԱԿ ԲԱՅԵԱՆ (ճարտարապետ)

Պատգամաւոր Սերապիոյ

մակրանքը, շնորհակալութիւնը ճանապարհորդ հայերի կողմից, գնացքի մէջ նոյն բանը, Ալեքսանդրապոլի կայարանում նոյնը: Այս հանդիպումները մեզ բացարձակապէս համոզեցին թէ մենք ժողովրդի հետն ենք եղել, ժողովուրդը մեր ապրումներով է ապրել այդ օրերը և այդ բուն ժողովուրդն է, հրապարակի վրայ անբարբառ, զոռող գոչող խմբակներից հեռու մեծ ժողովուրդը:

Երևանի կայարանում մենք գտանք մեր ընկերներին պ.պ. ճարտարապետ Բաբեանին և Գուշում-ճեանին. Էջմիածնի կայարանում հանդիպեցինք պ. պ. Գալանթարին և Առաքելեանին և խոհեբով, խորհրդակցելով, քննադատելով ու նորութիւններ ասելով, ճանապարհ ընկանք դէպի Թիֆլիս:

Մեր ընկերները մեզ հետեւեալ նորութիւնները պատմեցին. կաթողիկոսացու էր ընտրուել Տեղակալ Տ. Գէորգ Սրբազան Սուրէնեանը 58 ձայնով, կանդիտատ Դուրեան արքեպիսկոպոսը 57 ձայնով: Պարզ էր, որ կաթողիկոսը ընտրուել էր բոլոր պատգամաւորների կիսից պակաս ձայներով, ուրեմն և ընտրութիւնը օրինաւոր համարուել չէր կարող և ընտրական ընդհանուր օրինաց տեսակէտից:

Լսեցինք նաև հետեւեալ սխրագործութիւնները, որ պատուական մեծամասնութեան նկարագիրն է լրացնում:

Կաթողիկոսի ընտրութեան գիշերը պատգամաւորները ժողով են կազմում, թուով 91 հոգի կարծեմ, իրաւախոհ լինում, վճռում միաձայն Դուրեան սրբազանին ընտրել որպէս առաջին թեկնածու բոլոր ներկայ ձայներով, իսկ Սուրէնեան սրբազանին և Մեսրոպ եպիսկոպոսին տալ 60-ական ձայն: Եւ որովհետև փոխադարձ վստահութիւնն իրար վրայ պակաս են եղել, ազնիւ խօսքը քիչ է համարուել հաւատ ներշնչելու համար, ուստի վճիռն արձանագրել են և... և մինչև իսկ Աւետարանն են բերել ու ուխտել, որ հաւատարիմ մնան իրենց խօսքին:

«Սուտ խոստովանութեան՝ սուտ թողութիւն, սուտ ուխտին՝ սուտ մոլորագ»:

Լնտրութեան ժամանակ մեր «ուխտեալները» Մայր Տաճարի մէջ առանց այլևայլութեան փոխադարձ ուխտադրութեամբ և խաբեբայութեամբ են պսակում իրենց ուխտը. «Այս Վասակ եգիտ զայն Վասակ»։ Սուրէնեան սրբազանի կողմնակիցները Դուրեանին սև քւէ են տալիս, որպէսզի նա աւելի պակաս քուէ ստանայ քան Սուրէնեանինը, իսկ Դուրեանի կուսակիցները մի

ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԱՅԻՐԻԿԵԱՆ (իրաւարան, մեծ վաճառական)
Պատգամաւոր Բայազետի

մասը Սուրէնեանին սպիտակ քուէ են տալիս, կարծելով թէ Դուրեանը բոլոր սպիտակ քուէները պիտի շահի։ Մեսրոպ եպիսկոպոսի կուսակիցները սև են տալիս և Սուրէնեանին և Դուրեանին ու սպիտակ տալիս միայն Մեսրոպին այն հաշուով, թէ առաջինները

կուսակիցները իրենց խոստման հիմամբ կը խաբուին, Մեսրոպին սպիտակ քուէ կտան և նա կը լինի առաջին կամ երկրորդ ընտրեալը։

Այս պատմութիւնը լսելիս միտքս եկաւ հետեւեալ գէպքը. տարիներ առաջ ինձ պատմել են այսպիսի մի բան.

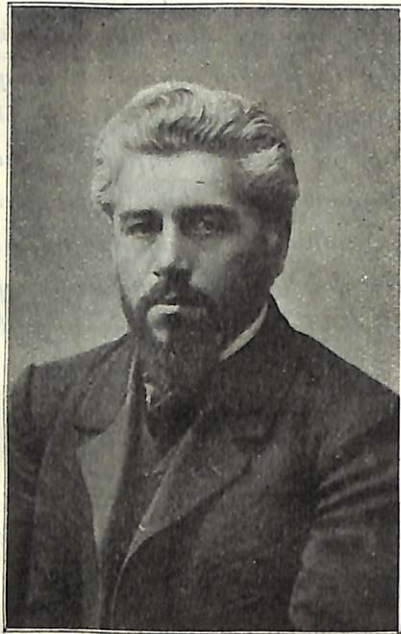
Փարիզի մեծ ցուցահանդէսի ժամանակ Ռուսիոյ գաղտնի ոստիկանութիւնը գրում է գաղտնաբար բա. բեկամ Ֆրանսիայի ոստիկանութեանը թէ՛ Ռուսաստանում յայտնի Ռոստովի գրպանահատ-լօթիք մի մեծ խմբով գնում են Փարիզ աշխատանք անելու, հետեւեալ գգուշանալու է։ Ֆրանսիայում էլ Լիօնի լօթիքն են յայտնի։ Վերջիններս ռոստովցիների գալն իմանալով, կազմակերպւում են և մրցման մտնում նրանց հետ և սկսւում է ճարտարամիտ խաբեբայութիւնների, արկածների մի շարք երկու երկրի լօթիների մէջ։ Վերջը լիօնցիների ձեռքից ռոստովցիք փախչում են և Ֆրանսիական ոստիկանութիւնը հաղորդում է մեր ոստիկանութեանը թէ. «մեր լիօնցիք յաղթեցին ձեր ռոստովցիներին»։

Ճիշտ նոյն պատկերը, նոյն եղանակը։ Էջմիածնի իւրատեսակի ցուցահանդէսում, կաթողիկոսական նախավերջին ընտրութեանը Տաճկաստանից եկած պատգամաւորների մեծ մասը, որոնց մէջ հեռուից յարգուողներ էլ կային, Էջմիածնում աչքի ընկան իրենց խաբելասիրութեամբ։ Էջմիածնեցիք այս բանը չէին մոռացել այս անգամ և վերջին մրցման մէջ մեր լիօնցիք փառաւոր կերպով յաղթեցին արեւմուտքի ռոստովցիներին։

Եւ այդ մրցման մէջ կոխկրտեցին հայոց սուր-

բերն ու քաջերը և՛ պատգամաւորի կոչումը, և՛ խիղճը և՛ այն Աւետարանը, որի վրայ ուխտեցին, ուր յուզայական համբոյր գրոշմեցին:

Պարզուեցաւ ինձ համար թէ ինչո՞ւ այնքան վեր-դուլուեցան ազգի ներկայացուցիչները, երբ ես միա-

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ (Բանաստեղծ)

Պատգամաւոր Թոմասյի

մտաբար իմ խօսքի մէջ զիմեցի նրանց ասելով. «Ազնիւ եղէք»: Շնորհաւորում եմ այժմ:

Ի՞նչ կասի այժմ այն «ազնիւ» վարդապետը, որ լիօնցու պէս հայհոյեց ինձ. որ Թիֆլիզի խմբագրատներէից մինում Օրմանեանին գովելու համար իր աղքատ լեզուի պաշտոն սպառեց, որ պատրաստ էր

«դասախօսութիւն կարդալ Օրմանեանի համար», Էջմիածին զալով Սուրէնեան սրբազանին հաւատացնում էր թէ նա է իր միակ ընտրելին, որպէսզի ընտրութեանը Սուրէնեանին էլ սև քուէ տայ և Մեսրոպի համար ճգնի: Օ՜, երանի ձեզ, Սիօնի քաջեր, Լիօնի հերոսները ձեր առջև զաճաճներ են, բան չեն:

Եւ ահա ազգը մի չարաբաստիկ օր էլ վարագուրած աչքերով սրանցից պիտի ընտրէ իրեն համար կաթողիկոսացու...

* *

Ես վերջացրի խօսքս, զեկուցումս, իրերի և վիճակի ճշգրիտ նկարագրութիւնը, որ դնում եմ ընդհանրապէս իր եկեղեցու, իր ինքնուրոյն կեանքի համար սրտացաւ հայերու և մասնաւորապէս այն թեմի ժողովրդի առաջ, որի պատգամաւորն էի ես:

Այժմ ամփոփում եմ խօսքս:

Հայոց եկեղեցու վիճակն ընդհանրապէս, Մայր Աթոռինը մասնաւորապէս, աւաղելի է: Կիսակործան կրօնական ազգային հաստատութիւնը վախճանական կործանումից ազատելու համար անհրաժեշտ էր մի արժանաւոր կաթողիկոս ընտրել: Այդ նպատակով, այդ տրամադրութեամբ, այդ ուխտով ու սրտի միամտութեամբ պնացինք ս. Էջմիածին: Սակայն անկարող եղանք մի արժանաւոր անձի կաթողիկոս ընտրել. ոչ ազգի, ոչ եկեղեցու շահերով, այլ լոկ կուսակաւան կարճատև, անձնական հաշիւներով առաջնորդուող պատգամաւորների մի բազմութիւն տեսանք մեր առաջ, որ իրենց յարած նսեմ հոգևորականներից էին ուզում յաջորդ ընտրել Լուսաւորչին: Նրանք իրենց թուական առաւելութեանը յենուած կուռ զինեալ

էին ու պատերազմական փողն ի բերան: Դիմումն արինք, խաղաղութեան կոչ արինք, աննշան զիջումն խնդրեցինք յանուն առաւելեալ եկեղեցու, բայց նրանք քար սրտով՝ իրենց հպարտութեան բարձունքումն արձանացած, մերժեցին մեզ և բռնութեան զէնքով, մեր ձայնը խեղդելով, մեզ սպառնալիքներ

ԳԷՈՐԳ ԱՅՈՒԼԵԱՆ (Մանկավարժ)
Պատգամաւոր Դերձակ

տալով պահանջեցին, որ վաճառենք մեր խիղճը, ուր բանանք արժանիքն արժանաւորների, ձեռք քաշենք մեր գիտակցութիւնից, միանանք իրենց հետ և մեզ ընտրող ժողովրդի լաւագոյն ցանկութիւնների հակառակ անձն ընտրենք ու նպաստենք որ եկեղեցու անկումն արագանայ:

Այս բոլորի վրայ երբ աւելացաւ յանցանքներից էն խոշորագոյնը, երբ գաղտնիքների վարագոյրներն այրուեցան ու պարզուեցաւ թէ կուսակցական անձեր երկու տեղապահների ձեռքով ոտնահարել են ազգի ընտրական իրաւունքը, իրենց կուսակիցներին փաթաթել են ազգի վզին, որպէս ընտրելիներ, փոխադարձ անձնական շահերի հիմունքով, այլեւ մենք չէինք կարող մասնակցել ապօրինի ընտրութեանը, չէինք կարող դաւաճանել մեր եկեղեցուն, մեր ազգին, մեր գիտակցութեան ու սկերես մնալ պատմութեան առաջ:

Ուստի թօթափեցինք մեր ոտքերի փողին ու մեր խղճի անդորրութիւնը գրկած՝ հեռացանք ընտրութիւններից ու էջմիածնից:

Ահա թէ ինչո՞ւ հեռացանք:

Խղճի լուսաւորութեամբ, առանց ատելութեան, պատմական ճշմարտութեանը անդաւաճան ծառայելու պարտաճանաչութեամբ զրի առայ պատմական անցքը, այն անյողգողդ հաւատով թէ երբ կըքերը հանդարտին, երբ թերեւ մենք մի հողաթմբի տակ ամփոփուած լինինք, անշուշտ իր գաղտնարանից դուրս պիտի գայ անկաշառ ու անաշառ պատմագիրը և իմ նկարագրիս մէջ՝ անդրադարձած պիտի տեսնի ճշմարտութիւնը, հէնց այն օրն էլ մենք պիտի ստանանք մեր բարոյական վարձատրութիւնը, որ պատմազրի գոհութեամբը պիտի արտայայտուի:

Այդ վերջակէտով կամենում էի վար դնել գրիչս: Բայց մեր հակառակորդներն իրենց մի նոր արարքով գալիս են վկայելու, թէ իրենք բռնաւոր են ազատ խղճի, սպանիչ՝ ազատ մտածութեան, գերող՝ ազատ

հոգիները, հեթանոս հալածողներ՝ քրիստոնէական շնորհքի և ինքնուրոյնութեան:

Հէնց այժմ տեղեկութիւն առայ թէ պատգամաւորների մեծամասնութեան գլուխը Ներոնի և Կալիգուլայի, Չինգիզ խանի և Համիդի գափնիներով պսակող «ընկերները»՝ հոգևոր ու աշխարհական, ճաճկաս-

ՏԻԳՐԱՆ ԳՈՒՅՈՒՄՃԵԱՆ (գիւղատնտես, վաճառական)
Պատգամաւոր Բաղդասի

տան հասնելով կատարել են իրենց տուած սպառնալիքներն էջմիածնում. պաշտօններից զրկել ու հալածանքի են ենթարկել հայ եկեղեցու ընտիր հայրերին Տ. Տ. Բարգէն եպիսկոպոս Կիւլէսէրեանին, Տիրայր ծայրագոյն վարդապետին և Հրանտ վարդապետին, որովհետեւ նրանք հաւատարիմ մնալով իրենց ազգին

ու եկեղեցուն էջմիածնում, չկամեցան արատաւորել իրենց խիղճը՝ և բռնութեան դէմ բողոքելով, փոքրամասնութեան մէջ մտնելը պատիւ և պարտք համարեցին:

Եւ այսպիսի բռնութիւն գործ են դնում շնորհալի հոգևոր հարց վրայ այն անձերը, որ միշտ բռնութեան դէմ են բողոքել. հայ Աննան ու Կայիափան, հայ Հերովդէսներն ու պիղատոսները դաշնակցած:

Նախատինք ձեզ, վատարի անձինք, ստորացած բռնաւորներ...

Դուք ուզում էք հայոց եկեղեցին դատարկել ազատ հոգիներից, դուք ուզում էք հաւատաքննութեան անէծքով և ստրկահոգի շողոքորթներով լցնել մեր ազգային ազատ եկեղեցին, բայց քաջ իմացէք, որ այդպիսի գարշելի բովանդակութիւնից կը պատուով քրիստոնէական եկեղեցին, չի դիմանայ այդքան անարգանքի և դուք՝ սևահոգի բռնաւորներ, նրա փլատակների տակը կը մնաք, իսկ ձեզնից բարձր՝ միայն անէծքը ժողովրդի ձեզ բաժին:

Տեսնում էք, որքան անիրաւութիւն կայ գործում ու կախում այդ հայրապետական ընտրութեան գլխին. օ, այսպիսի ընտրութիւնը օհնութիւնաբեր չի լինի մեր եկեղեցուն:

ՅԱԽԵԼՈՒԱԾ

Ես իմ խօսքը վերջացրի. սակայն անկարող եմ առանց այս յաւելուածի կնքել գիրքս:

Այս վերնագրի տակ գնում եմ նկարագրիս լրացումները, որոնք երկու նշանակութիւն ունին գլխաւորապէս. նախ՝ վաւերացնում են նկարագրիս ճշմարտութիւնը, երկրորդ հերքում են անբարեմիտ ասեկօսէները, որոնք ուղղւում են տեղ-տեղ պատգամաւորների փոքրամասնութեան հասցէին:

Չոր օրինակ՝ ասում են թէ փոքրամասնութիւնը յամառօրէն, առանց պատճառաբանութեան, լոկ քմահաճոյքով պահանջում էր որ Օրմանեան Սրբազանին ընտրելի ընդունեն:

Յովհաննէս Սպենդիարեանի ճառը՝ որ խօսուած է Դեկտ. 11-ին համերաշխութեան ժողովի նիստին, կատարեալ հերքումն է այդ հնարովի լուրերուն:

Ասում են թէ փոքրամասնութիւնը ոչ մի ապօրէնութիւն չէր տեսնի, եթէ Օրմանեանի անունը ընտրական ցանկի մէջ մտնէր:

Սուքիաս Սրբազանի ճառը, փոքրամասնութեան ընդհանուր բողոքը, Չուբարի, Ենգիբարեանի, Բերբերեանի, Բարդուղիմէոս սրբազանի անհատական բողոքները, որոնք նուիրուած են ի պաշտպանութիւն միայն սկզբունքների եւ ոչ երբէք անձերի, բացարձակ հերքումն են այն չարահնար լուրերու, որոնք հակասում են բողոքների բովանդակութեանը:

«Ուստի ես կարեւոր եմ համարում» իբրեւ գրքիս լրացումն, այս յաւելուածով հրատարակել այդ բողոքները:

Յաւում եմ որ փոքրամասնութեան պատգամաւորներից ոմանց լուսանկար պատկերները ժամանակին չհասան ձեռքս, ուստի և գրքիս մէջ բաց մնացին:

Ի դէպ. Հեռաւոր ծանօթներս գրերով, մօտաւորները բանիւ բերանոյ յորդորեցին ինձ խնայել ինքս ինձ, ծածկել շատ ճշմարտութիւն, այլապէս վերջ ու վախճան չի ունենայ այն հալածանքը, որ առատօրէն վայելում եմ հոգեւոր իշխանութեանս ոմանց հօրների կողմից:

Պատասխանում եմ, բարեկամներ, այս ու այն անձի դէմ տածած ատելութիւնը չէ, որ ինձ խօսեցնել է տալիս, քաւ լիցի, այլ այն վտանգը, որ սպառնում է—գոնէ իմ համոզմունքով—հայոց եկեղեցուն և ազգին և վրաս պարտք է դնում չծածկել այն ճշմարտութիւնները, որոնք հասարակաց կեանքի հետ կապ ունին:

Ես դեռ հաւատում եմ, զօրեղապէս հաւատում եմ ճշմարտութեանն ու արդարութեանը, որոնք ինձ կը պաշտպանեն, եթէ ոչ այժմ՝ գոնէ փոքր ինչ յետոյ, չար լեզուների, չար հալածանքի դէմ:

Իսկ եթէ անիրաւութիւնը էլ աւելի կը լեռնանայ և վրէժխնդրութեան թափով իբրեւ հալածանք կը փչի անձիս վրայ, որովհետեւ հոգուս անկախութիւնը ծախել, պարտքս ուրանալ, ճշմարտութիւնը ծածկել չկարողացայ, ի՞նչ անեմ. կը մնայ ինձ այդ դէպքում հնաւուրց կրօնաւորների խօսքը կրկնել. «Ի փառս վեհին Աստուծոյ»:

Բենիկ վարդապետ

Յ. ՍՊԵՆԴԻԱՐԵԱՆԻ ՃԱՌԻ

(Արտատանուած էջմիածնում ղեկաւ. 11-ին, համերաշխութեան յանձնաժողովի նիստին)

Խորմեանի ըստ ամենայնի անյաջող հայրապետութիւնից յետոյ հայ ժողովուրդը հասկացաւ, որ կաթողիկոսական ծանր և պատասխանատու պաշտօնէութեան համար առաջարկուած ընտրելին պիտի անպայման օժտուած լինի վարչական չնորհքով, բնութեան կարող ոգով և կամքով, մտաւոր զարգացմամբ և կրթութեամբ:

Հայ ժողովուրդը դառն փորձերից յետոյ ըմբռնեց, որ միայն այդպիսի արժանաւորութիւնների տէր եկեղեցականը կարող է բարեկարգել և պայծառացնել էջմիածնի ներկայ վիճակը, կարգաւորել հայոց եկեղեցու վարչական՝ դպրոցական և կալուածական գործերը, բարձրացնել Մայր Աթոռի և հայրապետի հեղինակութիւնը, հայոց ազգի և եկեղեցու անունն ու պատիւը:

Ամենայն հայոց կաթողիկոսի իրաւասութեան ներքոյ է գտնուում ամբողջ էջմիածինը իր հաստատութիւններով և միաբանութիւններով:

Նա հայոց եկեղեցու գլուխ լինելով՝ ղեկավարում է կրօնական, եկեղեցական-վարչական, դպրոցական և կալուածական գործերը:

Նրա բարձր հոգատարութեանն է յանձնուած էջմիածնի ձեւարանը իր ուսուցչական խմբով և աշակերտներով:

Կաթողիկոսը հսկում է թեմակալ առաջնորդների գործունէութեանն ըստ իրան ներկայացուած տեղեկագիրների, նաև

երբեմն լուրջ ազգային-կրօնական խնդիրների առիթով բանակցութիւնների մէջ է մտնում հայոց պատրիարքների հետ, տալով նրանց որոշ հրահանգներ ի գործադրութիւն:

Ո՞րքան, ուրեմն, մտաւոր եռանդ և պատրաստութիւն պիտի ունենայ հայրապետը, որքան մեծ վարչական չնորհքով օժտուած պիտի լինի նա այդ ծանր ու բարդ գործերի կարգաւորումը գլուխ բերելու համար:

Բայց ամենապատասխանատու մասը հայրապետի գործունէութեան՝ կազմում են նրա բանակցութիւնները պետական հաստատութիւնների և բարձրաստիճան պաշտօնեաների հետ այլ և այլ եկեղեցական-վարչական և դպրոցական գործերի առիթով:

Այս մասում հայրապետը եթէ չունի վարչական-դիւանագիտական չնորհք, կարող է անփարատելի սխալներ անել, ունկնդիր լինելով իր խորհրդատուների անհեռատես ներշնչումներին: Դժբաղդաբար այդպիսի դէպքեր տեղի են ունեցել թէ այստեղ էջմիածնում և թէ Թիւրքիայում, դէպքեր, որոնք շատ թանգ են նստել հայերիս համար և ծանր կացութեան մէջ են դրել հայրապետական և պատրիարքական աթոռները:

Ներկայ ժամանակի անխուսափելի պահանջներից մէկն էլ նա է, որ հայոց հայրապետը լինի բարձր ուսման տէր և կրթուած անձն, գիտակ ուսերէն կամ եւրոպական լեզուներին. դա պահանջում է ազգի և եկեղեցու արժանապատուութիւնը:

Էջմիածինը ունի հարուստ գրադարան և հին ձեռագրերի նշանաւոր ժողովածու, բայց նա չունի ուսումնատեղ միաբանութիւն. գիտական պաշարով օժտուած հայրապետը՝ կարող էր իր անձնական օրինակով գրաւել և ոգևորեմիաբաններին գիտութեան վերաբերեալ աւարկաներով:

Միութարեանների աշխատասիրութեանը և ուսումնատեղ ոգուն ենք պարտական, որ մեր եկեղեցական և պատմական մատենադրութիւնն ունի այսօր բազմաթիւ քննական հրատարակութիւններ: Ինչո՞ւ յետ է մնացել էջմիածինը այդ մասում. արդեօք պատճառն այն չէ, որ մեր միաբանութիւնը չեղուել է

իր ուղիղ կոչումից և զբաղուելով սին, անցաւոր ձգտումների՝ պայքարով՝ մոռացել է իր սրբազան կոչում ազգի՝ և եկեղեցու առաջ:

Հայրապետի անձնական հեղինակութիւնը մեծ ազդեցութիւն ունի էջմիածնի միաբանութեան վրայ և նա է միայն, որ կարող է տիրող մեռելութիւնից թմրած ոյժերը կեանքի կանչել:

Հայրապետը պիտի քաջ տեղեակ լինի եկեղեցական մատենագրութեան: Կան եկեղեցական խնդիրներ, որոնք կարօտ են վերաքննութեան՝ ժամանակի և գիտութեան պահանջների համաձայն ազգային-եկեղեցական ժողովների միջոցով: Բայց այդ խնդիրներին կարող է մօտենալ լուսաւորութեամբ, գիտութեան պաշարով զինուած միտքը՝ նրանց պատշաճաւոր ուղղութիւն տալու համար:

Հայրապետի մտաւոր և գիտական պատրաստութիւնը կարող է այդ դէպքում մեծ ծառայութիւն մատուցանել եկեղեցուն, վերականգնացնելով և կեանքի պահանջներին մօտեցնելով եկեղեցական կանոնները և աւանդութիւնները:

Ահա այն արժանաւորութիւնների համաբոտ ամփոփումը, որ պիտի ունենայ կաթողիկոսութեան թեկնածուն ամենայն իրաւամբ հայրապետական աթոռը ժառանգելու համար, և մենք անտես առնելով կուսակցական պայքարը ու միայն աչքի առաջ ունենալով ազգի, եկեղեցու և Մայր Աթոռի շահերը՝ բարոյական պարտք ունենք կոտարելու մեր խղճի առաջ, այն է՝ ընտրել արժանաւորագոյն ժառանգ կաթողիկոսական գահի համար:

Բնաւ չկամենալով ժխտել արժանիքները այն կաթողիկոսական թեկնածուների, որոնց անունները դրուած են հրապարակի վրայ, արդարութիւնը սակայն պահանջում է, որ մենք խոստովանենք, թէ արժանաւորագոյնը նրանց մէջ Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանեանն է:

Սա ամենախուշոր և քանքարաւոր դէմքն է հայ հոգեւորականութեան մէջ:

Նա է, որ իր վարչական ընդունակութիւններով, փորձաւորութեամբ, ուսումով, գիտութեամբ և եւրոպական կրթու-

թեամբ բաւարարութիւն է տալիս այն պահանջներին, որոնց մասին մենք արդէն յիշեցինք:

Այդ նշանաւոր եկեղեցականը իրօք օժտուած է վարչական և դիւանագիտական ակնյայտի տաղանդով, որը և արտայայտեց նա տեսչական, առաջնորդական և պատրիարքական պաշտօնները երկար տարիներ վարած ժամանակը Կարնում, Արմաշի դպրեւանքում և Կ. Պօլսում:

Օրմանեանը պատրաստեց մի խումբ երիտասարդ կրթուած հոգեւորականներ, որոնք թիւրքիայում առաջնորդական և քարոզչական պաշտօններ են կատարում, նաև դործում են բանասիրական և դպրոցական ասպարէզների վրայ: Ներկայ դարնւող պատգամաւորներից նրա աշակերտները լինելու բաղդը ունեցել են Գաղատիոյ առաջնորդ Բաբգէն սրբազանը և Բաբերդի առաջնորդի տեղապահ Տիրայր ծայրագոյն վարդապետը:

Օրմանեանը տաղանդաւոր քարոզիչ է և լեզուագէտ:

Օրմանեանը եկեղեցական մատենագրութեան մէջ անուն հանած հեղինակ է և, չնայած իր պատկառելի հասակին, մինչև այսօր շարունակում է աշխոյժ հոգով աշխատել:

Այդ բոլորը բաւ է վկայելու համար, որ այսօր Լուսաւորչի Գահի արժանաւորագոյն ժառանգը ամենայն իրաւամբ, կարող է համարուել Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանեանը, որի թեկնածութիւնը խղճի մտօք և խորին համոզմունքով պիտի պաշտպանէ մինչև վերջը մի միլիօնից աւելի հայ ժողովրդի ներկայացուցչութիւնը էջմիածնում:

ՍՈՒՔԻՍԱ ԱՐՔԵՊ. ՊԱՐԶԵԱՆԻ ՃԱՌԸ ԲՈՂՈՔԸ ՆԵՐ-ԿԱՅԱՅՆԵԼԻՍ

Ամենապատիւ տէր Տեղապահ սրբ. հայր,

Սոհական ատենապետ պատկառելի

Համազգային ժողովոյ.

Մենք, Մայր Աթոռոյ միաբանութեան կողմանէ կաթողիկոսական ընտրութեան քանի մի պատգամաւորներս, Ռուսաստանի 4 վիճակների աշխարհական և հոգեւորական, նոյնպէս

Պարսկաստանի և Թիւրքիայի քանի մի թեմերի պատգամաւորները՝ ի նկատի ունենալով այս համազգային ժողովոյ բարձր նշանակութիւնը, մի ժողովոյ՝ որ 17 դարուց հետէ հայ ազգի ժողովրդեան անմոլար կառավարութեան ղեկավարն է, որ մեր եկեղեցւոյ անխոտոր վարչութեան բնեւական աստղն է, որ մթութեան մէջ լուսափայլ փարոսն է, այժմ կատարուած է իր ժողովրդական հաւաքական իրաւունքով մասնակցութիւնից իր անդամների կողմանէ մինչև ցայսօր ունեցած ազատ և անբռնադատ ընտրութիւնից, ենթարկուելով անձնական ազդեցութիւնների թեկադրութեանց, որով պիտի նուստանայ եկեղեցւոյ ընտրելի հայրապետի նշանակութիւնը, մեծարանքը և արժանիքը՝ հասուն խորհրդակցութեամբ և խորին պատուազգացութեամբ չկարողանալով մասնակցել սոյն ընտրութեան՝ ցաւօք սրտի պարտաւորութեամբ ենք հեռանալ, որպէսզի ազատենք մեզ ապագայ պատասխանատուութիւնից մեր խղճի և ընտրող ժողովրդների առջև:

Ամենապատիւ սրբազան հայր, մատուցանելով ձեզ ներկայ բողոքագիրս՝ որոյ մէջ պատճառաբանուած են մեր հրաժեշտի առիթները մի առ մի, յարգոյաբար խնդրում ենք այս մեր առարկութիւնները բարեհաճել մտցնել կաթողիկոսական ընտրութեան արձանագրութեան մէջ և ընթացք տալ ներկայ բողոքագրին:

Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի ընտրութեան համար գումարուած Ս. Էջմիածնի պատգամաւորական ժողովին:

Մենք, ներքոյ ստորագրող Ռուսաստանի, Տաճկաստանի և Պարսկաստանի թեմերից եկած հոգևորական և աշխարհական պատգամաւորներս համարում ենք սոյն կաթողիկոսական ընտրութիւնը անկանոն և բեկանելի հետեւեալ պատճառներով:

Գոյութիւն ունեցող օրէնքը (Պօլօթենիէ հայ եկեղեցւոյ գործերի կառավարութեան 1836 թ. ամենայն հայոց կաթողիկոսի ընտրութեան կանոններ 1865 և 1908 թ.թ.) սահմանում

է որպէս սկզբունք և հիմք այն ընտրական սկզբունքը, որով «Իւրաքանչիւր ոք ի ժողովրդականաց տայ զկարծիս իւր... ազատօրէն, ըստ ուղիղ հասկացողութեան իւրում, ըստ մաքուր խղճի, մտաց, առանց երբէք երկիւղի և ոչ նախելով յառաջարկութիւն ինչ կողմնակի կամ ի գրութիւն մասնաւոր. թէն իցէ այն ի պատուաւորագոյն անձանց յազգէն հայոց (կանոնք § 16»։ Մինչդեռ Ս. Էջմիածնի Սինօդի ընտրական գործից երևում է, որ Կ. Պօլսի հայոց կրօնական ժողովը տարւոյս նոյեմբերի 17-ի իր գրութեամբ № 329, յայտնել է նորին ամենապատիւ Ս. Էջմիածնի կաթողիկոսական Տեղապահ Գէորգ արքեպիսկոպոս Սուրէնեանին, որ Ս. Էջմիածնում կաթողիկոս ընտրելու համար գումարուած պատգամաւորական ժողովը վճռականապէս մերժէ Կ. Պօլսի նախկին պատրիարք Մաղաքիայ արքեպ. Օրմանեանի թեկնածութիւնը։ Այս գրութիւնը, որի խսկականը գտնուած է ընտրական գործի մէջ, հանդիսանում է որպէս օրէնքով արգելուած անմիջական ճնշումն, որ արգելում է ընտրողների ազատ կամքի արտայայտութեանը և բռնադատում է նրանց խիղճը, մանաւանդ Տաճկաստանից եկած պատգամաւորներին։ Նոյն հոգով է կազմուած նաև Կ. Պօլսի Ազգային ժողովի վճիռը։ Իսկ այդ ապօրինի եղանակով հայ բարձրաստիճան եկեղեցականների ցանկից դուրս եկած Մ. արքեպ. Օրմանեանը ուսահայ ժողովրդի ճնշող մեծամասնութեան առաջին թեկնածուն է, ինչպէս նաև տաճկահայ ժողովրդի մի մասի, որպէս աչքի ընկնող և արժանաւորագոյն հովիւ Հայաստանեայց եկեղեցու։ Ապա կաթողիկոսական Տեղապահ Գէորգ արքեպ. Սուրէնեանը, ինչպէս երևում է լրագրական տեղեկութիւններից, որ պաշտօնական ծագումն ունին, ցոյց է տուել Նիկոմիդիայի թեմական առաջնորդութեան որոշ անձանց՝ պատգամաւոր ընտրելու համար։ Նոյն Սուրէնեան Սրբազանը տարւոյս նոյեմբերի 17/30-ին յանուն Կ. Պօլսի պատրիարքական տեղապահի վահրամ արքեպ. Մանկունուն հեռագրով խնդրել է իր առաջուց յանձնարարած Երուանդ քահ. Նալբանդեանի, Խորէն ք. Խուցեանի, Լևոն Ա. Էքսմանեանի և այլոց փոխարէն ընտրել տալ Ս. Էջմիածնի Եփրեմ և Խորէն եպիսկոպոսներին և Էջմիածնի միաբանութեան անդամ Բագրատ, Մատթէոս և Բարգէն վարդապետներին։

Այս բոլոր փաստերը կատարեալ իրաւունք և հիմք են տալիս մեզ մտածելու, որ հայ լրագրութեան մէջ հաղորդուած սենսացիոն տեղեկութիւնները՝ թէ Ս. Էջմիածնից Կ. Պօլիս է ուղարկուած յատուկ անուանացուցակ ռուսահայատակ հայերի, որոնք պիտի փոխարինեն տաճկահայ թեմերի պատգամաւորները, կատարուած իրողութիւն է և հէնց դրանով է բացատրուում Կ. Պօլսի պատրիարքական տեղապահ Վահրամ արքեպ. Մանկունու տարւոյս նոյեմբերի 26-ի թուակիր № 1442 կաթողիկոսական տեղապահ Գէորգ արքեպ. Սուրենեանին ուղղած գրութիւնը, որ գտնուում է ընտրական գործի մէջ։ Այս նամակից երևում է, որ Վահրամ արքեպ. Մանկունին ներողութիւն է խնդրում առ այն, որ պատգամաւորների սկզբնական ընտրութիւնների մէջ որոշ փոփոխութիւններ են առաջացել։ Միաժամանակ Վահրամ արքեպ. Մանկունին յայտնում է, որ ինքը կը պատժէր էլ «ցուցմունքներին» չհպատակող հոգևորական պատգամաւորներին, եթէ չլինէր մօտիկ ապագայում պատրիարքական տեղապահութեան պաշտօնից հեռանալու հանգամանքը։ Թէ կաթողիկոսական տեղապահի և թէ տաճկահայ հոգևոր բարձր իշխանութեան այս գործողութիւնները հաստատում են, որ պատգամաւորների ընտրութիւնները կատարուել են ճշման ներքոյ և բարձր իշխանութեան ցուցմունքներով։ Գործին մօտիկ ծանօթանալով, կարելի է գտնել նաև ուրիշ նոյն տեսակ ապօրինութիւններ, բայց կանգ առնել դրանց վրայ, աւելորդ ենք համարում, բաւականանալով վերոյիշեալ փաստերով, որ արմատապէս խախտում են գործող օրէնքներով վաւերացուած ընտրողական սկզբունքը։

Վերև բերած փաստերի հիման վրայ մենք, աշխարհական և հոգևորական պատգամաւորներս, որ ներկայացնում ենք Վրաստանի և Իմէրէթի, Դարբարդի, Շամախու, Բեսսարաբիոյ թեմերը, որ ռուսահայ ժողովրդի ճշող մածամանութիւնն է կազմում, և նոյնպէս տաճկահայ թեմի մի մասը, այլև Սինօդի և Ս. Էջմիածնի միաբանութեան ներկայացուցիչներս, յայտնելով բոլոր վերև յիշուած ազդակող այն բռնութեան և մի շարք գեղծումների դէմ, որ թոյլ են տուել Տաճկաստանի պատգամաւորների ընտրութեան գործում՝ որոշ ցուցակներով և ցուց-

մունքներով հայ հոգևոր բարձր իշխանութեան ներկայացուցիչների կողմից թէ Ռուսաստանում և թէ Տաճկաստանում, զեղծումների, որ դարձրել են ընտրութեան գործը նշանակութիւնից զուրկ և ապօրինի, գտնում ենք, որ ներկայ ընտրութիւնները կատարում են այնպիսի պայմաններում, որ ժխտում են ամեն օրինականութիւն և Հայաստանեայց եկեղեցու սրբագործուած նախաւանդ սովորութիւնները, ուստի և ստիպուած հրաժարում ենք այդ ընտրութիւններին մասնակցելուց։

Մեր այս բողոքը խնդրում ենք բառ առ բառ մտցնել ընտրական ժողովի օրագրի մէջ նրան օրինական ընթացք տալու համար։

Պատգամաւոր միաբանութեան Մայր Աթոռոյ ս. Էջմիածնի Սուքիաս արքեպ. Պարգեանց, առաջնորդ վիճակին հայոց Շամախոյ Անանիա արքեպ. Համադասպեան, պատգ. միաբ. Մ. Աթոռոյ Յովհ. արքեպ. Շիրակունի, պատգ. միաբ. Մ. Աթոռոյ և լուսարարապ. Մ. Տաճարի ս. Էջմիածնի Դևոդ եպ. Յովակիմեան, առաջն. թեմին Ատրպատ. կարապետ եպ., Բաղէն եպ. Գաղատիոյ, ներկ. թեմակ. Ն. Նախիջևանի և Բեսսարաբ. և հոգ. նոյն թեմին այլև թեմակ. Բաղդադի թեմի Տիրայր վ., անդամ Սինօդի ս. Էջմիածնի և ներկ. Պրուսայի առաջն. Յովսիկ վ., ներկ. հոգ. պատգ. Արզնիի վիճակի Բենիկ վ., Տիրայր ծ. վ. Մարգարեան պատգ. Բաբերդի, ներկ. Բալուի առաջն. միաբան ս. Էջմիածնի Մուշէ վ., ներկ. առաջն. Տիգրանակերտի Գարեգին վ. Յովսէփեան, առաջն. փոխ. Դերձանի վիճակին Հրանդ վ. Յովասափեան, ներկ. Չնգուշի վիճ. առաջ. Եղիշէ ա. ք. Գեղամեան, առաջն. տեղապահ հայոց Բաղրևանդի Պայազիտ Ներսէս ք., Վրաստ. և Իմէրէթի հայ լուսաւորչ. թեմի պատգ. երդ.-հաւատ. Յովհաննէս Սպենդիարեան, պատգ. Դարբարդի հայոց թեմի և պատգ. Բաղէշի թեմի ազնուական Սամսոն Չէրքէզեան, պատգ. Շամախոյ թեմի բժշկ. Թաղէոս Չաքարեան, պատգ. Ն. Նախիջևանի և Բեսսարաբ. թեմի երդ.-հաւատ. Գէորգ Չուբար, պատգ. Սեբաստիայի թեմի ինժ. Արշակ Բաբեան, պատգ. Լիւ և Կոուց անապ. վիճ. ազնուական Համբ. Առաքելեան, պատգ. Բաղդադի թեմի Տիգրան Գոյումճեան, պատգ. Բասէնի վիճ. Խաչատուր Աֆրիկեան, պատգ. Տիգրանակ. վիճ.

Աղէք. Քալանթար, պատգ. Արդնի վիճ. և պատգ. Բալուի վիճ. բժ. Արտաշէս Շիսեան, պատգ. Չնգուշի թեմի երդ.-հաւատ. Գարեգին Ննգիրարեան, պատգ. Պրոսպի Յովհաննէս Յովհան-նիսեան, աշխարհ. պատգ. Դերջանի Գէորգ Արուսեան:

ԷԶՄԻԱՇՆԻ Ս. ՍԻՆՕԴԻՆ

Դիւանի անդամ փոխ-ատենապետ
երդ.-հաւատարմատար ԳԷՈՐԳ ՉՈՒԲԱՐԻ

Առանձին կարծիք

Ինչպէս մասնաւոր յանձնաժողովը, նոյնպէս և ընդհանուր ժողովը, որ գումարուած էր ամսիս 10-ին պատգամաւորների լիազօրութիւնները քննելու համար, իմ կարծիքով չկատարեց այն պարտաւորութիւնները, որոնք դրուած էին նրանց վրայ ներքին գործոց նախարարութեան շրջաբերականի համաձայն:

Եթէ կառավարութիւնը տալիս է իրաւունք և պատգամաւորների ժողովը ընդունում է այդ, նա պարտական է իրագործել իր պարտականութիւնը լիովին, այսինքն ամեն մէկ պատգամաւորի լիազօրութիւնը պաշտօնական ժողովը, ինչպէս և մասնաւոր յանձնաժողովը պարտական էր քննել մէկիկ-մէկիկ, ստուգել ամեն մէկ պատգամաւորի վկայագիրը և ըստ այնմ դնել այս կամ այն վճիռը, մինչդեռ ոչ յանձնաժողովը, ոչ նոյնիսկ պաշտօնական ժողովը դեկտեմբերի 10-ին չվարուեց այդպէս, և մինչև անգամ ինձ, որ անգամ էի մասնաւոր յանձնաժողովի՝ լիազօրութիւնները քննելու համար, չտուեց հնարաւորութիւն կարգին, ըստ օրինի տալ գեկուցում այն թերութիւնների մասին, որ ես նկատել էի այս կամ այն պատգամաւորի լիազօրութեան նկատմամբ: Երբ մատնանիչ էի անում մէկի վրայ և խնդրում էի գեկուցանել նրան վերաբերեալ թղթերը գործի միջից, նախագահ պ. Ս. Յարութիւնեանը իսկոյն և եթ հարց է դնում իմ գեկուցման առթիւ, թէ «ընդհանուր ժողովը գտնում է վաւերական, թէ ոչ», և ժողովի անդամների մի մասը չտեսնելով վաւերացմանը, չժանօթանալով անգամ

նրանց բովանդակութեան և անտեղեակ լինելով նրանց պարտականութեան, ազդակելով կրկնում էր «վաւերացնում ենք, վաւերացնում ենք» — մինչդեռ պատգամաւորների միւս մասը, որ իր պարտականութիւններին սրբութեամբ էր վերաբերում, մնում էր չուարած և անհետանք կերպով բողոքում էր:

Այդօրինակ ժողովը և պ. ատենապետի տարօրինակ վարմունքը՝ հարցեր դնելու և վճիռներ կայացնելու՝ ես համարում եմ ապօրինի և ամսիս 10-ին գումարուած ժողովը՝ անվաւեր:

11 դեկտ. 1911 թ. Ս. Էջմիածին:

Ի Ս. ՍԻՆՕԴԻՆ Ս. ԷԶՄԻԱՇՆԻ

Չնգուշի պատգամաւոր երդուեալ-
հաւատարմատար Գ. Ննգիրարեանից
Բողոք.

Ներքին գործերի մինիստրի բացատրութեան համաձայն՝ դեկտ. 10-ին պատգամաւորների ընտրական ժողովը ստուգեց պատգամաւորների լիազօրութիւնները և գտաւ բոլորը օրինաւոր: Ես պատկառելի ժողովին յայտնեցի, որ պատգամաւորներից արժանապատիւ Սիօն վարդապետի, գերապատիւ Եփրեմ եպիսկոպոսի և Բագրատ ու Մատթէոս վարդապետների լիազօրութիւնները, ինչպէս և մի քանի ուրիշներն էլ անկանոն եմ գտնում, յարակցելով որ ես անկանոն եմ համարում ընդհանրապէս այն միջոցները, որոնք գործ են դրուել թիւրքիայում պատգամաւորներ ընտրելու ժամանակ: Պատգամաւորական ժողովը վճռեց, որ ես իրաւունք չունեմ ընտրութիւնների ընդհանուր միջոցների ապօրինաւորութեան մասին ապացոյցներ բերելու, և ես վերապահեցի իրաւունք բողոքելու սինօդին և ապա ըստ օրինի վարելու: Ես գտնում եմ, որ պատգամաւորական ժողովը իրաւունք չունէր նախ արգելելու ինձ ապացոյցներ տալու, որ թիւրքիայում ռուսահայերից պատգամաւորներ ընտրելու ժամանակ գործադրուել են հակաօրինական միջոցներ, որոնք այդ ընտրութիւնները միանգամայն ապօրինի են դարձնում:

Ապացուցները հետեւեալներն են. ընտրական գործի մէջ կայ մի գրութիւն հայր Սիօն վարդապետի ընտրութեան վերաբերեալ յանուն սրբազան Տեղակալի, որից երևում է, թէ Կ. Պօլսի պատրիարք. տեղապահ գեր. Մանկունի արքեպիսկոպոսը, յանձնարարել էր ընտրել արժ. Սիօն վարդապետին, ուրեմն հոգևոր իշխանութիւնը միջամտել է ընտրական գործին և սլատգամաւորը ընտրուել է ճշման տակ: Լրագրներում տպագրւում էր, թէ գեր. տեղակալ Սուրէնեան արքեպիսկոպոսը ուղարկել է Կ. Պօլսի տեղապահ ս. Մանկունի եպիսկոպոսին մի ցուցակ ուսանայ մարդկանց, խնդրելով որ թիւրքահայ թեմաբից այդ անձինք ընտրուեն պատգամաւորներ գեկտ. 11-ին կաթողիկոսի ընտրութեան մասնակցելու համար: Թէև սրբազան տեղակալը կարևոր համարեց հերքելու լրագրներում այս լուրը, բայց ընտրական գործի մէջ եղած տեղեկութիւնները միանգամայն ապացուցանում են, թէ ս. տեղակալ Սուրէնեան և թէ ս. Մանկունի արքեպիսկոպոսները ուժգին պրօպագանդա են արել ընտրութիւնների ժամանակ և միջամտել են գործին և դրանով իրեն իշխանաւոր ճնշում են գործել ընտրողների վրայ: Գործի մէջ կայ գեր. Մանկունի արքեպիսկոպոսի նամակը յանուն տէր Տեղակալի, որի մէջ ս. տեղապահ Մանկունի արքեպիսկոպոսը ներողութիւն է խնդրում, որ ուղարկուած ցուցակով չեն ընտրուել պատգամաւորները, այլ մի քանի փոփոխութիւններ են եղել: Եւ ներկայացրի ժողովին «Մշակ» թերթի մի համարը, որից երևում է, թէ Կ. Պօլսի «Ժամանակ» թերթում հրատարակուել է ս. Սուրէնեան արքեպիսկոպոսի մի հեռագիրը յանուն տեղապահի ի Պօլիս, որով տէր Տեղակալը խնդրում է առաջուց ցոյց տրուած անունների տեղ ընտրել տալ ս. Եփրեմ և Սուրէն եպիսկոպոսներին, Բարգէն, Մատթէոս և Բագրատ վարդապետներին: Պարզ է ուրեմն, որ այն ընտրութիւնները կատարուել են հոգևոր բարձր իշխանութիւնների ճշման ներքոյ և հակառակ փոխարքայից տրուած 1865 թուականի հրամանագրի § 16-ի մտքին. ուստի և ես այս հիման վրայ բոլոր այն պատգամաւորների լրագրութիւնները, որոնք վերև յիշուած են և նոյնպէս ս. տեղապահ Սուրէնեանի ուղարկած ցուցակով են ընտրուած, ապօրինի եմ համարում:

Իսկ ցուցակ ուղարկուած լինելը ապացուցւում է թէ գործի մէջ եղած դօկումենտներով և թէ լրագրական տեղեկութիւններով, որոնք տակաւին հերքուած չեն սրբազան տեղապահ Սուրէնեանի կողմից:

Էջմիածին, 11 նոյեմբերի

Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ Ս. ՍԻՆՕԴԻՆ

Ամերիկայի թեմի պատգամաւոր
Մաղաք Գ. Պէրպէրեանէն:

Բողոք.

Ընդհանուր համալգային ժողովը, ինչպէս և ս. Սինօգը Ամերիկայէն ընտրուած երկու աշխարհական պատգամաւորներէն լիազօր ճանչցաւ պ. Հ. Ամպրուկեանին: Այդ վճիռը ես կը գտնեմ անվաւեր հետեւեալ պատճառներով:

ա) Մկրտիչ Ա. կաթողիկոսի սուած կոնդակի համաձայն (6 սեպտ. 1902 ամի, թիւ 1226) Ամերիկայի նամար հաստատուած է նոր սահմանադրութիւն մը, և ամերիկահայ առաջնորդական թեմը պարտի վարել «ըստ այնմ» իր եկեղեցական գործերը: Ուրեմն՝ սահմանադրութիւնն է միակ օրէնքը և կանոնը, որու հիման վրայ Ամերիկայի հայ ժողովուրդը կառավարուած է և պիտի կառավարուի իր եկեղեցական և այլ գործերուն մէջ:

Այն ամենը, ինչ որ դուրս է սահմանադրութենէն և համապատասխան չէ անոր կանոններուն, միանգամայն *ապօրինի* է: Ուստի՝ դառնամ փաստերուն և իրողութեանց ի նկատի ունենալով որ սահմանադրութեան յօդ. 25-ի համաձայն Ամերիկայի մէջ գտնուած հայ եկ. ժողովրդեան միակ օրինաւոր ներկայացուցիչ մարմինն է երեսփոխանական ժողովը, որ կը կազմուի առաջնորդական և հովուական թեմերու կողմանէ ընտրուած երեսփոխաններէ և պաշտօնավարող եկեղեցականներէ:

Նոյն սահմանադրութեան 29-րդ յօդուածի համաձայն երեսփ. ժողովին կը նախագահէ առաջնորդը կամ տեղապահը: Համալգային ժողովը և ս. Սինօգը իմ ընտրութիւնս անվաւեր նկատեցին, որովհետեւ զիս ընտրող ժողովին չէ նախա-

թէ ինչ ձևով պէտք է կատարել պատգամաւորի ընտրութիւնը, չեն կարող ունենալ ոչ մի իրաւաբանական գորութիւն, որովհետեւ նախ՝ այդ հրահանգը պարտաւորիչ է միայն Անդրկովկասի համար և ոչ Ամերիկայի համար, որը ղեկավարուած է և պիտի ղեկավարուի Խրիմեան կաթողիկոսի կողմէն հաստատուած սահմանադրութեամբ:

Երկրորդ, Սինօղը ոչ լիազօր է և ոչ ալ իրաւունք ունի այս թէ այն հրահանգով ի չիք դարձնել սահմանադրութիւն մը, որ հաստատուած է կաթողիկոսի մը կողմէն, որովհետեւ այդ՝ Սինօղի իրաւունքներէն վեր է:

Երրորդ, Ամերիկայի 16 թիմերէն 14-ը, այսինքն ամերիկահայ գաղթականութեան ստուար մեծամասնութիւնը, կաթողիկոսական ընտրութիւնէն դեռ 6 ամիս առաջ բողոքել է հ. Գաֆթանեանի առաջ. փոխանորդութեան դէմ և չէ ճանչցած զինքը այդ պաշտօնին մէջ: Խեղդել ժողովրդի ձայնը և այն պարագային, ուր միակ տէր և տնօրէն իր հոգևոր գործերուն, ինչպիսին է կաթողիկոսական ընտրութիւնը, կը նշանակէ հիմնայտակ ընել դարեւ ի վեր սրբազործուած ունւիրազործուած ընտրողական սկզբունքը:

Ի նկատի ունենալով վերոյիշեալ պատճառարանութիւնները, ես ներքոյ ստորագրեալս, որպէս Ամերիկայի առաջ. վիճակին կանոնաւոր և սահմանադրականօրէն ընտրուած միակ պատգամաւոր, կը բողոքեմ ս. Էջմիածնի մէջ ղեկաւ. 10-ին (1911) գումարուած՝ պատգամաւորների լիազօրութիւնը քննող համազգ. ժողովի վճիռին դէմ, ինչպէս և ս. Սինօղի այդ վճիռը հաստատելուն դէմ, և պատիւ ունիմ խնդրել այս իմ բողոքը կցել ընտրական նիստերու օրագրութեան հետ:

Էջմիածին, 13 դեկտ.

ԿԱԹՈՂ. ԸՆՏ. ՊԱՏԳԱՄԱՎՈՐԱՅ ԺՈՂՈՎԻՆ

Պատգամաւոր ս. Էջմիածնի միաբանութեան. Բարդ. եպ. Գէորգեան (Նուրբեկեան)

Յայտարարութիւն

Թուական ներքին գործոց մինիստրութիւնը հրահանգել է ս. Էջմիածնի Սինօղին, որ նա՝ պետ. օրինաց համաձայն՝ արգելէ մասնակցել կաթողիկոսական ընտրութեանը — այն պատգա-

մաւորներին, որոնք ամբաստանուած են որոշ յանցանքների համար: Պետական այս օրէնքը ներգործում է ինչպէս ընտրող պատգամաւորների՝ նմանապէս և՛ ընտրելի կաթողիկոսական թեկնածուների վրայ:

Ես ի նկատի առնելով վերագրեալը, գալիս եմ ահա ստորանով յայտնել ներկայ համազգային ժողովիս, որ ամենապատիւ տեղապահ Տ. Գէորգ արքեպիսկոպոս Սուրենեանցը կաշառքով է ստացել իր եպիսկոպոսական ձեռնադրութիւնը, որի համար նա յանձնուած է Հայրապետական դատաստանին, և որից արդարանալու ոչ մի հնարաւորութիւն չունի, քանի որ դատաւարաւորող դօկումենտը նրա ինքնաձեռագիր նամակն է՝ որով առաջարկել է կաշառքը՝ նրա այդ նամակը ես քաղուածօրէն հրատարակել եմ 1906 թուին «Ճշմարտութիւնը չի մեղմում» իմ գրքում, տես եր. 136: Կաշառքով նրա ձեռնադրութեան մասին տես և իմ նամակը «Երկիր» լրագրում 1906 թ. № 16: Ապա նրա իսկական նամակը ներկայացրել եմ իմ խնդրագրով Տ. Մկրտիչ Ա. Խրիմեան կաթողիկոսին ի 4-ն ղեկաւ. 1906 թ. և խնդրել որ Առաքելական կանոնի և պետական օրինաց համաձայն յայտարարէ զԳէորգ արքեպիսկոպոսին՝ չ'եպիսկոպոս, կարգից լուծուած: Առաքելական կանոնն ասում է. «Եթէ ոք եպիսկոպոս ի ձեռն ընչից այսմ պատուոյ հասանել կարաց, ի բաց հատցի ամենին, միանգամայն և ի հողորդութենէն՝ որպէս զՍիմոն մօգ՝ յառաքելոյն Պետրոսէ»: Այդ իմ խնդրագիրը ընդունուած է և արձանագրուած կաթողիկոսական մտից մատենանում ընդ համարաւ 1888: Միևնոյն խնդրի մասին դիմել եմ և Տ. Մատթէոս Բ. Իզմիրլեան կաթողիկոսին 1910 թ. Ապրիլ 23 ին: Խրիմեանը արդէն դառամեալ, — որին այդ ժամանակ աշխատում էին գահընկեց անել և «ուղարկել Սև ծովի ափերը, օրինակ Բաթում, կամ՝ Սանահնի վանքը՝ ապրելու» տես «Մշակ» 1906 թ. Հոկտ.—Նոյեմբերի համարներում բժ. Ա. Բարայեանցի նամակները.— վախճանեց իմ խնդրագիրը ընդունելուց յետոյ, և ողբացեալ Իզմիրլեանը՝ նոյնպէս այնքան վաղ վախճանեց: Մնում է ուրեմն, որ ապագայ կաթողիկոսը արձակէ այդ դատի վճիռը:

Ամենապատիւ Սրբազան Սուրենեանցի իսկական նամա-

կը, որով նա առաջարկել է կաշառքը, իմ ձեռքումն է, կարող եմ հէնց այժմ ցոյց տալ ժողովիս, ինչպէս ցոյց եմ տուել հանգ. կաթողիկոսներին, սակայն եթէ ինքը Սուրէնեանց սրբազանը այդ ցանկայ: Իսկ «Շշմարտութիւնը չի մեղմում» գրքի մի օրինակը, ուր տպուած է կաշառման մասին նրա նամակից քաղուածը, այլև «Երկիր» լրագրի յիշեալ համարը՝ ահա դնում եմ համազգային ժողովիս առաջ և տրամադրութեան տակ: Պարտաւոր եմ ժողովի ցանկացած բացատրութիւնները տալ:

Վասն որոյ սրանով խնդրում եմ ներկայ ժողովիդ չ'մտցնել Տ. Գէորգ Սուրէնեանց արքեպիսկոպոսի անունը կաթողիկոսական թեկնածուների ցանկի մէջ՝ իբրև արդէն իսկ ամբաստանեալ և իր ինքնաձեռագիր ապացուցագրովը պարտաւորեալ, ի նկատի ունենալով Առաքելեան կանոնը: Այլև խնդրում եմ ինկատի առնել այն հանգամանքը, որ նա կաթողիկոս հաստատուելուց յետոյ՝ ինքն իւր դէմ յարուցուած այս դատի անմիջական դատաւորը պիտի հանդիսանայ, այն էլ ամենայն լիազօրութեամբ, որ պատճառաւ կանխեցի՝ ահա նախ քան՝ ընտրութեան ձեռնարկելը՝ ծանուցանել ժողովիդ՝ Սրբազան Սուրէնեանցի թեկնածութիւնը արդելող այս գործը:

Միաժամանակ տալիս եմ սոյն յայտարարութեանս պատճէնը Սինօդի Պրօկուրօր պ. ֆ. Մելիք-Օհանջանեանցին՝ որ ներկայ է ժողովիս, խնդրելով որ իմ այս դատի մասին գործադրէ իրանցից կախուած օրինական միջոցները՝ և արտաքոյ այս ընտրութեան:

Ես յանձն եմ առնում իմ՝ յարուցած այս դատի բոլոր պատասխանատուութիւնը ապագայ կաթողիկոսի և պետական օրինաց առաջ:

Դանօթ. Սրտանց ափսոսում եմ, որ ուշ ձեռքս ընկաւ Շամախու պատգամաւոր բժշկապետ պ. Թադէոս Զաքարեանի ներհուն յօդուածը՝ «Почему я отказался отъ участія въ выборахъ католикоса», որ գեղեղում է «Бак» թերթի 1912 թ. № 21: Գրքի տպագրութիւնը վերջանում էր արդէն, ու հնար չեղաւ այն էլ առնել յաւելուածիս մէջ:

Բ. Վ.

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0174177

